

KRÚDY GYULA

RÓZSA SÁNDOR

A betyárok csillaga Magyarország történetében

TARTALOM

Első rész

I. Ferenc József utazik
Hol várták a császárt?
Milyen volt Rózsa Sándor?
Milyen volt Rózsa Sándor, a megjövendőlt betyár?
Ferenc Józsefet üdvözli Rózsa Sándor
Félt-e Ferenc József e pusztai kalandban?
Hogyan tervezett Rózsa Sándor?
A postarablás
Juliska a Bibliát olvassa...
Rózsa Sándor diadalmas bevonulása Szegedre

Második rész

Rózsa Sándor - a szabadságért
Kossuth megbízása
Kossuth összevont szemöldöke

Harmadik rész

Visszafelé az út a szép betyáréletbe
Rózsa Sándort csábítgatják a szép betyáréletre...
Az út kövei Kufstein felé
Álom a budai börtönben
Búcsú a szabadságtól, a cimboráktól
Rózsa Sándor estéje
Az utolsó stikli: a vonatrablás

Első rész

I. Ferenc József utazik

Rózsa Sándor ötödmagával állott lesben egy akácos erdőcskében, amikor Ferenc József 1850 nyarán az Alföldön utazott. El akarta fogni az osztrák császárt és a koronázatlan királyt.

A császár június 5-én érkezett Bécsből Budára, gőzhajóval.

Éppen évfordulóján annak a napnak, amikor egy esztendő előtt Kossuth Debrecenből érkezett vissza az elfoglalt Budavárba.

A budavári palotában már várták a fiatal császárt a különböző küldöttségek: a főurak és főpapok fenn a nagyteremben, a Várkert útjain Pest-Pilis vármegye száznegyvenkét községéből összerterelt nép - az Alföldön pedig a futóbetyárok.

Jászberénynél Fazekas Dani, a híres jászladányi betyár, aki a császár tiszteletére negyven vásáros kocsit állított meg a pesti vásárról jövet a Kiskunságon, Szeged felé Rózsa Sándor állott lesben a bandájával. Isten csodája lesz, ha Ferenc József megmenekül.

1850-ben, egy évvel a szabadságharc leveretése után a kémrendszer még nem volt eléggé megszervezve Magyarországon. Bach miniszter semmiféle jelentést nem kapott a betyárok készülődéséről. Nyugodt szívvel eresztette alföldi utazására, a meghódított, letiport Magyarországra Ferenc Józsefet.

Jászberényben, Cegléden, Szegeden nem is volt baj. Mindenütt megszólaltak a harangok, a papok felöltöztek, a hivatalnokok, katonák, zsandárok sorfalat állottak, akadtak éljenkiáltók is, mert a gyanús embereket idejében zár alá tették.

Fazekas Danit az utolsó percben elárulta a jászladányi csárdásné. Szétkergették bandájával a zsandárok.

Ferenc József fogata a kíséretével együtt fennakadás nélkül érkezett Szegedre.

Négy fekete csődör volt Ferenc József kocsija elé fogva. A leggyorsabb kocsilovak, amelyek az udvari istállóknak találhatók. De a kíséret hat kocsijába is csupa kiváló paripák voltak ragasztva. Ami a gyorsaságot illeti: nem volt a háború után a lóállományában megfogyatkozott Alföldön hasonló fogat.

Ezenkívül gondoskodás történt előfogatokról is, amelyek katonasággal megrakva negyed-óránnyira Ferenc József kocsija előtt haladtak, hogy megtisztítsák az utat. A pásztoroknak, gulyásoknak jó messzire kellett elvonulni barmaikkal a kiszemelt útvonal mellől. A mindenkor gyanús csikósokat pedig olyan távolra kergették méneseikkel, hogy még a síkságon sem láthatták feltűnni Ferenc József kocsiját.

(Mégis akadt egy ménes, amely Szeged alá versenyt futott Ferenc József kocsijával. Nappal a pusztai kútágások jeladásai, éjszaka a messzire fellobogó pászortüzek mutatták az utat ennek a vágató ménesnek. A ménest Rózsa Sándor emberei hajtották.)

Mikor Szegeden javában fogadná a tisztelgő, hűségüket hangoztató küldöttségeket Ferenc József: hat dragonyostól kísérve egy poros, négylovas útihintó fordult be a városba a széleken.

A hintó még a városi utcákon is lóhalálban hajtott, egyenesen a városházához, ahol Ferenc József tartózkodott. A kapuőrseget vezénylő tiszt felismerte a hintóból kiugró, poros köpönyegű alakot, fegyverbe vezényelte az öröket. De odabent az épületben is minden ajtó kinyílt az érkező előtt, minden zsandár megmerevedett, minden várta utat engedett. Egészen Ferenc József küszöbéig. Itt Grünne gróf, a főhadsegéd ugrott talpra az érkezett előtt.

- Kegyelmes úr, Isten hozta!

- Az ördög hozott - felelt mogorván a szikár férfiú, amint megigazította nyakában az első osztályú Lipóttrend jelvényét, mielőtt a császár elé jutna.

- A felséges úr a küldöttségeket fogadja - magyarázta Grünne gróf.

A jövevény türelmetlenül toppantott.

- Csak annyit súgjon a császár fülébe, hogy a Bach van itt.

Bachnak valóban igaza volt. Amint Ferenc József megtudta a mindenható miniszter váratlan megérkezését, nyomban felfüggesztette a kihallgatásokat. Bach röviden jelentette:

- Felség, összeesküvés van az országban felséged elfogatására. Az összeesküvés feje Rózsa Sándor, az alföldi haramia. Ebben az órában vissza kell indulnia Budára, különben nem kezeskedem semmiért.

Tehát mégis működött a kémszervezet, csak kicsit még lassabban, mint a későbbi években.

Ferenc József még ebben az órában elindult Szegedről Budára.

Bach intézkedésére az első kocsin egy Lobkowitz herceg nevű őrnagy utazott, aki szőkés-vöröses arcával rendkívül hasonlított Ferenc Józsefhez. Ha valakit elfognak: legyen az a herceg. Az őrnagy a nyári melegben nyakig köpönyegébe burkolózott. A hintó bakjára zöld tollas udvari vadász került, és az őrnagy mellé, mint álszárnysegéd, egy bizonyos Paar nevű főhadnagy telepedett.

Az őrnagy kocsija után következtek a szokásos előfogatok az ulánusokkal, zsandárokkal. Aztán egy szakasz lovas. Majd Ferenc József Grünne főhadsegéd társaságában. Az óvatos Bach egy-egy dupla csövűt helyezett el a kocsi utasainak keze ügyében. A bakon a legkipróbáltabb kocsisok egyike: Pilsner, akinek a nagyapja még Mária Teréziát hordozta. A vadász helyére, a vadász ruhájában pedig maga Bach miniszter telepedett.

Delet harangoztak a szegedi tornyokban, amikor Ferenc József váratlan elutazása történt. A küldöttségek, tisztelgők még javában várakoztak az emeleten. A kapuőrség feszesen állott. A sárga-fekete zászlók még mindenütt kitűzve a házakon. Az összefogdosott gyanúsak a szegedi várban hallgatták a harangszót. Akinek tiszteletére mindez történt, négy fekete paripán már javában vágatott Buda felé.

Hol várták a császárt?

Rózsa Sándor azóta várta Ferenc Józsefet, mióta a hűvös hajnali szellő végiglehelte a pusztán. Ez rendszerint éjfél után szokott történni, azt mondják a pásztorok, hogy az időnek kezd amolyan éjfél utáni szaga lenni.

Ötödmagával várakozott Rózsa Sándor egy ákácfaerdőben, amely némely helyen megragadt a pusztai homokban.

Betyár és betyárló a foglalkozásánál fogva megszokta a várakozást. A betyár nyitott szemmel fekszik a fa alatt, a betyárló nem árulja el magát nyerítéssel. Kétlépcsnyire az erdőtől sem tudni, hogy miféle titok van odabent.

Rózsa Sándor a kiránduláshoz a legjobb legényeit válogatta össze.

Ott volt a két Veszélka fiú, akik meglakták Illavát. A börtön penésze legfeljebb a hajukat fehérítette meg, de elvadult lelküket nem törte meg. Sőt a tömlőcből még csak újabb tudományokat hoztak a mesterségükhöz, gonosz indulatot a világ rendje ellen. Nem ismernek ezek kegyelmes érzéseket, mint akár a tengeri kalózok. Vastagon fekszik lelkükön a soha ki nem tudódott, be nem vallott bűnök súlya, mint a szenny avas csizmájukon.

A Veszélka fiúk pásztoremberekből lettek szegénylegények. Valamikor bizonyosan nem gondoltak arra, hogy rablók legyenek. A nyáját őrizték, amikor szőrényszálán elveszett négy birka. Azt persze senki se hitte el nekik, hogy a birkák eltűnéséhez semmi közük. Pótolni kellett a bárányokat, ezeket a jámbor, bégető állatokat, akik már annyi embert sodortak bűnbe a pusztákon.

A Veszélka gyerekeknek különben is híres szigorúságú gazdájuk volt, aki kocsirúddal, löccsel szokta elintézni a cselédeivel való vitáit.

Veszélkák a négy birka pótlására loptak egy tinót. A tinó árából megfizették a birkák árát, de most meg a tinó gazdája hajtott be Kecskemétre a főkapitányhoz. A főkapitány lovas pandúrt küldött a pásztorgyerekekért.

- Élve vagy halva elém a tolvajokat!

A pandúr vén legény volt, tudta, hogy mit jelent a kapitány haragja: jelent egy zsidóasszony-szemű százforintos bankót. Azért nem is hajtotta be Kecskemétre a Veszélka fiúkat, csak a tudomásukra hozta, hogy száz forinttal megválthatják a szabadságukat.

Száz forint rettenetes summa volt ez idő tájt nemcsak nincstelen pásztorgyerekeknek, de különb uraknak is. De a szabadság mindennél drágább. A Veszélka fiúk loptak egy ökröt, hogy a pandúr száz forintját előteremthessék.

Most már az ökör gazdája futamodon a kapitányhoz.

- Vasra kell verni a gazembereket! - üvöltött a kapitány.

A pandúr kiszállott a pásztorokhoz, és megegyezett velük háromszáz forintban. A fiúk estére négy ökröt loptak, hogy a pandúrral való szerződést betarthassák...

Most pedig annyi esztendő múltán az egykori jámbor bojtárok ott fekszenek az erdei fűben, homlokukon haramiaráncok, arcukon durva szenvedély és kegyetlenség, kezükön embervér, lelkükben legfeljebb annyi hang, mint a félrevert harang kongása. Nyomorult bűnösök, vérfagyasztó rablók lettek négy elveszett birka miatt.

Az erdőben várakozott Csecse Flórián... Látnád őt a régi képeken: juhászosan befont hajával, szakállával összenőtt bajszával, komoly, bánatos tekintetével ama kuruc bujdosók maradékának látszik, amely bujdosókról legbúsabb dalainkat énekeljük. Csecse Flórián a világosi fegyverletétel után szökött meg O'sváth Pál, a későbbi híres Bihar megyei csendőrbiztos csapatával. A menekvő huszárok darab ideig bevették magukat a Királyhágó erdőségeibe. Onnan várták nagy reménykedéssel, hogy ismét életre kel a megölt magyar szabadság, lánggra lobban a szabadságharc.

O'sváth Pál papi reverendába öltözve kémlelte a vidéket, néha még Nagyváradig is elment, de sohasem hozott jó híreket. Végre, mikor leesett a hó az erdőkben, az egykori vitéz főhadnagy nem jött vissza, elveszett valahol, vagy fogságba került - a vezető nélkül maradt huszárok elszéledtek. Egyik visszabátorkodott a szülőfalujába, ha ugyan még volt ott valakije, a másik elment bujdosónak, favágónak, lengyelnek valami barátságos házhoz. (A tengericsőzség volt a legirigyeltebb állás az idő tájt.)¹

Csecse Flórián egy huszártársával sűrű éjszakákon keresztülvágott Biharon, a Körösön, a Tiszán, és jelentkezett Dorozsmán Rózsa Sándornál, ahol nagy keletje volt a bátor embereknek.

A legérdekesebb volt a társaságban a Névtelen huszár, akit Csecse Flórián magával hozott. Kecskeszakállas, torzonborz hajzatú, ördöngös szemű fiatalember volt ez a bizonyos. Sovány, mint télen a farkas, lelkesedő, mint valami kortes. Semmi se mutatta, hogy közönséges kapcabetyár lett volna valaha, inkább kicsapott diáknak vagy megszökött jegyzősegédnek látszott. Verseket, dalokat írt a betyárok mulattatására. Azzal dicsekedett, hogy már a Sobri bandájában is szolgált a Bakonyban, de a fiatalsága miatt senki se hitte ezt.

- Valami levitézlett úriember lehet - mondta foghegyről Rózsa Sándor, mert szörnyen megvetette az úrfélét.

Ez a Névtelen huszár gondolta ki az egész haditervet Ferenc József elfogatásáról. Ki volt, mi volt a legény? Sohasem lehetett megtudni. Az egyetlen romantikus alak volt Rózsa Sándor bandájában - eltűnt nyomtalanul, mikor ideje érkezett. A csendbiztosok a parasztemberből, pásztorból, csárdásból lett bűnösöket összefogdosták, de a Névtelen sohasem került kézre.

Most is, a lesállásban, amikor a többi betyár úgy húzódott meg a fák mögött, mint a zsákmányra leső vércse, a Névtelen azzal múlatta magát, hogy papirosdarabra verseket írt, mint valami fűzfapoéta.

- Nem jó vége lesz ennek a sor irkafirkának - dörögte az egyik Veszélka fiú.

A Névtelen egykedvűen nézett szemközt a véres szemű haramiával. Nem félt ezektől a rettenetes hírű, bundaszagú emberektől, amint az állatszélidítő sem retten meg a vadállatoktól.

...Ferenc József utazott Szegedről Budára. Vitte a négylovas kocsit, mintha a pokolból - Magyarországból menekülne.

A betyárok pipára gyújtottak, és a füstöt az erdei fűbe fűjták. Nyugodtan vártak. Az erdőt Ferenc József nem kerülhette el.

Milyen volt Rózsa Sándor?

Ki volt ez a Rózsa Sándor, aki ily vakmerő csínyre készülődött?

Tizenhárom esztendő múlt el, hogy Sobri Jóska, akinek nevét világszerte jobban ismerik, mint Mátyás király korvináit, elesett a lápafői határban, erdőszélen, vén fa alatt: emlékét beszállingózták az első hópelyhek a beköszöntő télidővel.

Tizenhárom esztendeig volt nevezetes betyár nélkül Magyarország.

¹ O'sváth Pál: *Pandúrkoromból* (1905)

Tán a virtus fogyott ki a legényekből? Vagy mind elvitték a gyanús elemeket Majlandba, a stráfkomániába sáncot építeni, árkot ásni?

Nem hagyott el senkit tizenhárom esztendeje a szeretője? Nem fogyott, se nem szaporodott a ménés, hogy a csikósnak arrafelé kellett volna venni az útját, ahol legsűrűbb a nádas? Kiment a divatból a deres, a megyeház penészes tömlőce, amely elől megugrani hajdanában szokása volt a legénységnek? Elfütyült volna a szél minden valamirevaló cifrafiúnak a talpa alatt? Nem kívánt selyemkendőt, rózsás szoknyát, topánkát a kacsintó mennyecske? Tán a táncos verbungosok se nyomtak huszárcsákót a szájtató legények fejébe, nem kellett a császárnak katona?

Tizenhárom esztendeig csak a makkoltató kanászok űzték fekete gatyában kanjaikat az erdőkben. Az öreg pusztai emberek a kalap alól nézegettek a tűzbe vagy a csillagokba: nem akadt tennivalójuk a hosszú éjszakán.

Tizenhárom esztendő alatt a cigány elfelejtette a régi nótákat. A boglyakemence hamujába dugta a fejét, nem volt kinek muzsikálni. Pókháló kerekedett a csárda sarkában és a csárdásné szemén. Mind lassabban vonogatták a lábukat azok az öregemberek, akik valaha Sobrinál szolgáltak, és a vezér elesése után szétszaladtak.

...Csak a kecskeméti pusztákon élt egy öreg juhászember, bizonyos Beretva nevezetű (nem tévesztendő össze a jeles Beretvás nemzetséggel), aki vénségére már csak arra használta a kampósbotját, hogy átugratta rajta a birkát a nagy ijedség után, mikor az asszonyok a gyapját lenyírták - annak voltak mindenféle látásai, ha rájött a hideglelés. Ilyenkor, az eresz alól, a juhászbundáról meglátta, hogy kinek micsodás betegsége van, belenézett a betegek gyomrába, és megmondta, hogy kinek a hasában kövesedett meg a tokány vagy a kenyér. De látott a vén juhász mást is.

- Arra, a szegedi tanyák felé, ahol a síkság csókolózik az égboltozattal: lovas ember jön. Nem csendbiztos, mégis selyemmel van kirakva a mellénye, tenyérszíri széles sárga stráf van a kék rajthuzli-nadrágján, derelyevágó rézsarkantyú a csizmáján, árvalányhaj a széles, juhászkalapja mellett. És a cifrafiú fog parancsolni ennek az egész környéknek, amerre ellátni a csillagok ablakaiból, olyan távolságnyra, amennyire a vadliba repül egy vándoréjszaka.

A haldokló juhász körül abbahagyták a sivalkodást a vénasszonyok, akik ősi szokás szerint ilyen módon akarták megkönnyíteni az öregembernek az élettől való megválást. Mindannyian abba az irányba néztek, amerre a haldokló mutatott, de még csak délibábot se láttak, mert ősziestre fordult már az idő, füstje volt a levegőnek.

A haldokló pedig tovább beszélt:

- De nemcsak parancs lesz a száján a lovas embernek, hanem szegényhez való jó szíve is ott lesz a nyelvén és a tenyerében. Hozzá sereglenek majd mindazok, akik most csak éjszaka járnak, és ezentúl nappal járnak. Elindulnak feléje azok az emberek, akik az erdőkben maradtak, és mozdulatlanságukban faderéknak tettették magukat. Megmozdul a nádas a legsűrűbb helyén, ahol csak a nádiveréb lakik és bujdosók süvege emelkedik fel. A nyúl vackokon, a rókaösvényen, régi temetők avarjában mindenféle emberek ébrednek fel, akik azért feküdtek le, mert az hitték, hogy idejük lejárt. Gyorsabban mennek a vásáros szekerek az országutakon, rugósabbak lesznek a csődörök a ménésekben, keringenek a birkák, amikor a tanyákról jött lovas ember kibontja a karikását. A szélkiáltó madár már tudja nevét.

A látóember ezután az eresz alatt megfordult minden segítség nélkül. Az ilyen fordulás azt szokta jelenteni, hogy ütött a végső óra: visszafordulni már nem szokás a fal felől.

A vénasszonyok felhagytak a halottriasztó visongással, a vén juhász fiai a dolguk után láttak, csak a Luca-napi kecskeméti vásáron, a planétás ember körül említette valaki utoljára a Beretva nevét. Egy rongyos, szűrös ember volt, aki olyan szegény volt, hogy süveg helyett ócska szoknyadarabbal volt bekötve a feje.

- Csak jönne már az a nagy betyár, akiről az öreg juhász látást mondott!

A planétás ember szomszédságában a ponyván a Sobri Jóskáról való istóriás éneket és az 1833-i komáromi kalendáriumot árulták. Rózsa Sándor húszesztendős volt akkor.

Milyen volt Rózsa Sándor, a megjövendőlt betyár?

Nem volt se pusztai kútágas, se jegenyefa, amint a legendások hinnék, hanem zömök volt, mint a búzászsák.

Míg Sobri Jóska külsejében hasonlatos volt egy Mária Terézia-korabeli gárdistához, a múlt századbeli magyar mágnáshoz (hogy a mendemonda sokszor összecseréli egy bizonyos kalandos Vay gróf alakjával), addig Rózsa Sándor olyan formájú volt, mint a Dózsa György alakja él a nép képzelmeiben. Az ilyen alakú embert a nép nyelvén széleskötésűnek mondják. Nem kókad meg a nyaka valami könnyen, mert rövid és széles az, amelyben nyoma sincs az izgatott ádámcsutkának. Nem rogyan meg a válla, mint a nyurga embereké, mert közel-földhöz jár, legfeljebb annyi magasságnyira, amilyen mélyre a sírokat szokták ásni.

Ha hegyek között élt volna, medvéhez lehetne hasonlítani széles derekával, de önszántából sohase ment messzebb a síkságtól, mint a kis magyar bika a gulyától.

Csak a szeméről mondják, hogy az kígyószem volt. Hideg, résen álló, gyanakodó, egy pillanatra sem önfelejtkező. Az üldözött vadak figyelnek így a szemükkel minden levél mozdulására. Mélyen húzódtak be a szemek a koponyába, mint a titok a lelkiismeretbe.

Agyagszínű, a rendesnél nagyobb bajusza volt. Goromba, paraszt bajusz volt ez, nem olyan, amilyent csókra termettnek neveznek a lányok. De nem is kunkorgós, pálcikára tekergélt bajusz, amilyent a haramiák vagy martalócok viselnek, akik már pusztá megjelenésükkel is megrémítik az utasokat.

Közömbös, egykedvű, semmitmondó lett az arc e bajusz által, mint akár azé a baktató paraszté, aki a babona szerint a kolerát meg pestist hordja széjjel az országban.

A füle nem hegyes, mint a kereskedőké, sem szőrös és nagy cimpájú, mint a nagy gonosz-tevőké vagy forradalmároké (Martinovicsé), pásztoreMBER egyszerű hangokhoz szokott füle, amely nem csodálkozik akkor sem, ha a fű növést hallgatja, vagy vadmadár sikoltása riasztja.

A haját finomnak mondja egy angol hölgy, aki Kufsteinban megvizsgálta és megcsodálta; az igazság pedig az, hogy faggyús haja volt, mint a juhászoknak, de nem vállig érő, hanem csak hátul valamivel tömöttebb.

Azt mondják, hogy bokáig érő, a hátán fekete báránnyal kivarrott subájában királyi méltósággal tudott járni, ami nem is volna olyan nagy csoda, ha elgondoljuk, hogy az alföldi gyermekek betlehemes játékaikban subában ábrázolják a három királyokat.

De Rózsa Sándor - illetve Rúzsá Sándor - nem játszott betlehemesdit gyermekkorában, hanem pandúrt meg zshiványt. A játékban mindig ő volt a csendbiztos.

Egész életében csendbiztos szeretett volna lenni, és rablóvezér lett belőle.

Született százötz esztendő előtt Szatymazon - bizonyosan többet írnak fel róla a kalendárium-ba, az emlékezésbe, ha valami jeladás van arról, hogy a kis nádfödélű házikóban miféle nevezetes ember pillantja meg a napvilágot. Így még azt sem tudom bizonyossággal, hogy ki volt az apja, anyja, csak azt sejthetni, hogy Rózsa Sándor anyja sohasem énekelte a nevezetes meseírónak, Andersennek a költeményét:

*Nem is sejtéd, ha rengeted
rózsásarcú gyermeked,
anya, nem sejtéd felőle,
hogy haramja lesz belőle.*

Ferenc Józsefet üdvözli Rózsa Sándor

Az erdő szélén, ahonnan a síkságot alaposan be lehet tekinteni, egy cigánylegény fekszik, és a távoli országotat kémleli.

A Rózsa Sándor cigányharamiája: dísze volt fajának. Hatalmas, jegenyefa-termetű legény volt, ősi szilajság, fékezhetetlen szenvedély a szemében, mint azokéban a vad cigányokéban, akik az alsó Dunától a Kaukázusig bolyongtak, a kardvasat nemcsak kalapálni, de forgatni is tudták.

Ki tudná, mily vészes körülmények sodorták el törzsétől Petit, hogy a csendes Tisza mellett haramia lett a parasztok és pásztorok rablóbandájában? Ki tudná azokat a rejtélyes utakat, amelyek a cigánylegényt rablóvá, mégpedig nevezetesen vérszomjas gyilkossá tették a Rózsa bandájában? Ez a cigány nem ismert sem félelmet, sem meghunyászkodást. Északról jött, ahonnan már annyi rablóivadék vonult dél felé.

A messziségben megmozdulnak a kútostorok, ezek a betyárvilágbeli telegráfpóznák. Peti talpra ugrik, és oly halkán futamodik be az erdőbe, mint a szellő a bokrok között. A lesálló betyárok meghúzzák lovaikon a nyeret. Egy másodperc alatt készen van mindenki az indulásra.

Délután négy órára járhat az idő. Odakünn a síkság felett a júniusi nap. Az erdő szélén feltűnik az első utazókocsi. Négy jó pej mén a hintóban, benne Ferenc József, aki útközben változtatott a megállapított kocsirenden. Talán nem akarta nyelni az úti port, amelyet az előtte haladó kocsik felverték, talán jó lovai előzték meg a kíséret és előfogatok kocsilovait. Ferenc József az úti sor élén haladt, jóval megelőzve hintájával az ulánusokat, udvari tiszteteket.

A paripáknak sörénye zászlóként lengedez, amint nekieresztett fejjel, hűséges odaadással, csak jó lóban található szorgalommal és egyenletes tempóban nyargalnak a lovak. Az ostorhegyes pajkosságból néha felkapja a fejét, megrázza a szerszámot, mintha nászutasokat vinne vagy lakodalomra készülődne. Arra való a hosszú, suhogó ostor, hogy észre térítse a bolondos ostorhegyest.

A kerekek úgy forognak, mint valami óriás szemei, aki éppen átvonulóban van a pusztán. Nem lehet megkülönböztetni a kerékküllőket, összeolvadnak azok a gyorsaságban. Nem csoda, hogy még a vonat idejében is szívesebben járt négy lovon az, akinek ilyesmije volt. Nagyúri dolog ez. A szellő szabadon fújja az arcot, a futamodó felhővel versenyt hajt a kocsi, a távoli fák, erdők elébe sietnek az utazónak, mintha üdvözölni akarnák.

Ferenc József nagyúri utazását azonban váratlanul megzavarta valami.

A síkság szélén, mint valami őrült felleg, talpra állott bizonyos legelő ménes, és egyenesen végigfutamodott a pusztán Ferenc József kocsija felé.

A fekete inges és gatyás, nagykalapú csikósok hiába kongatták a karikásukat a megvadult lovak feje felett. A kis fehér ebek, ezek a mérges bakterek szinte céltalanul ugrándoztak a vezércsödör fehér habban úszó szügye előtt, legfeljebb a fejével vágott néha a paripa a kutya felé. Robogott a ménes, mintha mindegyik paripa hátára egy láthatatlan ördög ugrott volna, és az kormányozná, sarkantyúzná a megriadt állatot.

A csikós kancák, amelyek máskor dolguk végezetten átengedik helyüket a vezércsödör körül az ifjabb állatoknak, mintegy védelmet keresve, mindnyájan a legszilajabb mén után tolonganak. A paripák szemei valami túlvilági tüzzel kezdenek lobogni, a csikók szemei megvörösödnek, a mének ilyenkor rúgják agyon a kutyát és farkast. Látnak valamit - mondják a lóismerők.

Ferenc József kocsijának összeütközése a megvadult ménessel elkerülhetetlennek látszott.

Mit használ ilyenkor a molnárkék tábornoki köpenyeg, mit a zöld bokrétás kalap? Még a dupla puskáknak se lehet hasznukat venni a megtébolyodott állatokkal szemközt.

Ferenc József egy pillanat alatt ledobta sarkig érő köpenyegét, és arra készülődött, hogy egy vakmerő ugrással odakint terem a hintóból. A császáron még mindig az a díszegenruha volt, amelyben a küldöttségeket fogadta Szegeden: fehér kabát aranypiros díszítéssel, a nyakában az Aranygyapjas rend jelvénye, a vállán áthúzva a Szent István-rend vörös szalagja. A nadrágja üvegöld, vörös lampaszokkal. Fejedelmi ruha ez még idekűnn a pusztákon is, ahol az emberek nem sokat törődnek az öltözködéssel.

Grünne gróf főhadsegéd ijedten kérlelte a császárt, hogy mondjon le szándékáról.

- Nem hagyom magam eltántorítani - felelt Ferenc József, és a lábát a koci hágsójára tette.

Ebben a másodpercben a közeli erdőből fekete inges lovasok nyargaltak ki, akik karikás ostoraikat kibontva, gondolkodás nélkül a közelgő ménes elé vetették magukat.

Egytől egyig megannyi cirkuszi műlovaroknak látszottak, amint lovaik nyakára feküdve vagy kiegyenesített derékkal széleseben nyargaltak, és a karikásaik akkorákat dörrentek, mint puskalövések.

A középső lovas, akinek a nyaka kissé a vállába látszott növe, szinte úgy feküdt rá a ló hátára, mint az úszó a vízre. Nyargalás közben a jobb kezével pányvakötelet eresztgetett a nyereg mellett, amelyet csakhamar hurokba szedett. Aztán kinyújtotta azt a hosszú karját, amelynek tán párja sem volt Dorozsmától Szegedig, aztán ezzel a vitorlával meglengette a kezében tartott hurkot, hogy az elrepült, mint az istennyila.

Egyenesen a szemközt jövő vezércsödör nyakába.

A csödör felágaskodott a hurok érintésére, aztán még vadabb elszántsággal vetette magát előre - egyenesen Ferenc József hintájáig -, ott fogta le rohanásában az a rettenetes kéz, amely a hurok végét tartotta.

A csikós már akkor a földön volt, és előrefeszített lábbal, meghajlított karral vonta magához mind közelebb a megvadult állatot.

Ferenc József állva maradt a hintóban, amikor ezt a pusztai jelenetet néhány lépésnyire maga előtt szemlélte.

A csikósféle ezután elkapta kezével a paripa fejét, valamit súgott a fülébe, és az iménti vad ló remegő lábakkal megállott. Majd lekapta a pányvát a ló nyakáról, és a kötél végével alaposan rásújtott az állatra. Mintha csak azt mondta volna neki: „Most menj utadra!”

A csődör elnyargalt a ménes után, amelyet az erdőből jött legények eddig alaposan széjjelzavartak. Öreg este lesz, mire a csikósok összeszedik.

A rövid nyakú ember ezután intett a legényeinek, a nyeregbe úgy ugrott fel, mint a tornász a bakra, és árvalányhajas kalapját megemelte Ferenc József hintója előtt, mint valami színész.

- Hajts! Ezek betyárok! - kiáltotta az udvari vadásznak öltözött Bach miniszter.

Pilsner, mint afféle régi udvari cseléd, halk füttyszóval szokta elindítani a kocsilovakat: tisztességes, csendes fütttyentéssel, hogy ne zavarja a kocsiban ülő magas uraságokat.

Most azonban hiába fütttyentett a méneknek, a betyárok elállták az utat.

A hintóban Grünne gróf felemelkedett, és lövésre emelte a dupla puskát.

- Félre az útból! - kiáltotta német nyelven Bach miniszter, amit persze a betyárok nem értettek, de annál jobban tudták a felemelt fegyver jelentőségét.

Rózsa Sándor lova vékonyába nyomott, mire a betyárló félreugrott. Ugyanígy cselekedett a többi legény is. Pilsner felhasználta a szabad utat, és a lovak közé cserdített. A négy jó ló nyargalni kezdett, de ugyanígy cselekedett Rózsa Sándor is a legényeivel.

Egy pillanatig úgy tűnt fel, hogy az ismeretlen pusztai emberek üldözőbe vették Ferenc József hintáját. Grünne most már hátrafelé szegezte a fegyvert, hasonlóra kérte fel Ferenc Józsefet is. De Ferenc József nem nyúlt a puskához, csak a nyargaló betyárokat nézte.

Rövid idő alatt kiderült, hogy a betyárok korántsem akarják megközelíteni az úti hintót, csak bizonyos távolságból követni óhajtják. Van ez így manapság is, amikor néha az alföldi személyvonatot veszi versenyző társának a jókedvű pusztai csikós. Így fut versenyt az idegen kocsival a felzavart pusztai komondor, de a mezítelen cigánygyerek is.

A betyárok tempósan haladtak a császár kocsija mögött, mint valami önkéntes kíséret. Egyik sem ment előbbre egy arasznyival sem, de el sem maradt. Grünne szakadatlanul emelte a fegyvert, mert azt hitte, hogy az ő puskája miatt nem merészelnek közeledni a hívatlan kísérek. Ferenc József nem vette le szemét a betyárok lovairól, marcona arcukról, napsütötte alakjukról.

Félt-e Ferenc József e pusztai kalandban?

Sohasem beszélt róla a császár. Nagyobb dolgok történtek vele a közeli időkben. Megtámadta késével a bécsi szabólegény: Libényi, és az nem maradt oly tisztos távolban, mint Rózsa Sándor a betyárjaival.

Hát Grünne, a puskájával fenyegetőző főhadsegéd, az egykedvű katonatiszt, akinek neveltetésénél és felfogásánál fogva mindegy volt, hol éri a halál: Königgrätznél vagy az alföldi rónákon - fontos ránézve csak az volt, hogy császára szolgálatában érje a végső óra.

Az a félvad, bolondos lovaglás, amit a puszták fiai Ferenc József hintaja mögött rendeztek, legfeljebb úgy tűnt fel, mint valamely kétségbeesett hóstett, amelyet vakmerő emberek - akiknek semmi vesztenivalójuk nincs - megreszkíroznak a nagy kísérettel, fegyveres emberekkel utazó császár mögött.

Elmaradoztak a gémeskutak - mintha visszamentek volna őrhelyükre a szemhatárról, a puszta mélységébe vonultak a kis fehér falú tanyák, a nádasok hangos vadmadaraikkal, legelő gulyák különböző kolompszavaikkal, de a betyárok fáradhatatlanul vágattak Ferenc József kocsija után.

Az ulánusoknak, előfogatoknak nyomuk sincs a háttérben, majd csak Jászberényben veszik észre, hogy eltévedt az ismeretlen pusztai úton az egész kocsisor. Talán még jó is, hogy a betyárok a kocsi mögé szegődtek, hiszen már egy veszedelemből, a megvadult ménes elől megmentették Ferenc Józsefet!... Ki tudja, nem leskelődnek-e valahol gonosz merénylők a császár életére? Rózsa Sándorék bizonyosan nem ijednének meg akármiféle ellenségtől.

Már alkonyodik az idő, és a kocsizás, a nyargalás fáradhatatlanul tart. Ki tudja, milyen utat tettek meg a császár lovai és a betyárok paripái?! Amazok már habot túrnak a hátukon, a szügyükön, a betyárok lovain semmi fáradság nem látszik.

Ferenc József még mindig hátrafelé néz. Grünne konokul tartja a puskát, de a bakon ülő Bach miniszter már hangos szóval biztatja az öreg Pilsnert.

Város vagy nagyközség tornyai tünedeznek fel a távolban, mint a csodálatos megváltás.

Pirosak a tornyok az alkonyodó naptól. Azoknak a vére festi be az égboltozatot, akik itt valamikor a szabadságért elestek, akik majd éjjélkor visszajárnak kísérteni az özvegyekhez és az árvákhoz.

A betyárok is észreveszik a közelgő tornyokat.

Az az elől lovagló, sohasem engedő, széles kötésű ember, aki mint egy ősvilágbeli kentaur ül a ló hátán, aki egy másodperce sem veszi le hideg, fürkésző tekintetét a feléje szegeződő puszkacsőről, sem Ferenc József szakállas arcáról - most valamit kiált a hintó után.

- Rózsa Sándor üdvözlí felségedet!

A mély, kongó hang úgy tör elő a széles mellkasból, mintha pincéből jönne. Szinte arasznyira emelkedik fel a mellkas, amint a kiáltás kitör belőle.

Érti-e valaki a szót Ferenc József hintájában?

Aligha. Legfeljebb a név marad meg Ferenc József emlékezetében - aminthogy Ferenc József nem is íteltette halálra Rózsa Sándort, mikor elfogták, pedig a halálbüntetéssel nem bánt szűk marokkal ez az uralkodó.

De annál jobban megértik az utasok azt a kalapmozdulatot, amellyel a betyár búcsúzik a hintótól: megértik azt, hogy meghúzza a szárat a paripa szájában, és az országútról a mezőre ugrat.

Akácós kis erdő látszik a közelben. Arrafelé tart a betyárcsapat, miután lovaik a vágatás után leeresztik hosszú sörényüket, dárdaként kinyújtott farkukat. Úgy mennek sorjában, egymás háta mögött az alkonyati síkságon, mint a vadászatról hazatérő farkasok.

Ferenc József vágató hintájából megkönnyebbülve és sokáig néz az elvonuló legények után. Vajon gondolt-e arra, hogy csaknem a véletlenül múlt, hogy a betyárok el nem fogták, és most cipelnék magukkal az ismeretlen erdőbe.

Hogyan tervezett Rózsa Sándor?

Nézzük most már Rózsa Sándor múltját is. Nem mindig lovagolt ökelme Ferenc József útihintója mögött, egyebet is tett.

A regényes gondolkozásúak bizonyára azt hiszik, hogy a futóbetyár az egész életét pusztai csárdákban, kéményekbe vájt búvóhelyeken, csöszkunyhókban vagy titokzatos nádasokban tölti.

Pedig Rózsa Sándornak volt polgári otthona akkor is, amikor Ferenc Józsefet üzöbe vette az alföldi pusztákon, amely kalandja után a zsandárok, katonák különös ambícióval vetették magukat a „paraszt” után.

Hiszen igaz, hogy a szép betyárélethez nagyon is jó környezetül szolgáltak azok a nádasrengetegek, amelyek a Felső-Tiszától végig a folyam mentén úgy ellepték a szőke víz partjait, hogy ott nyugodtan meghúzódhatott mindenki, akit a világ leszámolás céljából keres.

A nádas felett szomorú az égboltozat: a pihenőt nem ismerő szél akasztófáról és pandúrról dúdolgat; a vadmadár úgy rikolt fel, mint az elhagyott kedves; nádaly, betegség, kísértet lakik minden lépésnyire; a nádban róka lobogtatja veres farkát, farkas szoptatja kölykét - de mégis barátságos hely az annak, akinek már csak annyi gondja van a világról, hogy mikor van a környéken vásár, amikor is meg lehet állítani a vásáros szekereket.

Rózsa Sándor nem lakott nádasban.

Hát az erdő tán nem jó otthona az elvetemedett, szíve bánatától félig megzavarodott betyárnak? Az a kísérteties, holdvilágos erdő megfejthetetlen hangjaival, zörejeivel, susogásaival? Sűrű, titokteljes erdő, ahol nem ismeri meg más az utat, mint a vad a maga vert csapást, a makkoltató kondás a sertések útját, a pandúr a kiegészített tűzhelyet, amelynél nemrégben betyárok melegedtek az őszi éjszakában?

Rózsa Sándor erdőben sem lakott.

Hát a pusztai csárda nem volt tán jó búvóhelye a futóbetyárnak, ahol orgazdája a csárdás, szeretője a csárdásné, farkcsóváló ismerőse a házőrző komondor? Ahová csak akkor merészeli betenni a lábát a komisszárius, amikor a betyárok már továbbmentek, hogy szörnyű káromkodások közepette fitogtassa bátorságát?

Rózsa Sándor pusztai csárdában is csak annyit tanyázott, amennyi időre szüksége volt, hogy a legényeivel beszéljen. Rózsa Sándor nem volt se részeges, se mulató, se elkeseredett. Legfeljebb akkor ereszkedett multságba, ha feltett szándéka volt valamelyik hűtlen cimborájával összekapni, akit aztán egyetlen pisztolylövéssel leterített. Rózsa Sándor száraz volt, mint a tapló; fősvény, mint a paraszt; körültekintő, mint az uzsorás. Bár jó lova volt, inkább szeretett szekéren utazni, ha „dolga” akadt.

A leghosszabb ideig egy Katona Pál nevű komájánál húzódott meg a szegedi tanyákon.

Ez a Katona Pál természetére nézve hasonlított Rózsa Sándorhoz. Dolgos parasztember volt, aki munka nélkül nem töltött egyetlen napot sem. Kis földjét megművelte, verejtékével aratott, jószágát rendben tartotta, hajnalban kelt, sötétedéskor feküdt, mikor ideje eljött, meg is házasodott - bizony semmiben sem különbözött az életmódja bármelyik szomszédjától. A tanyás életben nincs sok változatosság, de az emberek ezt nem is nagyon bánják.

Nyáron Katona Pál tanyáján a búzavetésben vagy a rozsbán húzódott meg Rózsa Sándor.

Volt egy kitaposott helye a vetés közepén, ahol leterítette a subáját, maga mellé vette a tarisznyáját, és elfeküdt naphosszant. Komolyan, nyugodtan, ideg nélkül heverészett itt, mintha valami mezei csősz lenne.

Itt lepték meg egyszer a katonák, akik személyesen nem ismerték. Rózsa Sándor nem menekült, hanem nyugodtan rászólt a katonákra:

- Hát aztán ki fizeti meg a vetést, amit kendtek letaposnak?

A katonák azt hitték, valami mezei őrrrel van dolguk. Továbbmentek anélkül, hogy szemé közé néztek volna a mérges embernek.

Őszidőben a kukoricába tette át a tanyát a haramiavezér. Még Katona Pálék sem tudhatták mindig a heverőhelyét, nemhogy a cimborái. Óvatos volt a nagy paraszt, senkinek se kötötte az orrára, hol keressék. Ha valami „dolga” volt a cimboráival, ő jelentkezett, mindig tudta, merre kell megtalálni a legényeket.

Ilyen heverészései alatt néha hetekig nem adott magáról életjelt. Azt hitték már, hogy valahol a harmadik vármegyében járkal, pedig ott feküdt mozdulatlanul, gondolkozva a kukoricában.

Katona Pál is csak annyiban volt bizalmasa, hogy őt választotta ki arra, hogy néhány ezer forintnyi pénzét rábizza. Egyébként nem avatta be semmibe, aminthogy soha senkivel se volt bizalmas életében.

Azt mondják, hogy Katona Pálné sokkal közelebb volt Rózsa Sándorhoz, mint a férje. Ami nagyon is valószínű, ha elgondoljuk, hogy ez a Katona Pálné volt az, aki később éles fejszével fejbe vágta a haramiát.

Asszonyféle csak olyan férfit merészel megütni, akivel darab ideig úgynevezett szerelmi viszonyban volt. A menyecske hordta az edelét a heverésző Rózsa Sándornak, könnyen megeshetett a baj - bár Rózsa Sándorról nem képzelhető, hogy valamikor szerelemes lett volna, mint azok a boldogtalan szegénylegények, akik a szeretőjük hűtlensége miatt választották a veszélyes életet.

Nem, Sándor bácsi nem ismerte azt a nagy keservességet, azt a nagy felfordulást, amelyet a boldog vagy boldogtalan szerelem szokott előidézni a férfiakban. Még fiatalkorában se volt arravaló ember, hogy a lányok bolonduljanak utána, később meg nem ért rá megbolondulni a szoknya miatt. Sokat üldögélt tömlőcben, ott kivesz az emberből a gyengeség, a szerelmeskedés.

Téli időben gyakran húzódott meg a keceli csárdában. A csárdás itt bandatársa volt, az egyik Veszélka - minthogy a pusztai kocsmárosok többnyire mozgalmas betyárélet után adták a fejüket a nyugodalmas csárdáséletre és a vele járó orgazdaságra.

A keceli csárdába se mulatni járt Rózsa Sándor - nem fért az hozzá még a dologtalan tél-időben sem, amikor kihalt a pusztaság, hollón, varjún kívül nem látni más vándorlót, a lovak hasig járnak a hóban.

A keceli csárdának volt egy föld alatti rejtekhelye. Amolyan pinceféle, amelyet még a rabló török világban, háborús világban építettek, ahová rejtekúton - a búbos kemencén át lehetett leszállani. Itt a föld alatt jó meleg volt - itt tanácskozta meg Rózsa Sándor Veszélka Imrével a félegyházi postarablást.

Tavaszkodott, felengedtek a pusztai országutak, szennyes hó fehérlett a mezőkről a keceli csárda ablakán, amikor Rózsa Sándor sarkig érő hosszú subájában feljött a pincéből. A szakáll tarlója összenőtt nagy bajszával, a haja is hosszú lett, mintha raboskodott volna.

- Én most elmegyek túl a Tiszán. Őszre visszajövök - szólt Veszélcához.
- Ősszel - felelt a cimborá.
- Egy jó puskát fogok addig szerezni.
- Arra szükség lesz.

Ez volt az utolsó szó, amit a kitervezett postarablásról egész télen át beszélgettek. Akkor is a következő őszre halasztották a rablást, mert Rózsa Sándor nem szokott semmit se elhamarkodni. (Ezért sikerült neki majdnem minden zsványsága, mert hónapokig, hetekig kitervezte a dolgokat. Meglepetés nem érhetette, ha útra kelt. Alapos ember volt ökelme, nem pedig amolyan kapzsi futóbetyár.) A csárda ajtajából még visszafordult, mintha elköszönne:

- Aztán, Imre, el ne felejtsd szalonnaevés után megtörölni a szádat.

És olyan furcsán nézett hozzá, ahogy csak Rózsa Sándor tudott nézni az árulkodókra.

Subás alakja csakhamar eltűnt a leereszkedő alkonyatban.

A postarablás

A félegyházi postamester éppen olyan öreg, pipás bácsi volt, mint ez idő tájt Magyarországon a legtöbb postamester. A neve se maradt meg emléken, mert olyan becsületes ember volt, hogy egy napig sem jutott eszébe senkinek, hogy Rózsa Sándor cinkosának véljék őt.

Pedig több gyanús körülmény volt a postarablás körül, amelyek még a mai napig felderítésre várnak.

A Félegyházáról elinduló postaszekér amolyan kisebbfajta jármű volt, amilyent itt-ott még manapság is látni. Kétkerekű, sárgára-feketére festett alkotmány volt, amelyet a havas Alföldön téli időben szántalpra tettek. Ritkán és akkor is csekély összegű pénz szokott utazni a postával, az emberek akkoriban még nem ismerték a pénzküldés postai útját.

A kocsis gondtalanul hajtott az alföldi országúton. Nyáron mindenféle színes madártollakkal tűzködte körül a kalapját, mert egy kicsit eszelős volt ökelme; míg télen, a nagy hóban, a szabályzat ellenére, néha megállította a szánt, hogy megpróbálja leütni egy nyulat, amely közel az országúthoz futott.

De ugyan ki törődött volna vele, hogy mit csinál a félegyházi postakocsis, amikor az utolsó ház is elmaradt mögötte, és két lovával nekivágtat az alföldi síkságnak?

Ám minden hónap 16-ik napján nagyobb összegű állami pénzt szállított a karioll. Katonai, tisztviselői fizetések voltak ezek a pénzek, amelyek majd elsején gázsi alakjában kerülnek az illetékesek kezébe.

Tizenötödikén estefelé érkezett meg Buda felől a lelakatolt pénzes zsák a postával. A félegyházi öreg postamester rendszerint bezárkózott a hivatalába minden postabontásnál. Teremtett léleknek oda nem volt szabad betenni a lábát: így írja elő a szabályzat.

Ámde ezen az estén a postamester nyitva felejtette a hivatal ajtaját, amikor javában bontaná a postát két szál hivatalos gyertya mellett, pecsétviasszal, ollóval felszerelve.

Fergeteges decemberi idő volt, a tél már karácsony előtt beköszöntött ez évben olyan vehemenciával, mintha eltévesztette volna a kalendáriumot, januáriusnak nézte a decembert.

A postamester arról vette észre, hogy valaki belépett a hivatali szobába, hogy a gyertyák fellobbantak, majd elsötétedtek az íróasztalon. Egy mély hang, amely úgy hangozott, mintha veremből jött volna, szerencsés jó estét kívánt, ahogyan parasztember szokott illedelmesen köszönni, amikor hivatalos irodába lép.

Pedig az, aki a postamester előtt állott, inkább látszott úrfélének, mint parasztembernek.

Vadmacskaszőrös, rövid bunda volt rajta, amilyent az úri vadászok viselnek az Alföldön. Sárga csizmája volt, ami nagy uraságot jelent az idevaló sarakban. Megberetvált arc, hetyke kis bajusz, pomádés fekete hajzat egészítette ki a váratlan jövevény külsejét. Fiatal földesúr vagy földbérő lehetett az illető. A postamester se azelőtt, se azután nem látta.

- Kicsoda ön? Mit akar itt? Nem tudja, hogy a hivatalos óra már régen elmúlt?

Az idegen nem felelt, csak mozdulatlanul állott helyén, de a szeme, a két rablószem úgy járt keresztül-kasul a szobán, mint a vércsée, amikor szemlét tart a rétek felett. Ijesztő volt ennek a szempárnak a körültekingetése, hogy az öreg postamester zavarában felkapta a fekete-sárga szalaggal ellátott pénzes zsákot, és gyorsan begyömöszölte azt a nyitott postaládába.

Az idegen erre szótlánul megfordult, és éppen olyan csendes léptekkel, mint ahogy jött, kilépdelt a postahivatal ajtaján.

Hogy milyen hatással volt az öreg postamesterre az idegen ember megjelenése, bizonyítja az, hogy dolga végeztével átballagott a hózivataros estében Lővey csendbiztoshoz, és arra kérte, hogy a reggeli postajárához adjon pandúrkíséretet.

- Kár a szegény pandúrért ilyen istenítéleti időben - felelt a csendbiztos, de a postamester kérését mégis teljesítette.

Reggel nyolc órakor a postaszán indulása idején ott állott a postaház kapujában Bertóti Bertók nevű öreg pandúr, akit megbízhatóságáról és bátorságáról az egész vidéken jól ismertek. A postamester meglepedése jeléül néhány pohárka szíverősítővel látta el a pandúrt, holott szolgálatban ezt nem lett volna szabad se megtenni, se elfogadni. A pandúr jóízűen krákogott a szilvórium után.

- Jó öreg lehet már az a szilvafa, amelynek gyümölcséből ezt a liktáriumot főzték.

Többet aztán nem is szólott emberhez ebben az életben Bertóti Bertók.

A postaszán indulása néhány percet késett, mert a postamester különös gonddal zárta le a kariolt. Sőt éppen a ház előtt járt Tari Gábor félegyházi kovácmester, aki ebben a korai időben disznót ölni ment a komájához, hogy az ünnepre legyen egy kis aprólék. A postamester beszélgette Tarit, hogy nézné meg a maga szakértelmével a lakatot, vajon rendesen fog-e. Tari azt felelte, hogy a lakatnak nincs semmi fogyatéka.

Körülbelül negyed kilencet mutatott a postahivatal faliórája, valamint a félegyházi toronyóra, amikor a postaszán két lóval kinyargalt a kapun - hogy soha többet ne térjen vissza.

A félegyházi udvarokat vastagon lepte be az éjjel esett hó, csak a barmok istállójáig volt némi gyalogösvény taposva. Élénkség azokban az udvarokban volt, ahol éppen disznóöléssel foglalkoztak, mert Disznóölő Tamás napjának elmúltával már kés alá kívánczik az ősszel hízásra befogott ártány.

A postakocsis és az öreg pandúr jóízűen pislogó szemmel nézegették a kertek fehér szilvafái között felvillanó szalmatüzeket, szagolgatták a széllel kifelé kanyargó füstöt, amelynek ilyenkor más szaga van, mint egyébkor.

A jól betanult postalovak a legmélyebb hóban is rátaláltak a szokásos útra: egyenletes tempóban, kötelességtudóan, mint akár a hivatali óra, vitték a postaszánt, és vitték azt a két jámbor embert a biztos halál felé, amely ott leselkedett rájuk már nem messzire, ahol a kis akácok fehér ruhába öltözött fácskái kezdődnek. Vajon megcsókolta-e a vén pandúr ma reggel kis unokáját, menyecske lányát? Vajon álmódott-e holt emberrel istállóbeli vackán az eszelős postakocsis?

Repült a szán, repült vele két embernek az élete - az órák oly közönyösen jártak szerte a világon, mintha hétköznapi volna...

Mikor a postaszán az erdőcske első fájához ért, odabent az erdőn felbúgott egy vadászkiáltás, és jó messziről eldörrent egy puska - mire a rudas ló, szinte nyakát szegve felbukott a mély hóban, és oldalából piros pataokban rohant ki a vér. Jó puska volt, amely nagy messziségből leterítette a postalovát.

Az öreg pandúr, aki már jártas volt a hasonló dolgokban, egy pillanat alatt ledobta válláról a juhászbundát, lekapta válláról a puskáját, és káromkodva szegte a néma erdő felé. A pandúr ült az erdő felől, így hát ő kapta a következő lövést, amely láthatatlan helyről jött. Ámde a lövés csak a pandúr vállát súrolta, nagyobb kárt nem tett a ruhájában sem.

- Zsványok! Kuttyák! Mit lövöldöztök? - ordított torkaszakadtából a pandúr. - Majd adok én nektek!

A puskadurrogásra egy csomó varjú és holló rebbent fel a kis erdő fái körül. Leverték a havat a fatetőkről, káromlásukkal felriasztották a téli csendességet.

A pandúr bátor ember volt, leugrott a postaszán bakjáról, és előretartott fegyverrel közeledett az elnémult erdőcske felé. A postakocsis ezalatt a meglőtt lovat próbálta talpra állítani. Le-csendesítette a másik paripát, amely ágaskodott lelőtt társa hullája felett. Aztán leszedte a szerszámot a döglött lóról, és a pandúrra várt.

- Jöjjen már, Bertók bácsi! A posta nem várhat! - kiáltotta az erdő felé.

A pandúr, mint afféle régi ember, nagyon jól tudta, hogy veszedelem esetén csak a rettenthetetlen bátorság segít, aki megjed: az elveszett. Sokszor rohant be ő pusztai csárdákba, egymagában is duhajkodó kapcabetyárok közé, és a karikásával csinált rendet. Sokszor nézett ő már szemközt halálmegvető bátorsággal futóbetyárok pisztolyával.

Azt hitte, hogy most is amolyan közönséges kapcabetyárokkal lesz dolga, akik nyomban megriadnak vérben forgó szemétől, kunkorgós bajsjától.

De mily nagy volt meglepetése, amikor a várt szűrös, szalmás hajú, bojnyikképű szegénylegények helyett úriembereket talált a fák között.

Az első pillanatra körvadászokat rendező uraknak látszottak. Rövid városi bundákba, tollas vadászkalapokba voltak öltözve az erdei emberek. Ilyenek szoktak lenni a gazdatisztek, falusi jegyzők, körorvosok, ha étvágycsinálás szempontjából egy kis vadászatra indulnak.

A pandúrnak nem volt ideje észrevenni, hogy az öt vadászban úgy állott az úrias szabású ruha, mintha villával hányták volna rájuk. A parasztszír, a betyárpenész kiütközött az arcukon, akármilyen álöltözetet vettek fel.

A pandúr első meglepetésében leeresztette fegyverét, meghátrált, megjed az „uraktól”, mint afféle szegény vármegye cselédjének szokása.

Ez a másodpercnyi megdöbbenés volt Bertók bácsi veszte. Az egyik „úriember” előrerántotta pisztolyát, és közvetlen közelből szíven lőtte a pandúrt. A lövés nagyot visszhangzott az erdőn, az öreg pandúr hanyatt esett a havon. Egyet-kettőt rázkódott, a szeme fehérre kifordult, aztán olyan mozdulatlan maradt, mint az ősszel lehullott tar gallyak.

A postakocsis hallotta az erdei lövést, várta vissza Bertók bácsit, de miután az nem jött, hirtelen rettenetes félelem fogta el. Leugrott a postaszánról, és vaktában futni kezdett.

Futott a mély hóban, mint egy komondor, de az erdőbe nem merészelt betérni, csak rémülődözve tekintett a fehér fák közé.

Futamodásában egy fészülethez ért, amelyet az erdő szélén emeltek egy régi haramjagyilkosság emlékére. Ezen a helyen öltek meg három vásáros csizmadiát a húszas években. Az özvegyen maradt asszonyok emelték a fészületet férjeik emlékére. A haramják a bitófára kerültek.

A postakocsis eszelős ember volt, de egyébként is olyan rettentő félelem uralkodott rajta, hogy nem tudta már azt sem, hogy mit cselekszik. Hirtelen elhatározással a fészülethez rohant, és felmászott annak öles magasságú gerendáján. Fel addig, ahol a bádogból alkotott Megváltó volt kiszégezve. A kereszten lekuporodott a kocsis, és vacogó foggal imádkozott ahhoz a mellette levő Emberhez, akit a latrok és istentagadók felfeszítettek.

Egy varjú, amelynek rendes üldögélőhelye volt a kereszt, rémülten csapott fel a levegőbe.

Az „úriemberek” pedig ezalatt kijöttek az erdőből, és keresni kezdték a postakocsist, hogy vele is végezzenek. Könnyen osztogatják a halált ott, ahol már van vezér a holtak élére.

Az „úriemberek” vezetője, egy köpcös, rövid nyakú, húsvágóképű férfiú, akinek arcát nem annyira a téli hideg marta fel, hanem a gonosz szenvedély, röviden parancsolt:

- Meg kell találni a föld alól is! A gazember mindnyájunkat elárul!

Két „úriember” balra fordult az országúton, kettő meg jobbra, a vezér maga ott maradt a pénzes zsákot rejtő postaszán mellett, rákönyökölt egyik karjával a sárga-fekete ládára, a másik kezébe az elárvult ló gyeplőjét fogta.

Egymagában állott a havas pusztaságon, mintha ő volna az egyetlen utolsó ember, aki a tél birodalmában megmaradt. A kemény hidegnek, a csontig ható szélnek oda sem figyelt. Csak állott komolyan, megfontoltan a pusztán a zsákmány felett, mint aki jogos tulajdonát őrzi. A postakocsis keresésére indult „úriemberek” közül a Veszélka testvéreknek volt „szerencsésük”. Ők vettek észre a fészületen kucorgó, nyomorult embert.

- Szállj le onnan! - kiáltotta mogorván az egyik testvér.

A postakocsis suhanc korában gyalogpostás volt a szegedi tanyák között. Vesztére felismerte az úri gúnyában is Veszélka Imrét.

- Imre bácsi! - jajgatott tovább a szerencsétlen kocsis. - Ismertem kendnek az édesanyját is meg a Juliska hűgát. Én vittem magukhoz a levelet egy karácsonyi napon, hogy Veszélka bácsi az illavai intézetben meghalt. Miért haragszik rám, Imre bácsi?

- Gyere le! - zördült fel újra az előbbi komor hang. - Ne járasd a szádat!

Aztán mintha megkönnyebbült volna, vagy ravaszkodna, csendesebben mondta:

- Énhozzám hiába beszélsz. Nem én parancsolok itt, hanem a Sándor.

- A Sándor! - libbent fel valami láthatatlan szárny a fészület reménykedőjében. - Ismerem én jól a Sándort is. Szegedi gyerek vagyok én.

- No, gyere le! - szólt azután a betyár, és elfordult.

- A Sándor! - libegett még egy darabig a postakocsis földi szárnya, mint valami kis veréb, aki azt kiáltozza a vércsének, hogy ne bántsák egymást, mert földiek.

A betyár megfordult, miután elegendő düh és elszántság gyűlt volna benne.

- Hát nem jössz le?! - ordította.

Lekapta a fegyverét, és szinte célzás nélkül a feszületre lőtt. Az ólom a megfeszített Krisztus testébe vágódott. A postakocsis most már nem szólt többet. Halálra váltan, szótlanul, mintegy kibékülve végzetével ereszkedett alá a feszület lábán. Odalenn katonásan megállott.

- Inkább engem löjjenek agyon kendtek, min Krisztus urunk öfelségét.

A Veszélka fiúknak nem volt kenyerük a vérontás. Az egykori pásztorok szívesen vertek agyon valakit dulakodás közben, de védtelen, megadó embert nem sújtottak le.

A lehajtott fejű, végzetében csodálatosan megnyugodó postakocsist Rózsa Sándor elébe kísérték.

- Itt a kocsis - dörögte Veszélka Imre lesütött szemmel.

Hát jó is volt, hogy a betyár lesütötte a szemét, mert Rózsa Sándor olyan pillantást vetett rá, mint egy ölésre rohanó oroszlán. A nyugodtnak látszó széles ember megremegett, mintha belső felindulás rázta volna meg a tagjait. Az arca úgy elváltozott, hogy a szülő édesanyja sem ismerte volna meg ebben a pillanatban. A két szeme kidagadt, csaknem kiugrott, mint két fejsze, amely nyomban agyoncsapja az előtte állót. A foga oly vadul mélyedt ajkába, hogy ki-harapott onnan egy darab húst.

A véres húsdarabot tenyerébe köpte, és Veszélka Imre arcába vágta.

Aztán egy mozdulattal előrántotta kétcsövű pisztolyát, és a kiterjesztett karral, lehajtott fejjel álló postakocsis bal mellének irányította. Meghúzta a ravaszt, a fegyver eldőrdült, a kocsis hanyatt vágódott egyetlen jajszó nélkül.

- Vigyétek a fák közé! - kiáltotta vért köpdösve Rózsa Sándor, anélkül, hogy egyetlen pillantást vetett volna a holt emberre.

Ebben a pillanatban feltűnt valaki az erdőszélen, akit itt senki sem várt, akinek jövetelére senki sem számított, aki oly váratlanul jött, mintha az égből szállt volna alá... Egy leányka.

Batyut cipelt a leányka a hátán, mint a népmesében a vándorolni járó királykisasszony. És az erdőszélen olyan nagyra nyitotta a szemét, mint a napraforgó tányérja. Kis csizmái elakadtak a hóban, mintha nem tudnának továbbmenni. Tizenhat esztendő volt, mint ahogy a tizenhatodik napon legszebb a violaszál.

- Juliska - dörögte Rózsa Sándor, és komoly elhatározással, mint a végzet, elindult az önkéntelen szemtanú felé, hogy azt örökre elnémítsa. Rövid bundája zsebében a pisztoly agyát kereste a keze.

- Juliska, Veszélka Juliska, hogy kerülsz ide? - kérdezte a rabló mély hangon, mintha a hóhér sajnálná áldozatát.

- Szolgálatot megyek keresni Félegyházára, Sándor bácsi - felelte a leányka minden félelem nélkül.

- Hát van lelke az apádnak, hogy ilyen télidőben egyedül ereszt útnak?

- Az én apám, szegény, egész nap azt számítja magában, hogy mit csinálna, ha gazdag ember volna. Meg káromolja ezt a nagy térséget, ezt a nagy pusztai ürességet. Inkább lenne bányatulajdonos, mint úrtulajdonos. Hát kendtek, Sándor bácsi, mit csinálnak itt?

A kisleány oly folyékonyan beszélt, mint a falusi vizsgán betanított növendék a tanfelügyelő előtt.

Ez a leány a harmadik Veszelka fiúé volt, a hőbörtös Veszelkáié, mint ezen a környéken nevezték.

Ez a Veszelka fiú arról volt híres, hogy Amerikában is járt. A múlt század közepén! Onnan mindenféle bogarakkal tért vissza a kecskeméti tanyákra. Tíz évig matróz volt egy hajón, és ezért külön embernek képzelte magát, mint az alispán. A leánykáját angol szavakra taníttatta, mint valami papagájt.

- Hát kendtek, Sándor bácsiék? - ismételte Juliska. - Tán bizony valami rossz dologban járnak idekint az erdőn?

- Nem járunk mi, lányom, csak a csapáson... Tudsz-e imádkozni, Juliska? - kérdezte Rózsa Sándor, és valahová nagyon messzire nézett a felleges, szürke égboltozatra.

- Miért kérdi Sándor bácsi? Tán imádkozzak a kend bűnös lelkéért? Kéretlenül is megteszem én azt, mióta azt beszélnek Sándor bácsiról a tanyákon, hogy véres a subájának az alja.

Rózsa Sándor valami sóhajtásfélét nyomott el. Nemigen szoktak vele ilyen hangon beszélgetni azok, akiket ő megszólított az úton. De valahogyan nem fogta most a keze teljes bizonyossággal a pisztoly agyát, pedig az elhatározása azt sugdosta a fülébe, hogy ne habozzon a kis tanú eltüntetésével. Csak éppen azon gondolkozott, hogy nem jobb volna-e a gyermek elpusztítását a Veszelka fiúkra, a nagybátyjaira bízni. Azoknak a kezéhez még ma úgysem tapad embervér.

- Hát csak imádkozzál tovább lányom. De el ne mozdulj erről a helyről.

- Dehogyan megyek tovább - felelt Juliska. - Már csak azért se mennék, nehogy kendtek valami rossz dolgot cselekedjenek azzal a postakocsival.

Rózsa Sándor megfordult, mintha a mennydörgős mennykő csapott volna le a háta mögött. A keze - az a nyúlfekvés nagyságú, kegyetlen keze megszorította a pisztolya agyát. „No Veszelka Juliska, te kis pulykatojásarcú, kerek szemű, kacsafarkhajzatú pusztai leányka, akit boldogtalan sorsa Rózsa Sándor útjába vezetett, most ütött az utolsó órád! Elmégy a többiek után abba a nagy kertbe, melyet Rózsa Sándor temetőjének neveznek.”

De mégsem akarta a rablóvezér a Veszelka fiúk tudta nélkül a másvilágra küldeni kis rokonukat.

Belépkedett az erdőbe, és megkereste a bandát, amely a fák alá rejtőzött, amikor észrevette a jövevényt. Hókupac emelkedett már akkor a vén pandúr és a postakocsis felett. Csak itt-ott mutatta egy letaposott vércsepp, hogy valami nem mindennapi dolog történt errefelé.

- Te Imre, kinek van köztetek méhmagzat kisujja a ruhájába varrva? - kérdezte Rózsa Sándor.

Egyik sem felelt a négy haramia közül. Tudták, hogy nem ok nélkül kérdezősködik Rózsa Sándor a babonás dolgaik után. Nagyot kell tenni annak, aki azt bevallja.

- Tegnap még mindegyiknek volt a zsebében zártörő fű meg magzatujj - dörmögte a vezér, és körüljártatta komoly, nagy szemét. - Aki a zsákmányban osztozkodni akar, annak tenni is kell valamit érte.

- Megtettük a magunkét! - felelt dacosan Csecse Flórián, a dezentorhuszár, aki legkevésbé félt a bandából Rózsa Sándortól. (Mert még nem ismerte.)

Ha már két gyilkosság nem történt volna ezen a napon, Csecse Flórián még a mondatot se fejezhette volna be.

A Névtelen a pajtása védelmére sietett.

- A cigánynak, akit a kocs mellett őrnök hagytunk, annak van mindenféle babonás dolga. A minap is dicsekedett vele, hogy őt nem fogja se golyó, se kötél.

- Hívjátok a cigányt!

Névtelen eliramodott a cigányért az erdő túlsó felébe.

Talán örvendezett is a versíró rablólegény, hogy elmehetett.

Rózsa Sándor széles hátát egy faderéknak vetette, és néma, lelkileg ható tekintettel vizsgálta cimboráit. Nem látszott habozás az arcán. Mikor szokott ő habozni, ha a nyomokat kellett eltüntetni maga mögött? Ki látta valaha Manfrédot, a kalózt sírni? Ki látta Rózsa Sándort megtörni akármilyen feladat előtt is? Ki mondhatná el százezer holdnyi pusztaságon, hogy látta ingadozni a gránitszívet, gyengének a lesújtásra felemelt kart, kegyelmezőnek a halálosan komoly szemet?

A juhászos hajzatú Veszelka Imre, aki már negyvenesztendő korában galambősz volt, mint valami pátriárka, és olyan becsületes szeme volt, hogy az ember kedvet érzett magában arra, hogy komájának meghívja, nagy hallgatás után megszólalt - mintha a pincéből jönne hangja:

- Mért nem ölted meg a Juliskát, ha már egyszer látott? Minket nem látott a leány, mert az erdőben voltunk.

- Mindegy az a holtnak, hogy kit vagy mit látott! - felelt a haramja. - A másvilágon nem árulkodik senki.

Veszelka József, a testvér, a némaság megtörésével nekibátorodott:

- Ez a leány éppen elkelve szolgálónak a keceli csárdába...

- Hogy a guzsalyán megfonja a nyakunkra a kötelet - felelt Rózsa Sándor, és rövid, vállára nőtt nyakán kidagadtak az erek. - Legjobb annak, aki a föld alatt van. Annak már örökre meg van törölve a szája a szalonnától.

A cimborák fél szemmel a hókupacokra néztek. Vajon nem mozdul-e valaki azok közül, akiket mindvégig való hallgatásra odatettek? A szél átsüvöltött néha az erdőn, és a felhányt hósírokról lesodort egy maroknyit, mintha ébredezne odalent valaki.

Most törtetés hallatszott az erdőben. Peti, az óriás cigány jött meg futólépésben, ő már ismerte Rózsa Sándor kezét.

A haramjavezér a ritka fákon át a keresztútra mutatott, ahol egy levágott akácfa törzsén, ölbe csüggesztett kézzel, szelíden félrehúzott fejjel üldögélt Juliska, mint az élet kis vándora.

Egy-két szót dörmögött Rózsa Sándor a vad képű legény fülébe. A cigány kivonta pisztolyát, és hosszú halk léptekkel közelgett a leányka felé. Az csendesen nézte a lopakodva közelgő szörnyeteget. Nem futott el, nem is gondolt menekülésre - hiszen tudta, hogy egyik oldalán Mihály arkangyal, a másikon Uriel áll.

- Pandúrok! - kiáltott fel hirtelen, mint az ostorcsattanás, Veszelka Imre, aki elfordult társaitól, hogy ne lássa a gyilkosságot.

A szentesi úton, a fehér havon három lovas pandúr közelgett. Elöl a csendbiztos, mögötte a két legény. Hová-merre mentek ebben a téli időjárásban? A lovaik árnyékot vetettek a szikrázó óra, a gúnyájuk fehér volt a zúzmarától.

- A kocsira! - kiáltotta Rózsa Sándor. - A leányt hozzátok magatokkal!

A galambősz Veszélka Imre ugrott ki az erdőből, kiverte a cigány kezéből a pisztolyt, megragadta Juliska karját, és a keresztútról az erdőbe rántotta magával. Aztán vad csörtetéssel iramodott társai után.

A haramják mint feliasztott vaddisznók törtettek át az erdőn. Fialat fákat döntöttek ki rohanásukban, bokrokat tapostak le, falatozó vércsét sikoltva rebbentettek fel a fák koronáján, felébredt bagoly suhant havat szórva az erdő sötétebb része felé.

Juliska a Veszélka Imre karján könnyes szemmel, lihegő szájjal, minden erejét összeszedve rohant a betyárok után. A kis, ruhaneműcskével megrakott batyuja félrecsúszott a vállán, a fejkendőjét leragadta egy tüskés ág.

- Csakhogy nem tettek kendtek semmi rosszat azzal a kocsival, Imre bácsi! - szólott a leányka a futamodás közepette imádságos hangon.

- Hallgass! Te vagy az oka mindennek! - csikorgott a galambősz haramja.

A leányka az ég felé fordította a szemét. Éppen egy darabka kék ég mutatkozott a feje felett a fák fehér koronái között.

A könnyű kis szekeret Rózsa Sándor érte el elsőnek. A bakra ugrott, és megragadta a gyeplőszárát.

A betyárok úgy ugráltak fel a szekérre, mint megelevenedett búzacsákók. Rózsa Sándor egy másodperce hátranézett, aztán behajította lovait az úttalan, hóborította messziségbe.

Senki se követte őket. A két véres árny ott maradt a hó alatt, legfeljebb akkor kelnek útra a betyárok rémítgetésére, ha a szélalmok a síkságon felveszik fehér ingükre fekete ruhájukat.

Juliska a Bibliát olvassa...

A keceli csárdában megint a búbos kemence mellett ült Rózsa Sándor, és magában mélyedve, szótlanul bámulta a régi betyárok zsírtól fénylő mestergerendát.

Az ilyen pusztai csárda fala, ahol ritkán jár asszonykézben a húsvéti meszelő, darab idő múlva olyan lesz, mint a tömlőcök falai szoktak lenni, ahová a rabok írják, karcolják ákombákomjait.

Nagyon régi porkolábnak kell annak lenni, aki ezeken a megfejthetetlen jeleken el tud igazodni. Még öregebb az a csendbiztos, aki a pusztai csárdák falára rótt ákombákomokat megérti. A szoknyás seprűnyél alakú karcolás többnyire magát a betyárt jelenti. Asszonynak adja ki magát a haramja, hogy nyomot veszítsen.

A betyárok most sem tudták, hol rejtőzik Rózsa Sándor, a bandavezér, csak sejtették, hogy a keceli pusztacsárdában meg szokott fordulni. Azért, ha valamelyik vénebb haramja elhaladt a csárda környékén, nem mulasztotta el híradással lenni magáról a vezérnek egy-egy falra karcolt ákombákommal. (A Névtelen szép tulipánokat tudott rajzolni, a cigány egy szeget vert a falba. Csecse Flórián ötlábú lovat rajzolt; az ötödik láb volt a ló farka.)

A csárda jó messzire esett minden járt országúttól, azonkívül futóhomokot megállító ákácokkal volt körülvéve, hogy nyáridőben legfeljebb a fák közül szivárgó fekete füst árulta el a vándornak, hogy a közelben emberek laknak.

Talán ivott a csárdában Rózsa Sándor?

Azt is megtette: nem vetette meg a könnyű parasztbort.

De Rózsa Sándor csak akkor ivott, amikor teljesen magára volt. Mert jól tudta ökelme, hogy mindenki két ember lakik. Az a másik ember néha napokig áll elrejtőzve, mint valami árnyék vagy kísértet a padlás (az agyvelő) kéményéhez lapulva. Nyomban lejön azonban a padlásról az első pohár bor után.

Sokszor hallgatta ki ő az igazságot iszogató betyárjaiból. Sok árulásnak volt az okozója a felesleges pohár. Mert az a rejtőzködő másik ember, ha búvóhelyét elhagyja, olyan fecsegő, beszélgető, mint valami vénasszony. Nem tud hallgatni, hanem valami belső ösztönzés hajtja, hogy a legnagyobb titkokat könnyedén kieresse száján.

Tehát Rózsa Sándor megint várakozott a hiába kiontott vér és a nem sikerült postarablás után.

- Keveset aludtunk a „dolog” előtt! - Ez volt minden mondanivalója, ha a postarablásra terelődött a szó.

Bezzeg aludt most, mint a juhászbunda. Alig volt annyi ideig ébren, mint a teli nap az égen. Parasztember létére mindig szerette magát a nap járásához igazítani. De a keceli csárdában még jobban tartotta magát a regulához. Ha ébren volt, akkor is nagyon vigyázott, hogy ne tegyen egy felesleges lépést sem. Meggondolta a dolgot, ha a búbos kemencétől a zúzmarás ablakig akart menni. Dolgos, nagy munkájú parasztlakos tud ilyen lusta lenni. És az, aki a tömlőcben tanult meg várakozni a maga idejére.

Néha egy-egy betyárcimborájának sikerült vele beszélgetni a keceli csárda kemencéje mellett.

A parasztemenyecske ruhájában járó Zöldág Marci susogva hozta a hírt:

- Sándor bácsi, a kengyelesi birkás a héten adott el negyven pár szép ökröt.

Rózsa Sándor nagy kezét - amelynél nagyobb keze az országban csak Subáknak, a budai katonai hóhérnak volt - a leányos képű legény szájára nyomta, hogy majd kiütötte az összes fogát.

- Kell a birkásnak a pénz. Most adja férjhez a lányát farsangban.

Majd meg egyszer estefelé a régi cimborá, Matoka Matyi lopakodott be, mint valami jámbor kéregető. Szűrrongyba volt csavarva a mezítelen lába, disznó orrából való sárgaréz dróttal összetűzködve a ruhája, a nyakában koldustarisznya. Szakálla, haja elvadult, hogy Rózsa Sándor darab ideig fürkészve nézte, amíg ráismert.

- Hol jártál? - kérdezte mogorván.

- Itt nem tudtam megélni. Ha elveszett egy bárány a határban, a pandúrok mindjárt rám jöttek. Átmentem a Dunán. Fejérvárott a vásáron hallottam, hogy Pap Andor meg Renkó Kálmán a Bakonyban élesztgeti a tüzet a régi szép életnek, ott szolgáltam vagy öt esztendeig.

- Miért nem maradtál ott?! - mordult Rózsa Sándor. - Tán bizony az én nyakamon akarsz itt legénykedni?!

A deres, bozontos ember kiállotta Rózsa Sándor kemény tekintetét. Aztán visszaneézett felvillámozva.

- Pedig éppen érted jöttem, Sándor. Neked is szoros itt az országút; hallottunk mi odaát mindent, sok jó legény vezér nélkül van a bakonyi erdőben, csak jelre várnak.

Rózsa Sándor kinyitotta az ajtót, és kitzsigálta rajta a régi cimborát.

Máskor meg Csecse Flórián, a majlandi dezentorhuszár toppant be, mint a forgósziel, mint a verbunk. (Fiatal volt még szegény feje, azt hitte, hogy Rózsa Sándort lehet verbunkba vinni.)

- Talpra, vezér! Elszéled a banda, amíg a suton ülsz. Dolog nélkül nem élhet a legénység. Sokan átszökdöstek már Jászberénybe Fazekas Danihoz. Ott mindig akad dolog.

Rózsa Sándor a két metszőfoga között eregette a szót:

- Dolgod volna neked is. Átvehetnéd azt a száz pálcát Milánóban, amely elől idejöttél.

Az egykori huszár káromkodott a bajsza alatt.

- Itt csak én szoktam káromkodni, nem pedig minden rongyos szökött katona - szólalt meg Rózsa Sándor a subából, de olyan hangon, hogy a lármás huszár kifordult az ajtón.

Az országúton, a pusztaság szélén, a szegedi tanyák között összeakadt néha egy-két bandita, és azon törte a fejét, hogy mi baja lehet Rózsa Sándornak. Egyik azt mondta, hogy követ nyelt dühében, amikor a postarablás nem sikerült, azért nem tud mozdulni. A másik vélemény szerint Sándort a hideg leli.

- Leli ám azért a kisleányért, aki Bibliából verseket olvas neki - terjesztette a hírt a kiakolbólitott Csecse Flórián.

Hát volt is valami a dologban.

Mióta ez a leány a haramiavezér parancsa ellenére életben maradt ott az erdőszélen, a keresztúton - Rózsa Sándor sokszor úgy érezte, hogy egy boszorkánnyal több lett a világon. A napraforgószemével vagy az angyali ártatlanságával babonázott ez a lány? Annyi bizonyos, hogy Rózsa Sándornak még a gondolatai is mások voltak, amikor ez a leányka téli délutánokon a guzsalyt pergette a kocsmaszobában. Rózsa Sándor csak ült a subájában, mint egy darab fa. Eszébe jutott tán a kis madarak ártatlan élete, amikor ennek a pesztonkahajú leánykának az életét látta maga előtt. Még dalolni is tudott a leány, amikor sötétedni kezdett odakint a puszta.

- Ne danolj, te! - morgott Rózsa Sándor, amikor valamerről lódobogást hallott. - Még veszedelmet hozol a nyakunkra.

- Megvédelmezem én Sándor bácsit, mert Sándor bácsi jó ember, nem vette el az életemet - repkedett ez a kis csuda, az égből a földre szállott báj.

Juliska a padláson talált egy öregbetűs Bibliát. Bizony nem azért volt ott, hogy imádkozzanak belőle.

Még a régebbi betyárvilágból, talán Ónodi-Angyal Bandi idejéből maradt ott, aki Bibliát adott az utasok kezébe, hogy készüljenek az utolsó órájukra, ha nem akarták előadni a pénzüket.

Talán vér is tapadt egyik-másik lapjához a szent könyvnek, de Juliska csak azokat a betűket látta, amelyeket Amerikát járt apjától korán tanult megismerni. A téli délutánban néha felhangzott egy iskolás lányhang a zúzmarás ablakpárkányon, amint Juliska fennhangon olvasott az alvást színlelő Rózsa Sándornak.

A haramjavezér sohase mondta, hogy ne olvasson Juliska azokról a szent öemberekről, akik Károli Gáspár Bibliáját benépesítik.

Egy tavaszi napon Veszelka Imre, a csárdásgazda Szegedre ment, ahol valami követelnivalója volt a Hirszen, a betyárok orgazdáján. Éjfél volt, amikor visszaérkezett a pusztai csárdában. Bár tudta, hogy az életével játszik, felkereste Rózsa Sándort abban a földi alatti pincében, ahol az éjszakára meghúzta magát.

A sötétben valóban csattant a pisztoly a mécsessel közelgő éji látogató felé, de a golyó csak Veszelka ingujját tépte keresztül.

- Ne bolondozzék kend, Sándor! Nagy hírrel jöttem.

Az álmából felriasztott haramjavezér sokáig nem engedte a közelébe Veszelkát. Mindig árulást sejtett, mindig gyanakodott a leghívebb cimboráira is. Különösen nem kedvelte azokat az embereket, akik Szeged felől jönnek.

A mécsesét letette Veszelka egy ócska akonára, ahonnan Rózsa Sándor maga sötétségben maradt.

- Beszélj! - hangzott a parancs a pince mélyéből.

- Kiütött a szabadság! Három kocsmában is voltam Szegeden, mindenütt azt beszéltek. A Prófétában is így tudták a polgárok.

- Mi az a szabadság? Most már mindenkinek szabad lopni, rabolni?

- A nemzeti szabadság, Sándor. Pesten kikiáltották a diákok, hogy mindnyájan egyenlők és testvérek vagyunk.

- Már hogy én ezentúl egyenlő legyek minden kapcabetyárral, testvér legyek minden birka-tolvajjal?

Veszelka nagyot húzott a pipájából, és elgondolkozott.

- A Prófétában is ilyenformát beszéltek a gazdák. Hogyan legyenek ők egyenlők a zsellérel? Az uraság is testvére lesz a jobbágyának? Azt mondják, hogy majd deresre húzzák a diákokat. Leginkább valami Petőfi nevűt emlegetnek.

- Csak tán nem a Névtelent, aki verseket firkál?

Veszelka zordonan hallgatott egy régi hordón üldögélve, amíg Rózsa Sándor hangja felriasztotta:

- Ne törje kend a fejét az urak dolgán. Könyvből eszik a tudományt, és tükörből fésülködnek. Menjen kend előre. Járást akarok tenni a szabad levegőn.

A gyanakvó haramja nem is ment vissza ezen az éjszakán a keceli csárdába. Foga van ugyan így márciusban az éjszakának, de azért van subája az embernek, hogy abba betakarózzék. A puszták felett a csillagok örködtek a jó emberek álmán, idelent sötéten bolyongott a haramja. Pusztai ember szokása szerint szagolgatta a szelet, amely éjfél után átsuhant a tájon. Bizony az éppen olyan szél volt, mint máskor szokott lenni. Ez a szél is csak arra való, hogy megzörge-se az ablakot a rossz lelkiismeretű emberek házain, valamint összeverje azoknak a bokáját, akiket itt-ott felmagasztaltak a világon.

Az ilyen éjszakai szél többnyire csak azt jelenti, hogy egy nap sem múlik el akasztás nélkül.

Másnap, mielőtt bealkonyodott volna, valamiképpen megennyhült a bolyongó Rózsa Sándor. Visszatért a csárdába, leült a kemence mellé, és azt mondta csendes, komoly hangon Juliskának:

- Olvass, akiről a múltkor olvastál. Illésről meg cimborájáról, a hollórol.

Rózsa Sándor diadalmas bevonulása Szegedre

Különös, nyugtalan tavasz volt ez még a pusztákon is, ahol pedig az évszakok változásait oly türelmesen nézik az emberek, mint a születést vagy a halált.

Mindenféle vándorlók jártak az országutakon, amely vándorlókat azelőtt ezen a tájékon nem lehetett látni.

A juhász a birkái mellől kokárdás fiatalembereket látott elhaladni az úton. Úgy integettek, kiáltoztak ezek a fiatal emberek a botjára támaszkodó egykedvű juhász felé, mintha valami igen nagy újságot akarnának mondani. Aztán továbbgurultak a kocsik, és a juhász rákiáltott elbáméskodott kutyájára.

Hosszú lábú diákok, jurátusok ölelgették meg a komoly pásztorembereket, pedig sohasem látták őket azelőtt. Ismeretlen szavakat kiáltoztak szabadságról, egyenlőségről és testvériségről. Aztán szélvészként továbbfutamodtak a vándorlók, mintha még sok ölelést kellene kiosztaniuk az országban.

A kececi csárdában Rózsa Sándor nem múló gyanakvással hallgatta rejtekhelyéből a híreket. Ez a rejtekhely a búbos kemencében volt, ahol a tüzelési idő elmúltával a haramja elrejtőzött, és egy félretolt téglá nyílásán át kihallgatta az utasok, vándorlók beszélgetését.

Egy nevet emlegettek, amely névnek a kimondásakor annak a vándorlónak is felragyogott a szeme, aki mezítláb járta a pusztai sarat, de mekegni kezdett tőle a vándorló szabólegény, táncot járt a csizmadia, haját borzolta a borbély.

Egy nevet hangoztattak, amely úgy harsant meg, mint a trombita a pusztákon, vagy mint a bujdosók siráma az erdőkön.

Kossuth.

Rózsa Sándor először hallotta ezt a nevet egy vak koldus szájából, aki azért fordult be kutyájával a barátságatlan csárdába, mert a szemével nem láthatta azt.

A vak koldus leült a kocsma küszöbére, elfogyasztotta a karaj kenyeret, amelyet Juliska vágott neki, és azt mondta, hogy csak egy percig szeretne újra látni, hogy Kossuth Lajost láthassa, akit Cegléden beszélni hallott.

„Ki az a Kossuth?” - tűnődött magában a haramiavezér, és többé nem felejtette el a nevet.

De nem is felejtette el, mert az elhagyott csárda küszöbén ezentúl mindennap bedördült, bezúgott, betrombitált a Kossuth név. Vitték a hírét, mint a Messiásnak; először a szegény, nincstelen emberek, akik akár sötét éjszaka is mernek kóborolni a pusztán, mert semmijük sincs.

A vásárosok a nagy ládák tetejéről gondtalan ugrottak le a rossz hírű csárda előtt; még a kövér asszonyok is fürgén ereszkedtek le a szekérről: senki se félt a betyároktól, amióta Kossuth neve visszhangzott az országban.

Ki merné felemelni a kezét arra, aki Kossuth hívének vallja magát akár az erdön, akár a pusztán? Ennek a névnek a hatalma eljutott a csőszkunyhóig. Rejtély volt, mint a csillag, amely a nagy messziségből is elér sugaraival a földre. Mikor aztán az a szó is elhangzott, hogy a veszélyben lévő nemzet védelmére Kossuth katonát kér az országtól, minden férfi rohanni kezdett a csillagsugár után.

A szegedi alsóvárosban lakott egy Kőmíves nevezetű fiskális, aki különböző gyanús cselekedetek miatt volt el volt tiltva az ügyvédi gyakorlat folytatásától. Természetesen a tanyai nép ebben üldözést látott, és ügyes-bajos dolgaival sűrűn kereste fel a zugügyvédet.

Egy májusi éjszakán titokzatos látogató jelentkezett az egykori ügyvéd alsóvárosi házában. Kőmíves úr szokva volt az éjszakai kliensekhez, orgazdákhoz, betyárokhoz, görbe úton járó külső emberekhez, mégis nyitva maradt a szeme-szája, amikor az ajtón benyomakodó subás alakban a „puszták királyát”, Rózsa Sándort felismerte. Azt még a sok mindenhez megedzett ügyvéd sem hitte, hogy Rózsa Sándor a városban mer mutatkozni.

- No, Sándor bácsi, maga csak nem pereskedik?! - kiáltotta Kőmíves uram, amint törökös sláfrójába, papucsába beleugrott. A fején félrecepta a bojtos házisapkát, és az elmaradhatatlan borostyán szopókájú csibukot a szájába illesztette. (Szükséges volt mindez az előkészület ahhoz, hogy a külső világbeli szegény emberben respektust keltsen.)

- Gyerünk a kancelláriába! - rendelkezett az ügyvéd és a kalapját kezében tartó Rózsa Sándort tuszkolta volna azon szoba felé, amely a plafonig meg volt rakva ócska, dohos írásokkal, mint valami hivatal, hogy a jámbor pásztorember már a börtönört is a háta mögé képzelte.

- Hát rossz fát tettünk a tűzre, Sándor bácsi? - kezdte az ügyvéd elterpeszkedve az íróasztal mellett.

(Az ügyvéd legalább hatvan esztendő felé ballagott széles, nagy hasával, míg Rózsa Sándor akkor töltötte be a harmincötödik évét, de már szélteben Sándor bácsinak szólították a legöregebb emberek is.)

Rózsa Sándor vállat vont a suba alatt.

- Nincs nékem semmi meggyónnivalóm, ne is várjon tőlem ilyent az ügyvéd úr.

- Nono, Sándor bácsi! Jó az öreg a háznál. Nem adtam én még senkinek rossz tanácsot - kezdte a szokásos vallatást Kőmíves úr.

Rózsa Sándor csendesesen legyintett.

- Tudom én a magamét. Más célból jöttem én ide. Mondja meg a módját, ügyvéd úr, hogyan lehetnék én Kossuth katonája.

- Talán megunta, Sándor bácsi, azt a jó finom szabadságos életét? Hiszen nyomban vasra verik, ha kézhez kaphatják!

- Tudom én azt - felelte csendesesen elgondolkozva a haramja. - Éppen azért kérem ügyvéd úr tanácsát, hogyan volna az lehetséges, hogy énhozzám senki se nyúlhasson, ha beállok Kossuth katonájának. Mert nem jövök ám üres kézzel, üres tarisznyával, egy szál gatyában, mint az újoncok. Százötven felfegyverzett legénnyel állok én be a zászló alá!

- Tyű, kutya-kutyánszki! - kiáltott fel az öreg ügyvéd, mint akkoriban ez öregurak szokása volt. - Százötven pusztafi nem gyerekjáték. Ezért már megérdemelné kend valami nóbelebb elbánást az akasztófa kötélénél.

- Magam is ezen a véleményen vagyok - bólintott Rózsa Sándor. - Azért gondolnám, hogy az a mindenható Kossuth elengedhetné a régi kontókat, amikor egyszerre ilyen nagy fizetéssel jövök.

- Kossuth csak elengedhetné, de hátra van még Szeged város tekintetes tanácsa - akadékoskodott Kőmíves úr, aki ügyvéd léte nem akarta mindjárt az egyenes utat megmutatni a pörös atyafinak.

- Hát Kossuth nem több, mint Szeged város tanácsa? - méltatlankodott a haramja.
- Az országban több, de tudja, Sándor bácsi, mi elsősorban szegediek vagyunk, aztán jön a többi. Azért hát bűnbocsánatért a szegedi tanácshoz kell legelőször fordulni.
- El is vitte a fene a dolgot! - kiáltott fel Rózsa Sándor. - Sok az irigyem ebben a városban.
- Ne okoskodjon, Sándor bácsi! A törvény törvény. Menjen haza nyugodtan. Én még az éjszaka megírom a kérvényt a városi tanácshoz. Reggelre Tóth Mihály főbíró uram kezében lesz az írás. Aztán majd meghalljuk a szenátor uraimék véleményét. Más világ van itt, mióta egyszerre három városi szenátor csapott fel honvédnek. A Schmidt és a Rónai Ferdinánd már fel is vették az atillát². Nem mutatnak ajtót a mai világban annak, aki százötvened-magával jelentkezik, még ha Rózsa Sándornak hívják az illetőt.
- Sok itt az irigyem - dörögte a haramia, és elégedetlenül távozott, mielőtt a hajnalcsillag feljött volna a szegedi tornyok felett. Visszament a pusztákra azon az úton, amelyet csak ő ismert. Halandó ember nem találkozott vele ezen az éjszakán.

Kőműves uram valóban megírta Rózsa Sándor kérvényét.

Benne volt ebben a kérvényben, hogy a haramja éppen olyan magyarnak érzi magát a nemzeti veszély perceiben, mint bárki az országban; pardont kér eddigi cselekedeteiért, majd a harc-téren megmutatja, hogy rászolgált a kegyelemre.

Nagy feltűnést keltett Szegeden még ezekben az izgalmas napokban is a „város fiának” váratlan jelentkezése. A Prófétában és a többi kocsmában nem is beszéltek egyébről, mint Rózsa Sándor megtéréséről.

Jön százötvened-magával, és visszavágja elveszett becsületét. Végül még dicsőséget hoz a városra ez a hírhedt szülőtte.

Igen ám, az emberek könnyen megbocsátották régi bűnüket egymásnak ezekben a kritikus időkben, különösen a polgárok, akiknek volt félténivalójuk, hajlottak könnyen a bocsánatra, ha csak eggyel is szaporodott a honvédek száma, aki az ő vagyonukat, házukat fogja megvédelmezni - de nem így a városi nemzetőrség, amely magának tartotta fenn a juszt, hogy a hazát megmentse.

Gombás Gyárfás, a szegedi nemzetőrség kapitánya, aki különben jámbor postamester volt a nagy idők előtt, felkötötte nagy, széles kardját, a fejébe nyomta tollforgós süvegét, és bejárta a legényeit: a gacsos lábú pékeket, a nyurga kéményseprőket, az elnehezedett húsvágókat, a piaci halárosokat, a görnyedt hátú papucskészítőket és mindazokat, akik azért léptek be a nemzetőrségbe, mert nem akartak honvédnek menni a harcmezőre.

- Emberek, hová lesz a mi dolgunk, ha ez a haramja beteszi a lábát a városba? Rózsa Sándort csak függve látjuk szívesen Szegeden.

Felkerekedtek a pékek, a kéményseprők, a halászok, és a város minden részéből előrohantak fantasztikus egyenruháikban. A „katonásdit” mindig szerették az iparoscéhek, ha utána jó vacsora és dunyhás ágy várta otthon a hadfit.

A nemzetőrség zárt csapatban vonult a városháza elé.

- Fel kell akasztani Rózsa Sándort! - kiáltozták a kenyérsütők.

² Reizner János: *Szeged története*

Kőműves uram, aki közjük keveredett csillapítás okából, védenca miatt kemény ütlegetek kapott egy kéményseprőtől, aki szent Flóriánnak öltözve jelent meg a tüntetésen. A híres papucskészítők hazáig üldözték a kövér ügyvédet. Azóta se láttak olyan futamodást az alsóvárosban. A rácok már javában gyilkoltak a déli részeken.

Gombás nemzetőrei megfordították a hangulatot Rózsa Sándor ellen; estére az egyik szegedi újság már ezzel a címmel írt vezércikket: „Ab-del-Kader, az ezeregyéjszakai rabló.”

Hát nem volt igaza a haramjának? Sok az irigye Szegeden.

Lakott Szegeden a felsővárosban egy Hirs nevű zsidó, akivel a betyároknak sok mindenféle dolguk volt.

Hirs sánta ember volt. Úgy lépett, mintha mindig nekiugrani akarna valakinek. Bolond zsidó volt, a kocsmában ült naphosszat, és az ő hangját lehetett hallani, amikor a pohár tört, vagy nevezetesebb vitatkozás kerekedett. Rettenetesen sokat ivott, mégpedig mindig a legnehezebb borokból. Somlait, tokajit, magyarádit jóformán az ő kedvéért tartottak a szegedi kocsmárosok, a könnyű homoki bort kedvelő publikum mellett.

- Egy lábán is ennyit elbír a Hirs! Mennyit inna, hogyha két lába volna? - mondogatták a szegediek.

Hirs csak akkor ment már a kocsmából, ha valami üzleti dolga volt. Ilyenkor percek alatt kijózanodott, mintha sohasem ivott volna. Megmártotta a fejét egy vödör vízben. Télen a befagyott Tisza lékében, és attól olyan jól járt az esze, mint valami zsebóra.

A Hirs ott ivott a Prófétában most is, mint rendesen, amikor hírül hozták, hogy a szegedi tanács elutasító véleménnyel küldte tovább Pestre Rózsa Sándor kérvényét az úgynevezett Honvédelmi Bizottmányhoz.

A Hirs még veresebb lett, mint szokott. A haja lángolni kezdett, az arca, az a csúnya, ragyás arca nekihevült, mintha nagyon sokat ivott volna.

- Mert mint szamarak a tekintetes tanácsnok urak ott a városházán! - ordított a Hirs. - Nem Rózsa Sándornak kellett volna kegyelmet adni, hanem annak a százötven legénynek és lónak, akit Rózsa Sándor magával hoz. Ló kell most Kossuthnak, nem tanácsi vélemény!

Hát ez a „zsidó gondolkozás” tetszett némely gazdának ott a Prófétában, mert mindenestre kényelmesebb gondolat lett volna az esti lefekvéskor, hogy Rózsa Sándor a legényivel oda-künn valahol a déli részeken a veres hasú rácok ellen harcol, mint az, hogy itthon ül a szegedi tanyákon.

Többen bölintgattak a sánta Hirsnek, aki erre még nagyobb tűzbe jött.

- Mondják meg Rózsa Sándornak, hogy Hirs megapellálja a szegedi tanácsot. Kezébe veszi Rózsa Sándor dolgát. És amire egyszer Hirs ráteszi a fejét, annak sikerülni kell!

Így kiáltozott a „bolond zsidó”, és hideg vizes vödörbe dugta a fejét.

Másnap többen látták Hirset elutazni Pest felé.

Volt ott Hirsnek egy régi üzletbarátja, bizonyos Brachfeld, aki Kossuth megbízásából a honvédség lószállítója volt. Ennek a híres Brachfeldnek összeköttetése volt az egész országgal. Hirsszel is. Temérdek ló kellett az új huszárságnak. Brachfeld előteremtette a lovakat. Kossuth kevés emberrel volt úgy megelégedve, mint a hadsereg lószállítójával.³

³ Eötvös Károly könyveiből

Hírs közbenjárására ez a bizonyos Brachfeld említette Kossuth előtt a Rózsa Sándor ügyét.

Mire Hirs Szegedre visszajött - mert a pesti borokat is végig kellett kóstolni -, a Közlönyben már megjelent a Rózsa Sándor kegyelmező levele.

Megjelent a hivatalos Közlönyben a bűnbocsánatot hirdető levél Kossuth aláírásával, de hát Rózsa Sándor nem olvas se Közlönnyt, se egyéb újságot. Valakinek el kellett juttatnia a haramjavezéshez.

Kit választott ilyen kényes feladat megoldására Kossuth?

Másvalaki tán egy mindentudó öreg csendbizont vagy legalábbis egy kiszolgált vén betyárt keresett volna fel a megbízatással. Ilyen emberek ismerhetik Rózsa Sándor búvóhelyeit, ahol az amnesztiás levelet a kezébe lehet nyomni.

Kossuth egy poétát választott a feladatra. Mégpedig a szőke hajú, ábrándos szemű Jókai Mórt, aki a márciusi napokban oly derekasan viselkedett a szabadság kikiáltásánál. Akinek volt bátorsága az Alföld úttalan útjain a haramjavezéshez is elhatolni.

A fuvaros egy pusztai csárda udvarára fordult be. Odabentről vidám cimbalomszó hallatszott. Három-négy szűrös, bojnyikképű, szalmás hajú legény ülte körül az x-lábú asztalt: szegénylegények a Rózsa Sándor bandájából, akiknek cimborájuk volt a fuvaros, aki Jókait a csárdába hozta.

A rongyos szűrők alatt megkoppantak a fejszék, fokosok.

- Én Kossuth Lajos küldötte vagyok, és kegyelmet hozok Rózsa Sándornak és társainak! - kiáltotta Jókai, mielőtt a betyárok valamire elhatározták volna magukat.

A szalmáshajúak nem értették meg mindjárt Jókai szavait. Kegyelem? Rózsa Sándornak és társainak? Hiszen ha jól vesszük, minden alföldi betyár Rózsa Sándor társa volt.

Az útiköpenyeges ifjú, kokárdás, strucctollas Kossuth-kalapjában, ragyogó kék szemével most a csárda közepére lépett, és csinos szónoklatot vágott ki a hazáról, szabadságról, amint az utóbbi hónapokban nagyszerű népszónokká fejlődött az egyébként félénk Jókai. A gyepes homlokok lassan nyiladoztak a költő szavaira. A szemek eleinte fürkészsze, gyanakodva figyelmeztek. De aztán mindinkább kiegyenesedtek a görbe derekak. Nagy dologról volt szó. Bűnbocsánatot kapnak a régi tettekért, ha elmennek a hazáért harcolni.

Hogyne mennének! Indulnak még ebben az órában!

- Hol van az az írás, amit Rózsa Sándorhoz kell vinni?! - ugrott fel az egyik betyár.

- Itt van a zsebemben, de nem bízhatom én azt akárkire.

- Itt a kezem, hogy hajnalban Rózsa Sándornál lesz a levél!

Jókai elfogadta a kinyújtott kezét. Ki tudja, mennyi szenny és vér tapadt ahhoz a kézhez, de most a haza dolgáról van szó.

- Hogy hívják polgártársat?

- Engem Lukácsnak hívnak, és Sándor bandájához tartok.

Jókai átadta Kossuth Lajos levelét a zsványnak.

A betyárok aztán nem is sokat késlekedtek, még abban a fertályórában útnak indultak azokon az alföldi bujósdi utakon, melyeket csak ők ismertek.

Jókai Mór tintát és papirost hozatott a csárdással. Volt a háznál, mert zsidó volt a bormérő.

A csárdaasztalon a következő levelet írta:

*Teljes hatalmú
országos biztos úr!*

Rózsa Sándor amnesztiáját kézbesítettem.

Eljárásom kissé divergált a vett utasítástól, de a körülmények, úgy hiszem, igazolandják.

A kérdéses hadnagy (Rózsa) jelen nem léteben a bocsánathirdető levelet Lukácsy Károly első őrmesternek adtam át, mint ki ez ügyben maga legtöbbet fáradozott, azon utasítással, hogy rögtön keresse fel Rózsa Sándort, és a kérdéses feltételeket tudtára adva, rögtön indítsa meg már 280-ra szaporodott csapatjával rendeltetési helyére.

Alázatos szolgája Jókai Mór⁴

Könnyű volt kiadni a parancsot, hogy Rózsa Sándor elinduljon rendeltetési helyére, de Rózsa Sándor akkor még nem szokta meg, hogy vele parancsolgassanak.

Bár a hiúság, dicsekvés nem volt természete a meggondolt és rejtőzködést kedvelő betyárvezérnek, most mégis meg akarta mutatni a szegedi irigyeinek a diadalát.

Október 17-én hirdette ki a szegedi dobos a piacon Rózsa Sándor kegyelmi levelét, október 18-án, egy vasárnapi napon tartotta meg bevonulását Rózsa Sándor Szegedre.

Csípős, őszi időjárás volt, de az utcák mindenütt telve voltak néppel, az ablakok nyitva, a tanyákról bejöttek az emberek, hogy megnézzék a világcsodát: Rózsa Sándor vas nélkül megy végig Szeged utcáin.

Ott voltak a májusi nemzetőrök, akik bitófára kívánták Rózsa Sándort, de bezzeg csendesebbek voltak, azon igyekeztek, hogy senki se vegye őket észre. Rossz hírek érkeztek a Délvidékről. A rácok mindenütt fosztogatnak, gyűjtogatnak, rabolnak, és minden épkézláb embernek a harctérre kellett volna sietni.

A gacsos pékek szépen behúzták a nyakukat, a halárusok a sarokköre se mertek felállni, a papucskészítők pedig úgy hallgattak, mintha soha egy szót sem szóltak volna. De ott állt az első sorban egy napsugárképű, nyílott virág szemű, kontyba kötött hajú pusztai leányka is: Veszélka Juliska. Kis kosár volt a karján, mintha a betyárok után indulna...

Már feltűnik az őszi napban a lovascsapat, amint a piactér felé közeleg.

Elöl híres vasderes paripáján Rózsa Sándor.

Jellemző a vezérre a ruházata, mert a maga fantáziája szerint állította össze a tábori egyenruhát.

Állott ez égbék színű, bő, pandúros nadrágból, amelyet tenyérszerűen szegélyezett a tábornoki lampasz, amely Rózsa Sándornál világossárga volt. Lobogós fehér ingét tűzpiros mellény szorította le; a mellény bőven kihányva színarannyal, juhászos ezüstgombokkal. Aranyrojtos nyakkravalója, fokosa, karikása, pisztolya: minden a javából. A kalapja mellett nagy fehér strucctoll, mint a tábornokokén, amit aztán a harctéren levetetnek vele a süveg mellől.

⁴ A Nemzeti Múzeum levéltárából

Daliás jelenség volt a rövid nyakú Rózsa Sándor a nyeregben. Hiába, lóháton kevés ember tudott úgy ülni, mint ez a hírhedt pusztafi!

A legényei - százötvenen - négyes sorokban mögötte, éppen nem váltak szégyenére Szegednek. Fekete gatyás, fekete inges, kitisztálkodott, megberetváltkozott hadfiak: csikósok, de mindegyiknek pisztoly a dereka övében, némelyiknek karabély a vállán. A lovaik pedig azokból a remek ménesekből valók, amelyek abban az időben még nagy számmal legeltek az Alföldön.

Gyönyörű felvonulás volt ez: betyáros, de fegyelmezett; színpadias, de szívet dobogtató. A legények kalapja mellett reszketett az árvalányhaj. Egyik legény se volt rongyos vagy züllött külsejű. Ragyogott mindegyik, mintha skatulyából húzták volna ki. S honnan tudta Rózsa Sándor seregét így felszerelni? Senki se kérdezte tőle, ő maga nem mondta senkinek. Olyanok voltak az idők, hogy senkinek se jutott eszébe tudakozódni arról, hogy mi történt tegnap. Mindenki azt kérdezte, hogy mit hoz a holnap.

Tóth Mihály, a szegedi főbíró a városháza erkélyéről nézte a betyárok erőteljes felvonulását. Körülötte volt egy-két szenátor.

- Ha most ezeknek a betyároknak eszükbe jutna kirabolni Szegedet? - dörögte az egyik tanácsnok.

- Azt nem fogják tenni! - felelt összevont szemöldöke alól a bíró.

Igaza is volt. A betyárok végigtáncoltatták lovaikat a szegedi utcákon. A nép megbámulta őket. Mikor deket kezdtek harangozni, Rózsa Sándor sarkantyúba kapta a lovát, és kinyargalt csapatával a városból.

Második rész

Rózsa Sándor - a szabadságért

Szabadságharc! Kossuth Lajos!

Álmok, amelyeket azóta már a negyedik generáció álmodik.

Ábrándok, amelyek hetvenöt esztendő múltán is ragyogó meseruhában járnak közöttünk. Tulajdonképpen nem látjuk a százesztendőös embereket, akik még élnek itt-ott az országban, hanem mindig csak az ifjú, gyönyörű honvédeket nézzük képzeletünkben.

Szabadságharc! A nemzetek álma, amelyből sohasem fog felébredni. Kossuth Lajos! Egykor napkorong, amely tüzet szórt az országra; ma méla holdsugár. De soha el nem múló, amíg egyetlen magyar él a földön.

A verseci határban, nem messzire attól a helytől, ahol a vándorcigányok tanyáztak sátraik alatt, patkótüzesítő fénylő tüzeiknél: a lóvásártéren táborozott Rózsa Sándor a legényeivel. Távol mindenféle rendes katonaságtól, elkülönítve a városi kaszárnyába elhelyezett Hunyadi-huszároktól, ahová tulajdonképpen beosztották a lovasokat. Szabad ég alatt, úritököt és úri arcot pirosító novemberben egy szál gatyában járt a legénység a korlátokkal körülvett vásártéren, kipányvázott lovai között.

Szünetelt a harc. A legényeknek egyéb dolguk nem akadt, mint naphosszat tárgyaltak, alkudoztak, kupeckedtek különböző lovakról az odasettenkedő vándorcigányokkal. Természetesen sohasem volt eredménye az alkudozásoknak - honnan volna pénze a szegény cigánynak, a még szegényebb betyárnak lóvásárra? -, de mégiscsak eltelt az idő.

Néha ellenben eljöttek a tiszt urak is a táborból. A Württemberg-huszárok, akik nemrégén még a császár fehér kabátját hordták, és most nem győzték elég szorosra varratni az ezredszabóval Kossuth kávébarna atilláját. A Hunyadi-huszárok, akik nemcsak az ellenség vérével fényesítették kardjukat, hanem krétával is - jaj lesz a temesvári szép hölgyeknek, ha ezek a nyalka fiúk beteszik a lábukat a városba! De ellátogatnak a betyárok lovainak megtekintésére a híres 9-ik zászlóalj tisztjei - a vörössipkások -, akik tegnap még tanári katedrán tanították az ifjúságot, a tanácskozó zöldasztalt verdesték a megyei gyűléseken, vagy az oltár előtt áldoztak az Úrnak: a legvitézesebb és legintelligensebb zászlóalj tisztjei, akik még félig polgári öltözetben csatáznak, majd csak akkor szabad nekik ruhát Damjanich, amikor a zászlóaljból minden negyedik ember elesik a szenttamási sáncoknál.

A tiszt urak nem csupán kupeckedési szempontból nézegettek a betyárlovak szájába meg a farka alá, hanem gyűrűvel ellátott, horgolt erszényt is előhúztak a dolmányukból, és az ezüst Máriásokat megcsengették a szegény betyárgyerek fülébe.

Nagy volt a kísértés, de mindig helyén volt Rózsa Sándor, aki dörmögő szóval véget vetett az alkudozásoknak:

- Nem eladó a ló! Nincs nekünk egyebünk, mint a lovunk. A tallérokra nem ülhetünk fel.

Valóban, a szegedi diadalom után nagyon lerongyosodott Rózsa Sándor szabadcsapata. Az asszonyok, szeretők eljöttek ugyan a katonák után, és elhozták a heti tisztát és a friss cipót - most is éppen ott főztek az asszonyok a bográcsokban a táborhely körül, köztük Veszélka

Juliska, aki „Sándor bácsi” után hordta a tiszta inget -, de egyébként a ruházatban nagy fogyatékoság volt.

Rongyosak voltak, mint az igazi szegénylegények.

Akinek subája volt, az még csak elfedhette valahogy szegénységét. A suba alatt egyforma az asszonyköténnyel toldott-foldott nadrág, valamint a fekete gatyája. De subája akkoriban is csak „gazdag embernek” volt. Voltak szűrők, amelyek tán még a Rákóczi-hadjáratból maradtak, vásott csizmák, amelyek hetedhét országot bejártak, mielőtt a déli harcterre kerültek volna; kalpagok, amelyeknek csak a karimájuk volt meg. Békességes időben a jó isten rongyainak nevezik a szegény ember ruházatát, de téli háborúban, amikor a varjú tolla kifényesedik a bőséges lakomától, messzi vidékről eljönnek a nádasok farkasai és rókái a csataterekre: a jó isten rongyait úgy hívják, hogy a szegény katona káromkodása.

A cifra betyárgyerekek a pár hónapos háborúban elnyűttek, mint a bocskor. Sarkantyúja se volt mindegyiknek, némelyiknek csak egy fél; szeretője se volt minden legénynek, aki megereblyézte volna vállig érő haját, kukoricaszakállát, főkabajszát. Tilalmas dolog volt az embernek „segíteni magán”, mert a rendes honvédnek szabad volt néhanapján egy kakast a dobba dugni (ha senki se látta), de Rózsa Sándor legényeit nyomban föbe lőtték volna, ha csak egy gomb is elvész a kezükön.

Így járnak a nehéz életű emberek, amikor a becsületes emberek közé keverednek: mindenki a körmükre vigyáz.

Hogy, hogy nem, Csecse Flórián mégis „szerzett” egy lovat, amelyet azelőtt nem láttak a vidéken. (A betyárszem élete végéig nem felejtí el azt a lovat, amelyet egyszer látott.)

Még hozzá fehér volt a Flórián lova, mintha egész életében esküvői kocsi elébe lett volna ragasztva. Egyébként tizenhat markos kanca volt, csak a háta volt kissé túros.

A vándorcigányok eszeveszetten ugráltak be a karámba az új ló hírére, lángoló szemmel, izgatott szóváltással, nekibolondulva bujkáltak az új ló lábai között, a legkisebb termetű is lemérte a lóról a tizenhat markot, aztán olyan esküdözésbe, átkozódásba kezdtek a ló árára vonatkozólag, hogy még Rózsa Sándor is felemelte a fejét - az íróasztalánál.

Úgy ám, Rózsa Sándor íróasztalánál ült a táborban, mint ahogy odabenn látta Versecen a tábori irodában, ahol a raporton sűrűn megjelent.

A betyártábor közepén állott egy ócska, tintafoltokkal jól teliszórt íróasztal, mellette egy nádfonatú szék. Itt üldögélt Rózsa Sándor, mint parancsnokhoz illik.

A cigányok nagy zsvajgására levette könyökét az asztról, és mogorván magához intette Csecse Flóriánt.

- Hol vetted ezt a lót?

- Vettem - felelte dacosan a szökött huszár. - Se szeretóm, se ingem, se gatyám. Tán lovam se legyen a gyöngyéletben?!

Rózsa Sándor egy fokkal magasabbra emelte a hangját:

- Hol vetted a lót?

- Fogtam az országúton. Gazdátlanul bitangolt.

Rózsa Sándor bólintott.

- Tán lelökted róla a gazdáját?

- Leesett az magától, mikor kicsit rászóltam.

- Jól van. De ha a ló gazdája jelentkezik, tudod, hogy mi vár rád? Hat lat ólom és hat lat puskapor.

Csecse Flórián vállat vont, ment vissza a lovához, és gyönyörködve hallgatta a cigányok kupeckedését.

- Legfeljebb húsz forintocskát ér a ló - jelentette ki a cigányok vajdája.

- Nem adom százért sem - felelt foghegyről az egykori huszár.

A cigányok erre gyalázkodni, becsmérelni kezdték a lovat, míg Csecse Flórián közibük vágott a karikással.

A lóvásártéren már ott kanyargott az a jóféle illat, amelyet a rotyogó gulyáshús áraszt a bográcsokból. A betyárok asszonyai, rózsaszálai főzték az ebédet. (Csecse Flóriánnak nem főzött senki, de mégis ő volt a legbüszkébb ember a táborban.)

A Rózsa Sándor íróasztala mellett, a szabad térségen Juliska sürgött-forgott piros papucsában, rózsás szoknyájában, pipitér-kendőjében. Nagyot fejlődött az egykori pesztonka egy esztendő alatt. Az arcvonásai tán még szelídebbek, még nyájasabbak lettek. Tünetemény volt ez a leány. Nem volt se szomorú, se vidor. Csak amolyan csendes, nyájas, kellemes, amilyen a magyar női természet.

Rózsa Sándor a nagy ökle megől néha megajándékozta egy pillantással vagy egy mogorva szóval Juliskát.

A leány évődve felelt:

- Ugyan ne legyen kend mindig mérges, Sándor bácsi!

- Ha már ilyen a természetem - felelt megenyhülve a betyárvezér.

Ha az asszonyok ottidőzésekor eszébe jutott valamely tiszt úrnak a karámot felkeresni: annak ugyan bő zsebének kellett lenni, hogy a betyárok gyilkos tekintetét eltarisznyázhassa. Vasvillaként öklelő szemeket vetett a cifra tiszt úrra még a legvénebb betyár, Harangozó Jóska is, akinek pedig csak egy töpörödött anyóka hordta a tiszta ruhát, hol a pusztai gémeskúthoz, hol a szegedi börtönbe. Most a táborba is utánajött a maga vénemberének.

A tiszt urak ezért csak délután látogattak el a táborba, amikor az asszony nép papucsá már el-kotyogott, elpattogott a lóvásártérről - csoportosan mentek hazafelé. Juliska sohase mulasztotta el lelkére kötni Rózsa Sándornak:

- Aztán ha nagyon haragszik, Sándor bácsi, csak mindig arra gondoljon, amit kendnek a Bibliából olvastam.

- Tudom, tudom. Illésről meg a cimborájáról, a hollóról...

(Sohase tudott meg többet a Bibliából a betyárvezér.)

A betyár csapat hadbiztosa tulajdonképpen egy Parcsetics nevű őrnagy volt. Ő közvetítette a betyárokkal Damjanich rendelkezéseit, valamint felügyelt arra, hogy a szabad csapat el ne vaduljon a tábortól.

Parcsetics határőrvidéki tiszt volt azelőtt. Szemes, mint egy finác, ravasz, mint egy csempész. Nagybátyja a karlócai pátriárka, aki az ellenség egyik főembere volt. Parcsetics hadba szállt a nagybátyja ellen, mert az nem volt hajlandó kifizetni az adósságait, amelyekért a rendes hadseregből a granicsárok közé helyezték az őrnagyot.

Parcsetics minden délután a Rózsa Sándor íróasztalánál írta meg a jelentését. A betyárvezérnek ilyenkor át kellett engedni a székét, ő maga állva maradt, amit nagyon szégyellt a legények előtt.

- Nagy baj lesz ebből a fehér lóból! - vágta oda fél szemmel az őrnagy.

- Ha baj lesz, a mi bajunk - felelt Rózsa Sándor öklével az asztalra támaszkodva.

Mire estefelé gérádzani kezdtek az utak a szürkülettel beálló fagytól, jött is az őrnagy két szuronyos katonával Csecse Flóriánért.

Panaszt tett a lopott ló gazdája, a bogsáni jegyző.

Az egykori huszár megsimogatta a bajcsináló kanca fejét.

- Csak azt sajnálom, hogy nem ültem rajta kedvem szerint.

Ezzel vitték is be Csecse Flóriánt a börtönbe. A tábortüzek mellől a legények némán, sötét tekintettel néztek a bajtársuk után. Megpiszkálták a tüzet, és a tőzezből keserű, szemet maró füst szállott fel.

De elvezették a fehér lovat is a karámból, amire a betyárok még komorabban nézegettek.

Rózsa Sándor nyakába kerítette a subáját, és utánaballagott a betyárnak, lónak. Mély nyomokat hagyott nehéz lépése a jeges sárban.

Csecse Flóriánnal nem sokat teketóriáztak. A hadbírótság nyomban összeült, és lókötés miatt halálra ítélte a betyárt, és nyomban betették a siralomházba. Csecse Flórián egykedvűen fogadta végzetét. Csendesen hallgatta a franciskánus atya imádkozását.

Rózsa Sándor ezalatt a porkolókkal beszélgetett:

- Ki adhatna kegyelmet Flóriánnak?

- Kiss Ernő tábornok úr, de ő most távol van.

- Ki parancsol helyette?

- Vetter tábornok úr, de az meg Temesvárott van.

- Hát itt helyben kicsoda a legnagyobb kutya?

- Asbóth ezredes úr, de ő nem szokott kegyelmezni.

- Hát úgy is jól van.

Így beszélt Rózsa Sándor, és bekiáltott a siralomház nyitott ajtaján a gyertyák között üldögélő fogolynak:

- Jó éjszakát, Flórián! Reggel mi is ott leszünk.

Alighogy világosodott a reszkető éjszaka, Flóriánt falhoz állították. A betyár a csizmája orrát nézte egész idő alatt. Nem szólt egyetlen szót sem, nem vetett egyetlen búcsúzkodó pillantást sem erre a szép világra.

Pedig láthatta volna a kirendelt katonaszakasz körül felsorakozni Rózsa Sándort az emberei-vel. Egyiknek-másiknak kilátszott rongyos szüre alól a fokos vagy a csákány nyele.

Egy közkatona bekötötte kendővel a Csecse Flórián szemét, és feszes tartással a parancsnokoló tiszt elé lépett, és háromszor pardont kért az elítélt számára.

Mikor harmadszor is elhangzott a tagadó válasz, Rózsa Sándor legényei felmorajlottak, mint váratlan szélroham.

De nem volt még idejük semmibe se kezdeni, mert lódobogás hangzott fel az utcán. Fehér kendőt lengetve közeledett nyargaló paripán Damjanich adjutánsa. A vezénylő tiszt leeresztette felemelt kardját. A katonák lábhoz tett fegyverükre támaszkodtak.

- Kegyelem Damjanichtól! - kiáltott messziről az adjutáns.

Rózsa Sándor kalapját kezében forgatva jelentkezett Damjanich kvártélyán.

- Nem ingyen adtam kegyelmet - mondotta az oroszlán. - A lókötó betyár háromszor is halált érdemelne, de még az ólomért is kár. Kendre való tekintetből adtam pardont.

Rózsa Sándor parasztos alázattal súrolta talpával a padlót.

- Hát mi legyen a fizetség Csecse Flóriánért?

- Holnap Lagerndorfnál megütközünk a rácokkal. Kend a legényeivel és a Württemberg-huszárokkal megkerüli az ellenséget. Éjfél után van az indulás.

- Meglesz a fizetés, őrnagy úr! - felelt Rózsa Sándor.

A lagerndorfi csatáról azt jegyzi fel a haditörténelem, hogy a csatában nagyon kitűnt bátorságával Rózsa Sándor - egymaga öt rácot levágott, hetet lelőtt -, de csata után még inkább megmutatta, hogy a harácsoláshoz ért legjobban. Kirabolt minden falut és tanyát, amelyet útjában talált. Strázsánál egy 1200 főnyi juhnyájra bukkantak - ennek még jobban megörült Rózsa Sándor, mint a rácoknak. Fehértemplom felé az elvágott rác sereg ökreit, teheneit kaparintották meg. Bobolics, az ellenség vezére két vezeték lovát veszítette el Rózsáéknál. De jajgatott a békés lakosság is mindenütt.

Az ütközet után Rózsa Sándor a birkanyájak, tehéncsordák, disznókondák élén úgy jelent meg, Damjanich táborában, mint a mesebeli gazdag ember. Büszkén ült lován, és úgy dagadt az önérzettől, hogy nem is igen fogadta régebbi cimborái, a Hunyadi-huszárok üdvözlését.

Behajtott a nyáját a tábor kellős közepébe, azután sietett Damjanichhoz átvenni az elismerést.

- A lókötó betyárért olyan árat fizetek, mint valami hercegért - toppant be Damjanich kvártélyára.

Az oroszlán az ablakból nézte a zsákmány megérkezését.

Egy darabig hallgatagon méregette tetőtől talpig az előtte álló Rózsa Sándort, aztán nem bírván uralkodni magán, vérben forgó szemmel felordított:

- Takarodjon kend a szemem elől! Kend - kapcabetyár!

Rózsa Sándor azt hitte, hogy az ördög játszik vele. A füléhez emelte a kezét, és közelebb lépett az oroszlánhoz.

- Jól értettem, őrnagy úr? - kérdezte konfidenskedve. - Ez volna a hála és a jutalom a szerzett érdemekért?

- Kend jámbor szerb parasztokat, békés falvakat rabolt ki mindenükből. Az egész vidék a magyarokat átkozza, és ennek kend az oka. Kendet haditörvényszék elé fogom állítani.

- Engem? - felelt csendesen Rózsa Sándor, és a parasztdölyfösség a következő elbizakodott szavakat adta a szájára: - Engem csak egy ember ítélhet el vagy menthet fel: Kossuth Lajos, akit egyedül szolgálok!

Az egykori haramiavezér katonásan tisztelgett, és kifordult a szobából. Még aznap este Pestre indult néhány cimborájával a déli harctérről.

Pestre - Kossuth Lajoshoz.

Kossuth megbízása

Kossuthéknál, pesti lakásukon éppen a szokásos csütörtök esti whistező társaság gyűlt össze. Esterházy Mihály gróf, Nyáry Pál és mások. Kossuth kisleánya, Vilma besietett a konyhából, és az apja fülébe súgta:

- Itt van valami cifraruhás ember, és azt mondja, hogy ő Rózsa Sándor.

Kossuthnak összeráncolódtott az a gyönyörű, sima homloka, amely még a legnagyobb veszedelmek idején is mindig gondtalanul ragyogott. (Kossuthot sohasem látta senki félni vagy aggódni. Azt mondják, hogy fatalista volt, mint Istennek kiválasztott embere.)

Akkorára már megjöttek a déli harctérről a kurírok, és hírért hozták Vetter jelentései Rózsa Sándor rablásainak is.

- Vezesd azt az embert a dolgozószobámba - súgta a kis Vilma fülébe.

Lejátszották a kártyajátékot. Kossuth engedelmet kért vendégeitől, és a dolgozószobájába sietett.

A nagy cserépkályhában még javában lobogott a tűz, mert hisz Kossuth mindig késő éjszakáig szokott dolgozni. A kályha előtt Rózsa Sándor állott abban a búbosbanka-tarka öltözetében, amelyben egykor Szegedről a déli hadsereghez bevonult. A falakon mindenütt színes fejű gombostűkkel térképek lógtak; a magyar seregek állásai. Ezek előtt a térképek előtt járt fel és alá Kossuth éjszakánként.

Kossuth az íróasztalához lépett anélkül, hogy egyetlen pillantást vetett volna a betyárvezérre. Az íróasztalon halomban feküdtek a Magyarország sorsára vonatkozó iratok, sürgönyök, jelentések. Ezen a kis négyszögletes területen, amelyen nemrégén még Pest város főbírái írogatták alá a legelők, kaszálók haszonbérleti szerződéseit, most egy nemzet élethalálharcának a történelmi okmányai gyűltek össze. Minden sor írás história, minden levél mennyországból vagy pokolból érkezik ide.

Kossuth felvett egyet a levelek közül.

- Önt, Rózsa, azzal vádolják, hogy Ezeres oláh községet a Délvidéken negyven legényével megrohanta, harminc életet kioltott, a pópát misemondó ruhába öltöztette, és ló hátához kötözve végigkergette a falun. Kirabolta a lakosságot, elűzte házaikból az embereket, rettegést keltett mindenütt.

- Jelentem alássan, azt a falut meg kellett büntetni, mert a magyar seregek után itt kémkedtek, a magyar jegyzőt megölték...

Kossuth lélekbe néző, csodálatos kék szemeit, amelyeknek pillantását egykor egy egész ország félve, reménykedve leste, a betyárvezérre fordította.

- Vetter és Damjanich Palánkán igen keményen összekaptak ön miatt. Damjanich védelmezte az ön cselekedetét, mire Vetter tábornok a főbelövését kívánta. A tisztí vizsgálat Damjanichnak adott igazat.

- Damjanich? - mormogta a betyárvezér. - Hiszen ellene jövök panaszommal!

- Akármilyen panasza van önnek Damjanich ellen, vegye tudomásul, hogy az ő erélyes közbelépése nélkül csapatát megtizedelték, önt pedig példásan megbüntették volna az ezeresi kirándulása miatt. Most pedig adja elő panaszát!

A haramia dacosan kiegyenesedett:

- Az őrnagy úr olyant mondott nekem, amit még senki se vágott a szemembe. Azt mondta nekem, Rózsa Sándornak, hogy kapcabetyár vagyok!

Kossuth hideg nyugalommal méregette a méltatlankodó haramiát.

- Akármit mondott felháborodásában az őrnagy úr: az életét mégis neki köszönheti ön. Vissza fog menni, és jelentkezni fog nála, és megköszöni a pártfogását. Azonkívül azt látom a jelentésekből, hogy az ön legényei a karácsonyi ünnepekre hazakészülődnek. Intézkedés történt, hogy kívánságuk teljesüljön. A szabadcsapat hazamehet Szegedre.

Rózsa Sándor vérvörös arccal, halálosan megbántva felhördült:

- Ezt érdemeljük szenvedéseinkért, hogy elcsapnak, mint egy rossz cselédet? Hiszen lesül a bőr az arcunkról, ha obsit nélkül kell hazamennünk!

Kossuth elmosolyodott.

- Kapnak önök obsitot. - Kossuth az íróasztal papírjai közé nyúlt. - Én nem szoktam hálátlan lenni híveimhez. Íme, hallgassa ön, milyen tartalmú irat fog megjelenni a Közlönyben. Hallgassa ön, hogy mily elégtételt kap a Honvédelmi Bizottmánytól:

*Budapest,
december hó 8-kán, 1848.*

*Mészáros Lázár,
hadügyminiszter*

Hirdetmények

5685

Miután Rózsa Sándor, az ország kormánya által számára megadott amnestia feltételeit becsülettel teljesíté, magát több veszélyes csatában épen olly merésznek, vitéznek, mint a rábízottak teljesítésében hűnek és pontosnak tanúsítá; úgy azon vád alaptalanságát is, mintha a lagerndorfi csata alkalmával tilos kicsapongásokat követett volna el, hiteles tisztbi bizonyítványokkal megczáfolá: jövendőbeni jó, erényes és tiszta élet feltétele alatt a számára már megadott köz és nyilvános bocsánat ezennel megújítatik és megerősítetik. Miről is az ország minden törvényes hatóságai ezennel értesítettnek.

Budapest, decemb. 15. 1848.

*A honvédelmi bizottmány.
Kossuth Lajos
elnök⁵*

Az iratot összehajtogatta Kossuth Lajos, és a betyárvezér arcába nézett.

- Van még valami mondanivalója, Rózsa Sándor polgártárs?

- Kormányzó úr! Rendelkezzen az életemmel.

⁵ Kossuth Lajos amnesztiás levele Rózsa Sándorhoz. (A hivatalos Közlöny 1848. December. 16-iki számából.)

- Ön visszatér a déli táborba, és igyekszik békességben, csendháborítás, rendetlenkedés nélkül visszavezetni a legényeit Szegedre. A szabadcsapat mint ilyen, megszűnik. Akinek kedve van tovább is védelmezni a hazát, jelentkezhetik az illetékes hatóságnál. Minden emberre szükségünk van.

- És én? - kérdezte Rózsa Sándor. - Közlegény legyek, miután seregvezér voltam?

- Ön Debrecenben jelentkezik nálam további szolgálata végett - felelt Kossuth.

A kihallgatásnak vége volt. Rózsa Sándor szédelgett a boldogságtól, amikor lefelé botorkált a pesti ház lépcsőin. Szinte magánkívül ért ki a havas éjszakába. Ez volt élete legnagyobb öröme napja.

Amilyen megalázottan, vérig sértve jött az imént a havas estéből, olyan dagadt kebelrel, lelkesült szívvel, büszke arccal lépett ki a hóesésbe.

Három cimborája: a Veszélka fiúk és Csecse Flórián az országút alatt lesték.

Rózsa Sándor az öklével a mellére ütött.

- Írást kapok arról, hogy én vagyok a legbátrabb magyar ember. Tudtam én, hogy Kossuth különb ember, mint azok az osztrákokból lett katonatisztek ott a táborban.

A cimborák áhítattal hallgatták csaknem éjfélig a Fehér Farkas nevű városvégi kocsmában Rózsa Sándor előadását.

Tízszer is megkérdezték, hogy milyen ruha volt Kossuthon, mit főztek vacsorára a konyháján, milyen volt a hangja...

- Mint az orgonaszó a szegedi templomban! - vélekedett Rózsa Sándor, és az elvadult haramiák lehunytt szemmel gondolkoztak a csodálatos emberen.

Kossuth összevont szemöldöke

Rózsa Sándor még megpróbálkozott néhányszor Kossuth kegyeibe férközni, mert szerfölött bánkódott, hogy katonai pályájának vége szakadt. Igaz, hogy ott volt az 1848. december 16-áról kelt kormányzói levélpapíros, amely Rózsa Sándornak elismerés és obsit lehetett egész életére, de mit ért a papíros, amikor Rózsa Sándor tetteire többé senkinek se volt szüksége? Lassan alkonyodott a szép reménység égboltozatja: nem lesz csendbiztos az egykori haramiából.

Különben is Rózsa Sándor, mint a legtöbb esendő ember, mindig csak a maga ügyét-baját nézte, nem sokat törődött vele, hogy a szabadságharc csillaga hanyatlóban van. Szökdösnek haza a honvédek. Szeged megtelt cifra, gangos honvédtisztekkel, amire a rossznyelvű szege-diek mindjárt megtalálták a magyarázatot:

- Csata van valahol a környéken. A csata elöl szöktek el a tiszt urak.

Kossuth is Szegedre menekült a kormányval.⁶ Mikor a szegedi tanyákra elvitte a szél a kormányzó megérkezésének a híret, Rózsa Sándorban még egyszer feléledt a remény. Összeszedte néhány legényét. Bizony nehezen ment ez, mert az egykori szabadcsapat vitézei dolog hiányában elszéledtek. Ki elment honvédnek, ki meg visszatért a nyájhoz, hogy sohase be-

⁶ „Kossuthnének - aki itt a Kárász-házban lakik - olyan kalapja van, mint egy öreg német nevelő-nőnek.” (Egy szegedi asszonyság naplójából.)

széljen arról, hogy valaha Rózsa Sándor alatt szolgált. De a subás ember addig járt tanyáról tanyára, amíg huszonöt lovast összeverbuvált.

- Testőrség kell Kossuthnak Szegeden. Árulók veszik körül.

Erre csak feltápáskodott néhány elkergetett pásztor, nincstelen zsellér - aki azóta koplalt, mióta a szabadságot kimondták -, megavasodott futóbetyár maradék, aki összegyűlt Sándor bácsi körül, hogy a szűk időben valami keresetre lesz kilátás.

Rózsa Sándor benyargalt a legényei élén Szegedre.

A polgárok csak úgy szemre húzott kalap alól, legtöbben meg vállukon át nézték a „város szülöttének” feltámadását.

Hová lettek azok a cifrára kinyalt legények, ezüstgombos, darutollas, selyeminges, derelye-sarkantyús hősök, akik tavaly októberben bemutatkoztak a szegedi városháza előtt?

Némelyik hosszú hajú bojnyik csak amúgy szamárháton jött, ahogy hűtlensége miatt a nyáj mellől elverték.

A hosszú kampósbot a szamár két füle között. Egyéb fegyverzet aztán nem is mutatkozott a piszkos gatyás legényen.

A másik betyár ugyan lóháton nyargalt, de ez a paripa már olyan volt, hogy a legkoldusabb vándorcigánynak se vásott volna rá a foga. Pókos, öreg kancák roskadoztak madárijesztő külsejű csószók alatt, akiket valaha a gazdájuk kocsirúddal várt. A fegyverzetük disznóláb, amely évek óta nem látott egyéb töltést, mint szőlőtolvajok nadrágjába való sót.

Hát még azok a mezítlábas kocsmatöltelékek, akiknek szennyes arcából csak megrezesedett orruk, pálinkától mart pofacsontjuk mutatkozott! A szűrüket tán arról a seprűnyélről emelték le, amelyet a kertbe állítanak. A rozsdás fokosukat a városvégi zsidótól vették. A szalmakalapjukból csak a karima maradt meg. Orzott fából rakott pusztai tűznek a füstje a nyomukban. Akinek csizma volt a lábán, arról a patkó fele valamelyik tömlőc küszöbén maradt le. A nyakukon a szennyes ing gallérja előre mutatja a helyet, ahová majd a hóhér a kender szakállát, kék lenvirággal díszítve, köti.

Rózsa Sándor büszkén lovagolt serege élén - mert nem sokban különbözött már ez az elvadult, bús képű csapat az akkori kergetett, züllött honvédektől. Csapata volt: amit kevesen mondhattak már el azon cifra tiszt urak közül, akik a piactéren feszengetek.

Szeged tele volt nagyurakkal. A nagyurak féltik a fejüket, ők menekülnek legelőszőr, ha baj van. A követek, államférfiak, főtisztek már tisztában voltak vele, hogy csak csoda segíthet; az orosz hadsereg átkelt a Tiszán, és Nagyváradnak tart.

Hinnénk, hogy talán valami kétségbeesett hangulatban voltak ezek a menekülő urak? Dehogyan is! Jó előre gondoskodott közülük a legtöbb búvóhelyről, menedékről. Némelyik véres szájúnak már az osztrák útlevel is ott volt a zsebében. A komáromi orosz lán a végső ellenállásra készülődött, Görgey éjjel-nappal térképei felett ült, a visszahúzódó hadseregben még az volt a hiedelem, hogy valahol utoljára megütköznek az ellenséggel, aztán vagy győzünk, vagy mindnyájan meghalunk. A szegedi sétatéren pedig a legújabb színésznői pletykákon (a színészek mindenütt a nagyurak után mentek), az elmúlt éjszaka kártyacsatáin, Kossuthné gazdaasszonyi fősvénységén mulattak az urak.

Persze hogy nagy gaudiumot keltett Rózsa Sándor bevonulása a rongyos haddal.

- A legvénebb éjjeli bakterok! - kiáltozták azok a jókedvű urak, akik mindaddig vicceket faragnak, amíg másokat akasztanak.

- Madárijesztők!

- A szegedi Don Quijote! - mormogták mély megvetéssel a jó étvágyú követek, akik gyűlölték Szededet, mert a kocsmában három forintot is elkértek egy rostélyosért.

A szalmáshajúak utat törtek maguknak a néptömegben. Némelyik úrhölgyre, aki lornyettjével nagyon is közel jött a betyárokhoz, csúnya grimaszt vágta. A népség nevetett, ordított a piacon. A csizmadiánusok magasra hajgálták a papucsait. A halárusok előrohantak sátorrúdjaikkal: tán most jött el az ideje, hogy Rózsa Sándoron kedvükre bosszút álljanak. A kofák kiválasztották kosaraikból a rothadt gyümölcsöt, hogy a heccben ők is részt vehessenek.

Kossuth a városháza ablakából összevont szemöldökkel nézte a piaci jelenetet. Nyomban szólt Rákóczi Jánosnak, a titkárának, hogy hívják Hajnik Pált, az országos főkapitányt...

Rózsa Sándor toprongyos hadával behúzódt a városháza udvarába. Itt kapta el Hajnik Pál.

Zömök, dudahasú, mérges ember volt a legfőbb kapitány.

- Én Hajnik Pál országos rendőrfőnök vagyok - kezdte. - Mit akar itt kend?

- Kossuth apánk védelmére jöttem! - felelt a betyárvezér, és kinyújtotta a gallérjából azt a rövid nyakát.

- A kend védelmére nincs szüksége se a kormányzó úrnak, se másnak! - pattogott Hajnik Pál. - Kend ismét többszörös rablógyilkosságokat követett el, mióta a magas kormány megbocsátott kendnek. Kendet én ezennel letartóztatom.

- Engem? Engem, Rózsa Sándort? A strázsai hőst? - kérdezte fojtogatott hangon a betyárvezér, és mellkasa úgy emelkedett, mintha egy nagy pöröllyel kalapálnának odabent. A lovát körös-körül táncoltatta tajtékzó dühében. Forgott a szegény pára, mintha eszt vesztette volna Rózsa Sándor hóhéröklében. A haramjavezér haragjában lekapta fejről az árvalányhajás kalapot, és a lova fejébe vágta.

- Nesze! Viseld te a kalapot! A gazdád most kapja a magyar nemzetől az igazi obsitot: a rabok láncát.

A gyülevész had, amely a vezért körülvette, hirtelen zúgni, morogni kezdett. Az öreg juhászoknak eszükbe jutott fiatalkoruk, amikor egyetlen botütéssel intézték el nézeteltéréseiket. A börtönviselt egykori betyárok megijedtek, hogy Rózsa Sándorral együtt ők is a tömlöcbe kerülnek, holott még le se vakarták magukról a börtön penészét. A lyukas szűrösök, a mezítlábások, az asszonyosan gyolccsal bekötött fejűek úgy kezdtek kiáltozni, mint a vándorcigányok. Embertől nem hallott átkok pukkantak fel, mint a mérges gombák. Fogatlan káromkodások hörögtek elő, mintha a pokol mélyéről jönnének. A rozsdás fokosok, kiegyenesített kaszák felemelkedtek a rongyos legények kezében, akik bizonyára más fogadtatásra voltak elkészülve, amikor a pusztákról a városba szánták magukat.

- Menjünk innen, az áldóját! - kiáltott fel egy fonott hajú öreg pásztor, és a kampósbotjával nagyot húzott a szamarára.

Hajnik Pál bizony félreugrott a méhrajként tóduló rongyosok elől. A girhes cigánylovakról egy-egy karmos kéz kapott Rózsa Sándor lovának kantárja felé. Hiába vagdosta a süvegét a betyárvezér a ló fejéhez, hiába ordított, hogy addig nem megy el innen, amíg Kossuthal nem beszélt, a lovasok magukkal vonszolták, a mezítlábások a fokossal, kaszanyéllal biztatták hátulról a paripát.

- Ez az igazság?! Ez az obsit? - üvöltözött az egyébként meggondolt haramjavezér.

De a szamaras vén juhász már kinyargalt a városháza kapuján, a kampósbotját vérszomjas tekintettel emelte magasra, tisztultak előle az emberek, akiket nem szállott meg az ördög.

Utánazúdultak a legények, mint gödör környékéről a szarvasbogarak.

Csattogva, üvöltözve, szitkozódva vágott végig az utcákon a siserehad. A pandúrok ugyan lóra kaptak, de csak tisztos távolból követték a zúdulókat, legfeljebb arra vigyáztak, hogy az elkeseredett honmentők ne tapossák le a sikoltozva menekülő színésznők uszályát, az utcán bámészkodó nagyurak tyúkszemét.

Rózsa Sándor a lova nyakára borult, és nem merte felemelni a fejét, amíg a várost el nem hagyták. Csak a tompa hörgése hallatszott néha, mintha kést vertek volna belé.

- Egy ujjal nem nyúltam máséhoz, mióta az obsitot kaptam! - fulladozott dühében.

- Elég rosszul tette, Sándor bácsi! - szólott vissza a csapatvezérré lett vén juhász, bizonyos Zsöndelyes.

Harmadik rész

Visszafelé az út a szép betyáréletbe

*Már azután éjszaka nem járok,
mer megfognak engem a zsandárok.
Ha megfognak, szoros láncra vernek,
véget vetnek a legénységemnek.*

Hangzott a dal - hol keservesen, hol cimbalmosan, hol meg bőgő-duruzsolással a világosi csárdából. Víg Miska és legényei járták a bolondját.

Vak embernek kellett volna lenni, aki az első pillantásra észre nem veszi, hogy ezek a betyárok nem idevalósi betyárok.

Keskeny szélű, felálló karimájú fekete kalapjuk volt, amelyet balra vágva nyomtak a fejükbe: mintha az ilyen kalap alatt mindig csak a táncos jókedv lakozna. A kalap melletti darutoll arra valónak látszott, hogy ne hiába fújjon a szél a betyárookra. Ha már nem mehet el a talpuk alatt - kapjon multságul darutollat.

Hát még a kis, fekete, selyemrojtos nyakravaló! Vajon volt olyan bolond ember, aki e nóbel ruhadarab láttára a kenderkóc madzagra gondolt volna? Úri viselet volt ez a selymes, kedves holmi; jól pászolt rá a lány merengő feje.

A mellény és a dolmány az ég színével vetekedett. Ólomptitykék jelentették, hogy viselője nem a jámbor nyájörzök ezüstgombos fajtájából való.

A borjúszájú ing és gatyá finom kelméből való, mintha kisasszonyok sírdogáltak volna felette, amíg varrták.

A sarkantyú legalábbis annyi krétát evett meg, mint a hitel a zsidónál; de fénylett is, csengett is, bolondított is.

Fejér volt a szűr posztója. Fél vállon szeretett lenni ez a szűr, mégpedig bal oldalon, hogy szükség esetén betakarja a leányt vagy menyecskét, míg a jobb kézben a füttykös, a rézfokos vagy a pisztoly kap helyet.

Túl a Tiszán, Biharban jártak ily öltözetben a betyárok. Rózsa Sándor nyomban meglátta ezt, amint a maga hosszú, juhászos subájában, pásztorkalapjában, sarkantyú nélküli csizmájában bebállagott a csárdába, és a földbe ásott asztal legvégén olyan egykedvűen foglalt helyet, mint valami jámbor vásáros.

Künn az égboltozaton az őszi hajnal elfakult szeretőképű felhői, mintha csak arra való volna ez az idő, hogy a kertek alatt a patakban síró kislány mossa éjszakai ingét, amíg a legény félrekapott kalappal mendegél az országúton; idebent veres kanóc a lámpában, megfeketedett bor a kancsó fenekén, cigány kondor feje a hamuban, álmatlan éjszaka szeplői a nyütt arcon, és a hangok már csak úgy konganak, mintha hirtalan bőgőt döngöztetnének. Szegény betyárok, akiknek vadvirágkedvükre rászakadt a reggel, mint mikor a mámoros fej a szemöldökfába ütődik. A dalos éjszaka rozmaringszoknyás csárdáslánya elvihogott valamerre az utolsó táncal; görcsös ujjú, köpködő vénasszony megy az üres kannával a kútra, hogy a kútostorral átkozódva közölje, hogy egész éjszaka nem tudott aludni a derékfájása miatt.

Betyárok, akik odáig, amíg csillaguk odafent ragyogott, a csillagsugáron hintáztak, nem pedig a faágon, amely a veresedő levelek közül immár megmutatkozik a világosságnál.

Betyárok, akik arra tettek fogadalmat, hogy sohasem józanodnak ki se a szerelemből, se a borból: reggel táján mégiscsak észreveszik szeretőjük arcán a ragyát; a bornak pedig olyan íze kezd lenni, mint annak az utolsó kancsó bornak, amelyet a siralomházban állítanak a legények elébe.

...Persze nem ismerték fel Rózsa Sándort az idegen betyárok. Csak annyit vettek észre, hogy valami nem közéjük való juhászos ember keveredett ide. Elő hát az elnémult virtussal, elő a fáradt kutyává lett jókedvvel, elő a berekedt nótával!

Egy cigányos képű legény, akinek a hajvágásáról észrevette Rózsa Sándor, hogy valamikor úrféle lehetett, a fokosával az asztalra csapott.

- Vajon él-e még a zsidó, akit a gacsi erdőben a lova hasába varrtunk, hogy csak a feje meredt ki a ló farka alatt?

A subás ember az asztal végén a szemét se emelte fel a szalonnájáról.

Most egy ragyás képű folytatta a hetvenkedést:

- Hát az a négy osztrák katonatiszt meddig tátogatja a száját ott a mikepércsi erdőszélén, akinek a vadászfegyvereit elszedtem, és adtam nekik a magam rozsdás pisztolyát?

Egy harmadik hang elegyedett a dicsekvők közé:

- Hát az a két zsandár próbálgatja-e még az ajtót, amelyet ott Szabolcsban rájuk zártam a pusztai kocsmában? Pedig vas volt a kezemen, a lábamon!

A szalonnázó ember erre se rebbent meg, pedig jól hallotta Rózsa Sándor Víg Miskának ezt a kalandját, aminthogy a betyárok olyan jól értesültek egymás dolgairól, mintha manapság külön újságot nyomtatnának nekik. A subás ember a hosszú bicskájával a fogát piszkálta, és a csárda ablakán át azt nézegette, hogyan gyülekeznek az őszi égboltozaton a felhők. Vércse visított valahol a fatetőn, szolgáló danolt a kútnál. Egy vén betyár, rozsdavörös, mint a csizma, amelyről a fénymáz régen lekopott, utánadúdolt a leánynak:

*Ha még egyszer születhetnék,
újra megint betyár lennék,
betyár lennék a csárdában,
betyár - az Isten házában!*

Hej, de sok minden álmatlanság nyomhatta az öreg szívét, ha ezzel a nótával altatgatta magát!

Tudta azt Rózsa Sándor a maga körében, hogy az a sok nóta nem mindig takar nyugodalmas szívét. Danol a férfiember olyankor is, ha nehéz a lelkiismerete. Ugyanezért egy óvakodó pillantást vetett a vén betyárra, mire az, mintha csak erre várt volna, kötekedve kapta el a pillantását.

- Tán nem tetszik a nóta, atyafi?! - kiáltott fel vérben forgó szemmel.

A subás egykedvűen vállat vont. Nem e vén betyárra fájt neki a foga. Meg aztán nem is akart mindenféle ötönvett (tolvaj) emberrel összekapni. Nagyobb kutyára pályázott ő. Magára Víg Miskára. De Tiszántúlról a világosi csárdába ruccant a haramja, mintha megérzett volna valamit.

Elcsendesedve ült a legényei között.

Pedig nem mindennapi gyerek volt őkelme. Betyáros, cigányos, huncut volt, de mégis inkább hasonlított valami gerillavezérhez, amilyenek nemrégiben még szerteszéjjel nyargalásztak az országban. Éppen olyan kunkorgós kis fekete bajsza volt, amelyet az öregebb embereknél gácsér-bajusznak mondanak, de a Víg Miska életkorában csókra termett bajusz annak a neve. Nyugtalan szemében valami ördögi jókedv karikázott, mintha ennek a két szemnek az volna a hivatása, hogy nevéssen, gúnyolódjon, csúfolkodjon étellel-halállal. Férfiemberek idegenkednek az ilyen szemektől, de annál inkább bomlik utána a fejrényp. A haja a közepén volt elválasztva, és fodros volt, mint valami színészé. Az arca pirosbarna, mint a mézeskalács szíven a huszáré. Ugribugri meggondolatlanság, cifra siker, asszonypendelybe bolhát ugrató sarkantyúcsörgés járt minden mozdulatával. Egy-két év előtt pásztorember volt Szabolcsban, akkor csinálták róla ezt a nótát:

*Szépen legel a M...y gulyája,
mégis szebben sétál Ilka utána.
Már messziről kiáltja a gulyásnak,
szívem Miska, terítsd le a subádat!*

A subás ember az asztalra könyökölve elnézegette nagy komolyan ezt a pirosposzsgás legényt. Nézte gondolatlanul, mint mikor a parasztember megáll valami vásári panoráma előtt.

De akit nézett, a nagy hírű Víg Miska valamiképpen kényelmetlenül kezdte magát érezni. Bár negyedmagával volt: valahogy elszállt belőle a bátorság ennek a kigyószemű embernek a tekintetére. Danolgotott egy darabig a levegőbe bámulva, majd az asztal lábának, de minduntalan elővette a szórtarisznyáját - amely szeredás sehogy sem illett az egyébként cifra betyáröltözethez, és kovát, acélt vett elő, hogy kicsiholjon -, pedig még égett is a szájában a bakaraszos pipa. Végre nagy zavarában felkapta a rézfokosát, és duhaj módjára végigvágott vele az asztalon.

- Bort!

A világosi parasztcárdás jól ismerte azt, aki a betyárok asztalának a végén ült. De nem szólt hozzá, mert annak se volt számára mondanivalója. Az ilyen csárdásember, ha már próbált valamit a világban, olyan közömbös tud maradni, mint a tuskó. Csak éppen fél szemmel vágott ki néha a kármentőből. Tudta ő jól, hogy Rózsa Sándor nemhiába jött a csárdába.

A Víg Miska cimborái hörpintettek a füstös cserépkorsóból - a fakupákat már az éjszaka összetördelték. A bornak reggel tájon mély feneke van, mint a kútnak: mélyen bele kell pislantani, hogy az ember meglássa benne a képmását, azt a részeg embert, aki Noé apánk ideje óta tántorogva jár a világban. A betyárok újult erővel nyakalták a bort, amelynek már ősziesség jótékonyan hatott kiégett gyomrukban. A subás ember előtt egy füttyülő pálinka állott, azt szopogatta nagy csendesén. Neki ugyan hiába fűjték a betyárok:

*Igyunk, igyunk virradatig,
megfizeti, aki reggelig alszik.*

Úgy ült a subás az asztal végén, mintha odanőtt volna. Pedig ingerkedtek vele eleget a legények, amint a friss bor immár kinyitogatta az elálmosodott ablakokat a szemekben. A vén betyár előhúzott egy füttykőst az asztal alól.

- Egy pint bor a jutalma annak, aki ezt a botot át tudja ugrani!

A legényekhez intézte a szót, de a veres karikás szemével a subás ember felé vágott. Az meg csak arra a nagy öklére támasztotta a fejét.

Miután senki se akadt, aki a tréfába belement volna, a kemence hamujából előhúzogattak egy nyavalyás cigányt a két lábánál fogva.

A cigány - fényes tollú, szép hollóknak fekete lábú szárcsává lett maradéka - hideglelősen hallgatta az ajánlatot.

- Hol az a pint bor? - vacogott.

- Előbb a botot ugorod át, more - felelt fölényeskedve a vén betyár, és a botot közvetlen a fal mellé fektette. Csak akkor tudta volna azt a cigány átugrani, ha kibontja a falat.

A betyárok a maguk komédiájának úgy kacagtak, hogy jobbra-balra dülöngtek. A subás embernek egy arcizma se mozdult.

A cigány keserves átkozódásba kezdett, devlát emlegetett, de amikor észrevette az asztalnál azt a szótlan embert, ijedten bújt vissza a kemencébe.

Akkor aztán új multságba kaptak a betyárok. Az öklükkel tologatták egymás öklét az erős tölgyfa asztalon. Ropogtak a csontok, pattogott a deszka, ha lakott szú a fában: ijedtében még a környékről is elköltözködött. A subás ember látható érdeklődéssel figyelte a tülekedést. A fagörcs alakú, csapóvasujjú, dorongsuklójú öklök ide-oda tolongtak az asztalon.

Víg Miska is kitette a maga öklét.

A betyárnak fehér keze volt, mint valami kisasszonynak.

A subás embernek szinte koppant a szeme a megrökönyödéstől ennek az úri kéznek a láttára.

De akkor vörösödött csak el igazában a halántéka, amikor az ökölkirakást egy koppanással és valami csúfondárosan gajdult nótával kísérte:

*Rózsa Sándor az én nevem,
szabad rablófejedelem.
Jobbágyaim az utasok,
én meg fejedelmük vagyok.*

Olyan csúfokodva hangzott fel ez a nóta a huncut szemű Víg Miska száján, hogy hahotázni kezdtek a cimborák.

A subás ember erre kitette a maga öklét is az asztalra.

- Ennél csak a becskerek-i hóhére nagyobb - mondta kongó hangon. - Mert ez Rózsa Sándoré!

Ott feküdt a rettenetes kéz a betyárok előtt.

Víg Miskának az arcába fagytak a nevetés ráncai. Talpra ugrott; a bal kezével visszahajtotta a jobb karjáról az inget, egy-két lépést tett hátrafelé, és megragadta a sarokba támasztott füttyköst.

A subás ember meglegedetten bölintott. Hát mégsem valami úrféle a konkurens betyár, mert hiszen úriembernek nem jut eszébe felgyürni az ingét verekedés előtt, sőt füttykös helyett is inkább széket ragad. Csak a keze lopott urasági szint a betyárnak azoknak a romlott nőszemélyeknek a simogatásától, amely fehérrépek pirosítónak, fiatalítónak veszik a szegény betyárgyerekek csókját. Erre a kézre haragudott a subás ember, ezt a kezet szeretné ökle mozsártörője alá kapni.

- Mi baj, betyár? - vetette oda a kérdést a füttyköst emelő Víg Miskának. (Még ravaszdin sunyított is azzal a nagy csődörös szemével.)

Víg Miska a fehér szűrös legényeire nézett. Azok is megkövült arccal meredtek a subás emberre, aki egyszerre Rózsa Sándornak mondja magát.

- Hát én vagyok a háromstráfos kandúr, hogy így megbámulnak az egerek? - kötekedett a pusztafi. - Kendtek tán még nem is láttak embernyi embert abban a fatornyos hazájukban? Tán csak nem hiszik kendtek, hogy Szeged mellett Bihar is országnak számít?

- Mi a Nyírségből jöttünk - vetette fel a börtönpenésztől megsárgult fejét a legvénebb betyár.

- Nyíri pajkosok. Nyíri betyárok! Odabújnak a csíkhöz meg a békához a nádasba. Cigánykacsa a pecsenyéjük.

- No, kend, vén betlehemes juhász, jól tartsa kend azt a híres öklét! - kiáltott fel Víg Miska, és levágta magát az asztal mellé a lócára.

A subás ember nagy buzogányökle olyan volt, mintha egy sátoralja cigány kalapálta volna. De a Víg Miska inas, aranygyűrűs keze szívós volt, mint annak az akácnak a gyökere, amely a nyírségi futóhomokban megkapaszkodik.

Hiába öklelte meg kormosnyakú bika módjára a subás ember keze a fagörcsöt - az megint csak visszacsusszant a zsinórra, amit krétával az asztal közepére vontak.

Javában folya a csontok ropogtatása, javában szálldos az indulat pirosuló füstje a halántékokra, javában inogna a mélyen földbe ásott asztal a tülekedők között, amikor kétkerekű taliga nyekereg a púpos csárda vaksi ablaka elé, és arról leszállott egy akkora nagy ember, hogy a taliga csaknem felbillent alatta, amikor ökörbőrből való, térden felül érő szárú csizmás lábát a kerékagyra tette. Szarvasbőr nadrágja fölött vörös zubbony, az oldalán széles, rövid pallos, amilyent semmiféle katona nem hord. A nyakában szíjon csüng hosszú fekete köpenyege, amelybe akár sarkig is beburkolhatná magát.

- A budai hóhér! - dörmögte Rózsa Sándor (betyár jól ismeri a hóhért), és nagyot nyomott a Víg Miska öklén, hogy az kemény koppanással verődött az asztal széléhez.

A szörnyetegtestű öles ember pedig benyitott az ajtón, vörös baretos fejét a szemöldökfának hajtotta meg, aztán egyenesen tartotta azt, mint a tagadás. A jobb vállán egy megvakított varjú hintázott felemelt szárnyakkal. Az arca mozdulatlan, mint az ökörfej a mészárszék címerében. Az egyik szeme kidagadt, kiült, mint a bakter a torony erkélyére, hogy tán közelebb legyen azokhoz az arcokhoz, amelyekkel majd szemközt néz az utolsó percben, a halálküzdőlemben. És az egész arc szőrtelen és foltos, mintha mindegyik arcról elvitt volna az áldozat emléke egy-két hullafoltot.

A dragonyosok, akik a hóhér kíséretében voltak, odakint maradtak a kocsma előtt, még ezeknek a vad katonáknak is sok lett volna egy ivóasztalhoz telepedni az egérszínű, hosszú hajú emberölővel.⁷

Most aztán a jövevény tette le a maga öklét az egyetlen ivóasztalra. Ez az ököl most még kesztyű nélkül mutatkozott. (Akkor lesz csak igazán félelmetes, ha majd felhúzzák rá a fehér cérnakesztyűt!) Olyan nagy volt ez a kéz, hogy bármilyen koponyát könnyűszerrel átért volna.

A csárdás hozta a fél meszely bort, amelyet a vendég egyetlen lötytyintéssel küldött a lószőr gallérja mögé.

⁷ Thorma János festménye után

És ezalatt a kortyintás alatt mintha hirtelen elnémult volna minden az előbbeni hangos csárdában. A Víg Miska cimborái a kármentő felé húzódtak, mint mikor kakaskukorékolást hallanak a kísértetek. A macska felriadva szundikálásából, tüsszentve ugrott le az ablak párkányáról, és felborzolt bajusszal szaladt el valamerre. Odakünn a gémeskútnál elhallgatott a szolgáló éneke. A sárguló szomorúfüzek szinte meghátráltak a ház környékétől, ahová a hóhér belépett.

A bor leszaladt a szomjas gégén, és a lószőr gallér felett megmutatkozott a vendég rettenetes nagy ádámcsutkája, amely talán minden kivégzés, minden eltörött ádámcsutka után nőtt egy darabot.

Rózsa Sándor lehunyta mindig nyitva tartott nagy, komoly szemét, mintha valami olyant látott volna, amit még az ő kemény tekintete se tud elviselni. A subájába húzódtott, mintha a hideg lelné. Az ugribugri Víg Miska megjuhászodva nézett a vendégre, mint egér a kígyóra.

- Talán félnek tőlem kendtek? - kedélyeskedett Silbak. - Nem bántok én ártatlan embert. A szegénynek meg éppen jó dolga van most. Nagyurak várnak rám Aradon...

Aztán felállott a hóhér, miközben úgy nyikorogtak fénymáztalan csizmái, mint a csiga nyikorog az akasztófa lábán. Az övében keresgélt, miközben kidülledt szemével megnézte Rózsa Sándor vállba nőtt vastag nyakát.

- Kendnek, cimborá, a bábaasszony jól a vállába nyomta a fejét, alig marad helye a kötélnek. De emennek a komának - és Víg Miskára mutatott - akármilyen falusi cigány eltörheti a gégáját.

A cifra betyár két kezével a nyakának kapott. A hóhér az övében megtalálta azt a rézgarast, amelyet az asztalra dobott fizetség végett. Aztán kifelé ment döngő léptekkel a sárból vert pódimentumon, az ajtónál megállott, és szomorú arccal visszanezegetett Víg Miskára. Majd a felemelt mutatóujjával is megfenyegette a cifra fiút.⁸

Az asztalra dobott rézgaras után egyszerre nyúlt ki a két betyár keze. (Szerencsét hoz a hóhér pénze!) Összeakadt a kezük a garas felett; Rózsa Sándor marka rácsapott a Víg Miska kezére, mint a rétisas az ürgére. Megszorította az elkapott kezét, és közelebb, mind közelebb vonta magához azt, hogy a betyár, bár megvetette a sarkát, kénytelen volt lassan felemelkedni az asztal túlsó oldalán. Húzták a vaskapcsok a betyárt, hogy az már a lába ujján állott. A szemébe pedig belefűrődött a Rózsa Sándor két rettenetes szeme.

- Hát jólesett a Rózsa Sándor hírével gyilkolni, rabolni, te lator? Idejöttél abból a piócás hazából mocskolni az én becsületes nevemet, te cudar?! - mordult a subásból a hang, és a bal kezével elővonta a derekáról a pisztolyát.

- Cimborák! Pajtások! - üvöltött Víg Miska torkaszakadtából. De hol volt már akkor a négy bojnyik?! A csárdás a hóhér elől kiengedte őket a hátulsó ajtón, és azok eszük nélkül mentek a kukoricásnak.

Kettőt kattogott a pisztoly felhúzott kakasa.

- Te kapcabetyár! - üvöltött Rózsa Sándor, és a pisztolyt Víg Miska mellének szegezte.

Csakhogy Víg Miskáról meg volt írva, hogy ne kocsma padlóján búcsúzzon el ettől a szép világtól, hanem szabad térség alatt, a számára nevelgetett fán fejezze be az életét.

⁸ Ez a hóhér adta el az aradi kivégzés után Damjanich holt testét 600 forintért, Leiningenét 12 aranyért

Amint így tusakodna a két betyár a recsegő kocsmasztal felett, a dugott fülű, egykedvű csárdásgazda háta mögött, kilódult a kocsmajtó, és egy fekete kendős, gyermekágyas arcú menyecske toppant be, aki úgy vitte a hátán a gyereket, mint a kenyeret a búcsújáró asszonyok.

- Sándor bácsi! - riadt fel vadmadárhangon a menyecske, amikor a küzdőket látta. Úgy vágódott be a hangja a mestergerenda alá, mint tán annak az angyalnak a trombitája fog megszólalni, aki majd az utolsó ítéletre hívja össze az embereket. A Julis jött.

A subás ember hátrazökkent, mint a szekér, amely alatt eltört a kerék. A cifraleány szűrét rántva toporzékolt kifelé az ajtón.

Rózsa Sándor vak dühében az asszonyra fogta a pisztolyt. A sápadt menyecske földöntúli szelídséggel, összekulcsolt kézzel állott a pisztoly előtt.

- Jobb lesz nekem, ha megöl kend. Úgyis keresik már kendet a szegedi zsandárok. Árva lesz az én gyerekem, így is, úgy is.

Az egykedvű csárdás most kiszólt a rács mögül:

- Valami olyasmit hallottam én is, Sándor bácsi. Nagyot változott a világ, üldözik a szegény magyar embert.

Rózsa Sándor csak ingatta a nagy, néma fejét.

- Te Julis - mondta végzetül, igen elkomolyodva. - Asszonynak otthon a helye. Ne lássalak többet a nyomomba járni!

Rózsa Sándort csábítgatják a szép betyáréletre...

1850-ben, amikor Rózsa Sándor bujdosott szabadságharci hőstettei miatt, katonát soroztak a szegedi tanyákon. Fele se ment el a besorozottaknak a császárt szolgálni, azt is zsandároknak kellett összefogdosni, a másik fele meg elindult arra, amerre a két szeme vitte. Éjjelenként néha megzörgették az istálló ajtaját mindenféle emberek, akik olyan halkán jöttek, mint a holdvilág, és olyan nyelven beszéltek, mint az őszi szél.

- Sándor bácsi, az apám beszélte, hogy kend szolgálatába fogadja azokat a legényeket, akiknek mehetnéjük van hazulról.

Rózsa Sándor mogorván fordult a másik oldalára.

- Elmenj innen, ha jót akarsz! Nem szabad már lóra ülni, csak annak, akinek passzusa van Bonyháditól. Van passzusod?

A dezentor esze nélkül ment tovább. Majd csak fennakad valahol a pusztán, mint az ördög-szekér a sövényben. Apró betyárbandák húzódtak meg ott, ahol nem törték le a kukoricát. Nem volt már csárda, ahol a szutykos falat fényesíthetné hátával a betyárgyerek.

Máskor négyesével-ötösével jöttek hallgatagon a tanyára a sötétség beálltakor, és csak odakint a sötét pitvarban vagy a kamrában beszélgettek Rózsa Sándorral.

Ezek világosi menekültek voltak, akiknek nem volt hová menniök a szabadságharc leverése után. Se haza, se család. Csupáncsak a börtönajtó volt nyitva számukra.

- Aki tovább is katona akar maradni, könnyen kap az sorszámot Szegeden - felelte Rózsa Sándor rosszkedvűen.

A lerongyosodott emberek továbbvágódtak, mint a sötét felhő az esti égboltozaton. Ki tudja, hol áll meg a felhő reggelre; ki tudná, hol ereszti ki keserves indulata karikását a bujdosó ember?

Katonáné csak hallgatta egy darabig ezeket a beszédeket a látogatókkal. Piros papucsot hordott a lábán, azt szerette a férfiában, aki szilaj. Nem hiszi az ilyen asszony, hogy még mindig szeretik, ha nem bízzák rá a véres ing mosását. Vagy legalábbis az úton való vigyázatot a zsandárok rézsisakjára. (Éppen ellenkezője volt az angyallelkű Juliskának. Vadmadár, nőtény farkas, pusztai tűz, amely mellett a betyárok patkóit tüzesítik. Talán ezért is húzódott meg oly szívesen a rázós szoknyája mellett a haramja.)

- Hát kend, Sándor bácsi, belenőtt a subájába? Minden jóra való ember elment már betyárnak, csak kend ütögeti a markához a pipát.

- Hosszú haj, rövid ész. Amihez nem értesz, ne üsd bele az orrod! - felelt félvállról Rózsa Sándor.

De az asszonynak nem azért van nyelve, hogy ráüljön.

- Mit gondol kend, meddig fog még tartani az a háromezer pengő, amit az uramra bízott? Talán halála napjáig abból akar kend megélni?

Rózsa Sándor elszégyellte magát, mint minden férfi, hogyha az asszony a bugyellárisát kezdi becsmérelni. Ezért hát csendesen felelt:

- Majd lesz nekem kenyerem, akkora, mint senkinek ebben a határban. Csak hadd szaporodjanak el a betyárok, útonállók. Majd eszükbe jut a szegedi uraknak, hogy csendbiztos nélkül nem lehet megélni.

- Akkor lesz kend csendbiztos, amikor én római pápa! - vágta oda a menyecske a szót is, a szitát is, az ajtót is. Bánta ő, akármilyen kegyetlent villant a haramja szeme!

Tavaszi felé aztán egy köpenyeges úriember kopogott nagy titkosan Katona Pálék tanyáján. B. úr jött, volt főkapitány a Duna és Tisza közén. Szeretik őt messzi vidéken betyárok, orgazdák.

Nagy, jeles famíliának a sarjadéka, a kecskeméti határban a legszebb ménese volt. Jusztin a kötényével törölte a széket.

- Jó helyen járok? A Sándort keresem.

- Odakünn alszik az istállóban - felelt kedvetlenül a menyecske.

- Talán álmokóros lett ökelme, amikor mostanában senki sem alszik? - tudakozódott ravaszdin a vendég.

- Addig alszik, amíg meg nem teszik csendbiztosnak.

Az egykori főkapitány nagyot nevetett.

- Okosabb embernek hittem a Sándort. Nem kell már se kapitány, se csendbiztos. A német maga intézi el a dolgát a zsandárjaival, ulánusaival. A régi csendbiztosok is tökmagon élnek, vagy pedig befeküsznek az árokba, amerre a vásáros kocsikat várják.

Jusztin nagy dérrel-dúrral költögette Rózsa Sándort.

- No kend, vén bolond, itt van a főkapitány úr, attól meghallhatja kend az igazságot.

B. úr már kapitány korában is cimboráskodott a betyárokkal. Szép kőházat épített ő azon a sápon, amit az orgazdák, zsványok juttattak neki. Most, az idők fordulásával kicsöppent az állomásából, étvágya pedig nagyobb volt, mint valaha. Társul ajánlkozott Rózsa Sándornak egy betyárbanda szervezéséhez.

- Nem tud itt másképp megélni a becsületes ember!

Rózsa Sándor darab ideig hallgatta a kapitányt. Aztán dölyfösen odavetette:

- Hát az urak még mindig azt hiszik Rózsa Sándorról, hogy az valami buta paraszt ember? Még mindig nem akarják elhinni, hogy Rózsának van annyi esze, mint azoknak, akik tükörből fészülködnek? Azt gondolják, hogy a Rózsa nyaka olcsóbb, mint az uraké?

A kapitány tréfára meg gúnyra fordította a szót:

- No, most már látom, hogy igazak a hírek kend felől. Jámbor ember lett kendből. Ha még egyszer kapitány leszek, kend lesz a csendbiztosom.

A gúnyos szavakra Rózsa Sándor vállat vont.

- Ha az úrból még egyszer kapitány lesz, akkor én nyomban beállok zsványanak.

Elköszönt a ravaszdi jövevény, de felborította a békességet a Katona Pál tanyáján. Az asszony harmadnapra olyan méregbe jött a kotlóstyúkjá felett, hogy a sodrófát hajította hozzá. Véletlen, hogy a sodrófa Rózsa Sándort érte. Katona Pál egy napon nagy csendesen kijelentette, hogy elfogyott a szalonna a kamrában. Estéknént sokáig hallatszott csendes beszélgetés a szobából, ahol a gazda és felesége aludtak.

- Jöjjen innen, Sándor bácsi, mert ezek megégetik - súgta fülébe Peti cigány, aki egyszer meglátogatta régi gazdáját.

Csakhogy Rózsa Sándor még fogva volt, mint a cinke a tökben, nem tudta elhagyni Katonáné kopogós papucsait. Sőt annál inkább elálldogált az udvar sarkában - mint valami hazajáró kísértet vagy megszerelmesedett madárijesztő -, minél inkább hajigálta hozzá a menyecske a papucsait. Erős embereknek azok a nők tetszenek, akik még erősebbnek mutatkoznak önöknek.

Talán végezetül trágyahordó béres lett volna Rózsa Sándorból Katona Pál tanyáján - mint ahogy sok derék férfiú került már alacsony sorba azért, hogy egy fehérszemély közelében maradhasson -, amikor váratlan dolog történt. Egy zivataros, pusztai sikoltozásokkal, kénszagú villámcsapásokkal teli éjszakán a földből egy század katona termett elő, amely körülvette Katona Pál tanyáját. A kutyák veszettül ugattak, az istállóban felriadtak a jószágok. Rózsa Sándor néma daccal várt egy darabig a tanyaház pitvarában. A lelkiismerete nyugodt, a kebelében Kossuth aranypecsétes levele.

- Hisz éppen ezért fogják kendet felakasztani, mint az aradiakat! - jajgatott a menyecske.

Rózsa Sándor megborzadt. Hitt ennek az asszonynak - mint a legtöbb megesett férfi, boszorkányi hatalmat tulajdonított a kancsal nébernek.

A ház már körül volt véve. A katonák szuronyaikat a szénaboglyába döfdösték, amint a gyűrűt közelebb vonták. Az embervadászat lármájába néha belecsattant az égi kapitányság is. Villámcsapással volt teli az éj.

Rózsa Sándor a tűzhely kéményén felkúszott a háztetőre. A nádas fedelén visszacsúszott, és ott a kert felé, ahol a legalacsonyabb a tető, földre ereszkedett. Egy katonai szurony átfúrta a subáját, utánaküldött golyók verdesték le a feje felett a szilvafák gallyait, lovasok nyargalásztak a sötétségben, amelyben csak a betyárszem tud eligazodni.

- Ott megy a hosszú subájában! - kiáltotta a sövény mögött egy rekedt hang, amikor Rózsa Sándor átkelt a sövényen.

A hangra a haramja visszafordult.

- Ez a Pencz Márton hangja volt - dörmögte fülét hegyezve.

(Pencz Márton kebelbéli cimborája és Katonáné leánykori kedvese volt, tehát megvolt az oka az áruláshoz.)

Repültek a golyók, mint a bolond darazsak. A szilvafákban felakadt a vértések sisakja. Aztán mindinkább elmaradt a zajgás a trappoló Rózsa Sándor mögött.

Két nap múlva megtalálták Pencz Márton holttestét egy pusztai kútban, a Vágó járásban. A szíve volt keresztüllőve.

Az út kövei Kufstein felé

Most már aztán megint odakünn volt Rózsa Sándor a betyárok országútján, nem lesz belőle csendbiztos, se csendbiztosné Juliskából. Jusztinból se csendbiztos szeretője.

Lódult előre, mint a kivert bika.

Véres nyomokat hagyott a csizmasarka ott, ahová lépett. Kitért rettentő tekintete elől az oktan barom, hideglelést kapott a pásztor, felrebbent a mezőről a varjú, anyja alá bújt a kicsikó, a kutyák behúzták a farkukat, dzsidás katona sárga-fekete strázsaházában kísértetet látott, amerre Rózsa Sándor járt.

Most kezdődött az az idő, amikor a kiégett pásztortüzek kormos helyét utasok kiontott vére lepte el. A pusztai házak bezárt ajtóin haramják fejszecsapásai dördültek fel, amikor a szegedi tornyokban éjfél vertek az órák. A köszörűkövek szórták a szikrát, amikor rablógyilkosok kését fenték. Az éjszakai széllel kísérteties lovasok dobogása közelgett az emberlakta helyekre. A vásáros csizmadiáné szörnyet szült ijedtében, amikor az országúton vadképű legények ragadták meg a futamodó lovak zablóját.

Az öregasszonyok régi világbeli hajmeresztő esti mendemondáira senki se hallgatott. A hetivásáron a csirke árával együtt mondták a holtak számát, akiket Rózsa Sándor küldött a másvilágra.

Ötvenes évek! Vércsepp hullott a madárról, amely a Duna-Tisza közén átrepült. Ember sikoltott a kés hegye alatt, nem pedig hízott sertés.

Álom a budai börtönben

A lélek dideregve, rongyos szűrben, szennyes gatyában érkezett meg a másvilágra, ott betyáros kalapjáról nyomban megismerték, hogy Magyarországból jön, az őrség tehát a lándzsanyéllal a peleskei nótárius⁹ felé igazgatta.

- Az asszonyok darab ideig idekünn maradnak - rendelkezett a kisbíró, mire az asszonyok, hárman helyet foglaltak a község háza pitvarában a hosszú lócán.

⁹ Gvadányi József (1725-1801) verses történetének hőse. *(Egy falusi nótáriusnak budai utazása, 1790)*

- Más embert egy asszony szokott bekísérni az adófizetéshez vagy egyéb kihallgatáshoz, ez mindjárt hármat is hoz magával? - dörmögte az egyik bakter, aki mindig aludt a kapu alatt, így nem ismerte az éjjel járó, jobbfajta embereket.

A kisbíró fontoskodva nézegette az idézőlevelet. Aztán lesilabizálta az idézőn levő nevet:

- Rózsa Sándor, Szamosújvár... Hát persze hogy három asszonnal kell neki jönni! Az egyik a Veszelka Julika, a másik a Katona Pálné, a harmadik a Bodó Kati. Ezeknek is felelni kell a lélekért.

Hogyan fértek meg az asszonyok a másvilági községháza pitvarában, az most nem tartozik ide. Mi lépünk be együtt a didergő lélekkel a jegyzői irodába, ahol éppen a peleskei nótárius volt a soros a kihallgatásokban.

A híres jegyző megigazította az okulárét, és kibontotta az iratcsomagot.

- Kend Rózsa Sándor, született 1813. július 16-án Szegeden, a római katolikus vallásban, szegény szülőktől. Atyja Rózsa András csikósemer, aki tizenkét lókötés miatt jelenleg a tisztítóhelyen tartózkodik. Anyja Hantos Erzsébet, akit a rablók agyonverték.

Rózsa Sándor lelke a cs. kir. törvényszékek előtt már megtanulta a kihallgatási regulát, ezért magától folytatta, amikor a híres jegyző pipaszippantás céljából darab időre elhallgatott. (Nagy pipája volt a jegyzőnek a másvilágon is.)

- Iskolába nem jártak, írni nem tanítottak. Árva pásztorgyerek voltam én világéletemben.

- Nono, csak ne siessük el a dolgot! - intett Zajthay uram. - Ha minden árva gyerek rossz útra térne Magyarországon, nem győzné a dolgot az igazságszolgáltatás. Kend még nem töltötte be a huszadik évét, amikor tehenet lopott.

- Huszonkét esztendős voltam, könyörgöm. Csak Aigner Ferenc szegedi főügyész kegyelméből írtak be fiatalabbnak, hogy ne kellessen felettem kimondani Werbőczy *Hármaskönyvének* I. R. 15-ik és következő cikkeit, amely szerint kötélt általi halállal büntetnének.

A híres jegyző: Látom, Sándor, jól tudja kend a törvényt. Hát mi dolog volt az, amely miatt Werbőczy urammal ily erős összeütközése lett volna?

Sándor: Két cimborámmal lóháton bementünk estefelé Szegedre Darabos István uram házához. Az udvaron veszettül ugattak a kutyák, még veszettebbül káromkodott a gazda; sehogy se tetszett nekik az éjfélt vizit. A pisztolyt néhányszor elsütöttem Darabos uram füle mellett, mire megjuhászodott. A cimborák ezalatt kikötöttek az istállóból két tehenet. Mire virnyadt, már odaát voltunk a Tiszán.

A jegyző: Ezért másfél esztendőt kapott kend.

Sándor: Másfél mázsát és 150 botot, amelyet huszonötös porciókban osztottak ki fertályévenként, ha győztem volna. 1837-es kalendáriumból olvasta egy öreg rab Fábrián Pista történetét a szegedi várban, éppen a születésem napja volt abban az esztendőben, Kiss Ferenc cimborámmal levertük a vasat a lábunkról, aztán mentünk, amerre két szemünk vitt. Legelsőbbent lovat kellett szerezni, hát a nyéki pusztán találkoztam a két katonával, aki üldözésünkre jött, elvettük lovaikat.

A jegyző: A katonákat pedig juhászbottal agyonverték.

Sándor: Nem tagadom, hogy magam is ütöttem egyet-kettőt a csontra.

A jegyző: Látom, hogy szépen vall kend. Szebben, mint a cs. kir. országos törvényszék előtt Budán.

Sándor: Majd megtudja jegyző úr annak is az okát.

A jegyző: Hát most menjünk tovább az iratokon. Azt mondja a cs. kir. törvényszék jelentése, hogy kend darab ideig *nyájőr* volt Makón.

Sándor: Megpróbáltam megint a pásztoréletet, mert furdalt a lelkiismeret. De megint csak rám jöttek a biztosok. Különösen egy ragyás képű, veres biztos erőlködött azon, hogy a makói börtönbe vigyen. Menekültem, a biztos utánam. Egy hídnál bevártam, és agyonlőttem.

A jegyző: Ki volt kendnek akkor a cimborája?

Sándor: Török Sámuel. Szökött katona volt szegény feje. Szívesen nézett a pisztolycsőbe, amikor a makói csizmadiamester ráfogta azt a szekérből, a láda tetejéről. Nem hagyhattam a cimborámat.

A jegyző: 1845-ben folyamodást ad be kend V. Ferdinánd császárhoz, hogy engedje el büntetésének azt a részét, amely elől megszökött. Becsületes életet fogad. Kihallgattam ebben az ügyben V. Ferdinándot is. Az öregúr azt mondja, hogy nem is látta a kend kérvényét.

Sándor: Persze, a szegediek elsikkasztották az írást. Mindig sok irigyem volt Szegeden. Pedig akkor komoly szándékom volt felhagyni a zsványélettel. Akkoriban ösmerkedtem meg Bodó Katalival. Éppen olyan árva, ágrólszakadt, mint jómagam. Két kisfiú is maradt odalent a földön utánunk. Az egyik most lehet olyan tizenháromévesforma, nem fél már nekimenni a bikának, ha öklelőznek; a másik olyan tízévesforma lehet, Sanyinak hívják, és megüli a lovat nyereg nélkül is a ménesben. Hát ezért az árva fehérnépért meg azért a két árváért akartam én becsületes ember lenni.

A jegyző: Látom itt az írásokból, hogy igazat mond kend. Darab ideig már csikóskodott is az algyői uraságnál, amikor Szeged város felhívására a szomszédos vármegyék is összefognak a kend üldözésére.

Sándor: Hajtottak, mint a vadat. Köröztek, nyomoztak, kergettek. Bizony nem csoda, ha néha tilosba tévedtem. Ha nem lett volna mellettem az a szegény asszony meg a két gyerek, régen hátat fordítottam volna a szegedi határnak. Nagy a Bakony, elfér ott a magamfajta ember. De az a szerencsétlen, boldogtalan Kati, akit sorsa velem hozott össze, mindig csak azt imádkozta, hogy ne búsuljak, majd csak megváltozik minden. Aminthogy meg is változott, amikor Kossuth jött.

A híres jegyző: Most már látom, hogy miért vallott kend olyan őszintén idáig. Itt találok a hivatalos Közlönyben Kossuth amnesziás levelét. Nos, ha Kossuth kegyelmet adott a földön, ez az írás érvényes a másvilágon is. Nem térünk többé vissza a szabadságharc előtti büntettek-re. Pardont kapott kend, legyen pardon itt is.

Sándor: Tudtam én azt, hogy Kossuth apánk nem hagy cserben a másvilágon se!

A jegyző: Odalenn a földön már írja Gracza György a szabadságharc történetét. Nehezen dolgozik az öreg, mert minduntalan bedugul a pipája. Ebben a könyvben az lesz feljegyezve kendről, hogy Fejértemplom és Versec között a veressapkások és a Lenkey-huszárok társaságában csikósaival jól megkergette a rácokat.

Sándor: 637-en maradtak a mezőn. A többi a Karas vizének ment.

A jegyző: De aztán következnek azok a papirosok, amelyeken már császári sasok vannak. Csípi a szememet a porzó. Beszéljen kend magától.

Sándor: Nagy szomorú világ keletkezett. Szomorú lett az én sorsom is Magyarországon. A Juliska megátkozott, elhagyott. Katonáné pedig csak egy darab ideig dúdolgatta a fülembe azt a nótát, hogy:

*Már ezután éjszaka nem járok,
mert megfognak engem a zsandárok;
ha megfognak, szoros láncra vernek,
véget vetnek a legénységemnek.*

A jegyző: De már 49-ben, karácsonytájt így változott a nóta:

*Kilenc itce bor áll előttem,
kilenc pisztoly megtöltve szűrőmben,
kilenc zsandár kívül az udvaron,
de nem mernek bejönni, úgy hallom.*

Sándor: Szent igaz. Itt volt egyszer megint a cifra betyárélet. Egy évvel előbb honvédnek ment úrfi és zsellér, most meg betyár akart lenni mindenki azon a tájon, ahol a szélmalom forog. Csak egyet kellett füttyentennem, annyi legényem akadt, amennyi már nem is kellett. Század katona járt a nyomomba, de én nem voltam századmagammal. Jártam egyedül is, de elbújtatott minden bokor, minden tanya.

A jegyző: No, csak ok nélkül nem járt kend után annyi katona?

Sándor: Parancs volt. Először azt a tizenhárom tehenet keresték rajtam, amit a vásárhelyi határban, a kaponcsi pusztán találtunk. Tizenöt volt a tehenek száma, de kettőnek a nyakán kolomp volt. Azokat ott hagytuk, mert a csengő csenget, bajt csinál.

A jegyző: Hányadmagával volt kend?

Sándor: Negyedmagammal. Füstivel, Molnár Pállal és Török Sámuellel. Lóháton jöttünk, és Füsti meg Molnár Pali a nádas felől mindjárt elálltak az útját a csordának. Török Sámuel kiválasztván a kolomposokat a tehenek közül, a többit a nádas felé terelgette. Én magam a bojtárokkal végeztem. Hárman voltak a jámborok. Csákó András csordás, Kakar-Varga Ferenc és egy Pesta nevű gyerek, bojtárok. A csordás öregember volt. Nagyon ellenkezett szegény feje. Szidta az anyám istenét. A mellének szegeztem hát mindaddig a pisztolyomat, amíg a tizenhárom tehen odabent volt a nádasban. Akkor aztán kibontottuk a karikást, átvettük a nádton a barmokat. Jöttek a csordások utánunk. Októberi idő volt. Az esőjárta földön mély nyomokat hagytak a tehenek. Bekötött szemmel is utolérhettek volna. Átmentünk tehát a Tiszán, hogy nyomot veszítsünk.

A jegyző: Vicsogi vízimolnár segítségével.

Sándor: A két cimbora elment a marhákkal Becskerek felé, én pedig Török Sámuellel a szegedi tanyáknak fordultam, ahol betértem Veszélka Imre tanyájára. Alighogy kipihentük magunkat, jön ám egy tanyás ember a hírrel, hogy Kotolár Miklós szegedi biztos közeleg tizenkét üldözővel. Alkonyattal körülállották a tanyát. Mikor már mind a helyükön voltak az üldözők, kinyitottuk az ablakot, és kilőttük a fegyvereket. A nagy zavarban kiugrottunk a tanya ajtaján, az istállóban álltak a mindig felnyergelt lovak. Lóra ugrunk, mikor szegény Török Sámuel visszahanyatlik. Belelőtték a lovába, belelőtték Sámuelbe. Egyedül vágtattam el a sötétségben.

A jegyző: Úgy novemberben megint körülfogják kendet.

Sándor: Gaál Eduárd, a szegedi cs. kir. kormánybiztos feni rám a fogát. Besúgják neki, hogy a Tari Pál tanyáján bujdosok, mert éppen ott volt akkor szolgálatban Bodó Kati. Három biztos tizenkét katonával egy sűrű éjjel körülállja ám a tanyát, kopognak az ajtón. Mondom Katinak, hogy a Vékás Imre biztos hangját hallom, menjen és beszéljen vele: hordja el magát, amíg jó dolga van! Kati kilép a házból, az udvaron szól a biztosnak, de az csak fenekedik, hogy így meg amúgy. Erre kinyitottam az ablakot. „Itt vagyok” - mondom, és kettőt lőttem. Két katona: Száry Bálint és Berndza Miklós nyomban elesnek. A többi szétszalad. Én pedig ki az ajtón, és neki a hontalan éjszakának.

A jegyző: A cs. kir. budai törvényszék előtt nem így vallott kend.

Sándor: Volt eszemben megmondani a németeknek az igazat! Azt vallottam, hogy horvát lázadóknak néztem a katonákat.

A jegyző: Hát azt mondja el most kend, hogyan csinált rendet a szegedi gazdák között!

Sándor: Sok irigyem volt mindig abban a városban. Hacsak tehettek, elárultak. Különösen haragudtak rám azóta, mióta azt a kilenc gazdát, aki velem a Prófétában egy asztalnál mulatott, a velem való cimboráskodásért felkötötte a haditörvényszék. Félték tőlem, szerettek volna, ha már zsandárkézre jutok.

A jegyző: Kezdje már kend, mi történt 1852. szeptember tizenkettedikén!

Sándor: Mária napja volt, ez nagy ünnep a szegedi tanyákon. A Szent Szűz neve napját megtartja mindenki. Otthon ülnek az emberek, otthon lelem őket. Hajnali öt órakor indultam a négy lovassal az Ábrahám-tanya felé. Előszólítom a gazdát: „Te küldted utánam a zsandárokat a múltkor?” - kérdezem. Azt felelte: igen, ő küldte, mert felesleges vagyok én már ezen a tájékon. „No, jól van” - szoltam, és elővettem a korbácsomat. Tagbaszakadt, erős ember Ábrahám uram. De addig vertem, amíg a lábán állott. A cselédek persze moccanni sem mertek, csak a felesége, az Erzsi átkozódott. Az is kapott néhány korbácsütést. „Máskor is küldjétek utánam a zsandárokat!” - mondtam.

A jegyző: Erzsi asszonynak a testvére volt Katona Pálné.

Sándor: Talán éppen ez jutott eszembe nekem is. Háromnegyed óráig tartott az egzekúció. Innen a szomszédba mentünk Földi Antal tanyájára. Földit a legényem, Moró korbácsolta meg. A Kónai-tanya után következik ifjabb Meszes Péter tanyája. Elmentünk érte, és behajtottunk a Kónai-tanya udvarára. Hadd lássák minél többen, hogyan szokott Rózsa Sándor elbánni az árulkodókkal. Az ifjabb Meszes a Kónai-tanyán kiugrott a Fazekas legényem ostora alól, és a padlásra menekült. Csalogatjuk, nem jön. Akkorára már összegyűlt a tanya udvarán az egész Meszes család. Férfiak, asszonyok, gyerekek. Ott volt idősebb Meszes Péter, idősebb Meszes János, Csizmás József sógor, Kerekes Lázár koma és Fenyves Mihály vő. Egy óráig vertük őket, de ifjabb Meszes Péter nem jött le a szénapadlásról.

A jegyző: Súlyos testi sértések, amelyeket a büntető törvénykönyv 154., 155. és 156. paragrafusa után büntetnek.

Sándor: Ne féljen attól, jegyző úr! Egyik se merészelt felismerni Budán a törvényszék előtt. Egyik azt mondta, hogy kövérebb voltam, a másik meg azt, hogy magasabb. Nem felejtették el Rózsa Sándor korbácsát.

A jegyző: Folytassa kend ama emlékezetes Mária-nap történetét.

Sándor: Dél felé járt az idő, amikor odahagytuk a Kónai-tanyát. Dorozsma felé lovagoltunk. Útközben talákoztunk Gábor Sándor pásztoremberrrel, aki jó gulyáshúst főzött nekünk az erdőben. A gulyásszagra előkerült Gáczy betyár is. Most már öten voltunk, amikor a pusztán

örjárat közeledett. Két zsandár meg a dzsidás katona. Nem vártuk be, hogy ők támadjanak, hanem mi lovagoltunk feléjük. A zsandárok lovat fordítottak. Folyt a kergetőzés a Jerneitanyán, a Bálint-tanyán és a Rajkó-tanyán át. Az emberek elbújtak a házaikban, senki se merészelt utunkba állni. Nagy dolog az, amikor betyár kergeti a zsandárt!

A jegyző: Lövöldöztek kendtek?

Sándor: Nem nagyon. Takarékoskodtunk a puskaporral. A lovainkban bíztunk. Tudtuk, hogy a betyárlovak tovább bírják a futást, mint a zsandárlovak. Három óra hosszáig folyt az üldözés, mire a zsandárlovak kiállottak. A zsandárok bemenekültek a Miskolczi-féle tanyába. Be a kalitkába. Fújt a szél, a betyárok szele, de most nem szegény betyárgyerekek talpa alatt füttyürész, hanem meglóbálja azt a kis harangot az erdőszélen, amelyet akkor szokás meghúzni, amikor valaki haldoklik a tanyákon.

A jegyző: Hát olyan biztosak voltak kendtek a dolgukban?

Sándor: A betyárnak is van szerencsés napja. Mária inkább a szegény betyárokért könyörög, mint a zsandárokért. Ezen a napon minden sikerült. Jól fogott a karikásunk, jól mentek a lovaink, jól hordtak a karabélyaink. Szénaboglyák mellé állottunk, töltöttünk, lőttünk vagy másfél óráig, amíg a zsandárok viszonzni tudták a tanya sövénye mögül a tüzelésünket. Akkor aztán, mikor a zsandárok ólma fogytán volt, közelebb jöttünk. A két zsandár az udvaron kardot rántott, de az én jó puskám hamarosan végzett velük. A dzsidás katona elbújt az árokban, ott lőtték agyon a legények a hervadt dudvák alatt. Lengyel volt a jámbor. Bizony mi nem értettük a szavát. Akkor aztán előparancsoltam Miskolczi uramat a tanyából, befogattam vele, szekérre raktuk a holtakat, vinné be őket Szegedre: így bánik el Rózsa Sándor a zsandárokkal.

A jegyző: A törvénszék előtt Miskolczi felismerte kendet?

Sándor: Volt eszében! Azt vallotta, sohasem látott.

A jegyző: Hát avval a konspirációval hogyan állunk, amelyet Mack József őrnagy, Kossuth követe biztatására szervezett kend 1852-ben?

Sándor: A medvés ember volt ökegyelme. Azt mondta, hogy őt Kossuth küldi Törökországból egyenesen Rózsa Sándorhoz. Kossuth azt üzeni, hogy szedjem bandákba a legényeket. Alvezéreim lettek volna Noszlopi, Mátsai és Andrásfi Károly. Én a három közül csak Andrásfit ismertem; rossz hírű ember volt ökelme Szegeden. Ezért nem is nagyon hittem az üzenet valóságában. Már hogy Rózsa Sándor Andrásfival legyen egy bandában!

A jegyző: Hát aztán a zsandárok miatt nem volt üldözése kendnek?

Sándor: Akkor bolondult meg a német. Szegeden meg a tanyákon hirdetményeket ragasztottak ki: *Tízezer pengő forintot tűztek ki a fejemre.* De én nyugodtan jártam-keltem. Tudtam, hogy nincs az a tízezer pengő, amiért engem elárulni merészelne valaki.

A jegyző: Hát az algyői rablógyilkosságban nem volt a keze kendnek? Palásthy uradalmi intézőt a Pallavicini-birtokon kik ölték meg, kik rabolták ki? Ki szúrta ki a szép Palásthyne két szemét, hogy el ne árulhassa a rablókat?

Sándor: Hallottam arról a harmincezer forintról, amit az algyői uradalom pénztárából elvitt harminckét lovas, álarcos betyár. De nekem a szabadságharc óta sohase volt együtt harminckét legényem. Negyed-ötödmagammal jártam én, így is elegen voltunk. Meg aztán ki hallott olyant, hogy rongyból való álarcot rakjon fel Rózsa Sándor?!

A jegyző: Hát a Bodom-réti rablást a kisteleki vásárosok ellen fényes nappal ki vezette, amikor is halva maradt Takács Imre csizmadiamester? Az ötven vásáros kocsi pedig szétszaladt. A Schönfeld zsidót meg a feleségét kik gyilkolták le Szegeden? Kohen Ábrahámot, a gazdag szegedi zsidót ki öli meg a lakásán olyan embertelenséggel? Wagner Mihály és Savanyú József tanyáján ki gyilkol? Csiszár József szegedi lakost ki rabolta ki a lakásán? Götz Jánosnét ki fojtogatta az ágyában, míg pénzét előadta? Szél József és Szabó Ferenc tanyai gazdákat ki munkálja vasvillával a házában éjnek idején?

Sándor: Én csak azt láttam, amiről tudok. Volt akkoriban annyi betyár az Alföldön, hogy magam se tudtam valamennyinek a nevét. Én pusztítottam őket, nem zsandárok. Mert én kaptam helyettük is. Engem üldözött állandóan a század katona, engem átkozott mindenki, én ellenem ment az egész felzúdulás. Ezért is tettem el láb alól Fodor-Besszert, más néven Ábrahám Andrist, aki a legvakmerőbb volt valamennyi között.

A jegyző: Hát csak mondja el kend íziben!

Sándor: Ez a dolog pedig akkor kezdődött, amikor ötvenháromban korán tavaszodni kezdett az idő. Farkas János szegedi városi tanácsos uram javában tisztogatná a barackfáit a határbeli szőlőben 1853. március 30-án, délután két és három között, amikor szekér áll meg a présház előtt, és leugrik róla három betyár. Az egyik egyenesen Farkas uramnak. Rálő. Kilyukasztja, megpörköli a kabátját, de Farkas uram nem ijed meg a maga árnyékától. Különben is jól megszabott ember ökelme. Birokra kél a lövöldözővel, a kocsisa segítségével leteperi, megkötözi. A másik két betyár a lovak közé csap, otthagyják társukat. A nagy kiáltozásra előszaladnak a szőlőcsőszök, és felismerik az úrfiban az Ábrahám Andrist, akinek betyárneve Besszer vagy Fodor volt. Kísérnék befelé Szegedre, de a fiatalúr útközben megugrik tőlük. No, ha megszökött ökelme, majd utoléri Rózsa Sándor - mondta Farkas tanácsos úr, és kiragasztotta azokat a hirdetéseket a városban, amelyekben engem kerestet, nem pedig a Besszert.

A jegyző: Okos ember volt, nem hiába lett szenátor belőle.

Sándor: Erre persze nekem nyomban bujdosni kellett, mert a tízezer forintba jöttek a darazsak. Jöttek a zsandárok, mint a jégeső. Kis Bácsival, a cimborámmal, aki Pataki néven Sobri bandájában, Ballangi néven Babájnál is szolgált: tizenegy napig feküdtünk egy lábnyi vízben a fűzfabokrok között egy tiszai szigeten. Ha nincs Szűcs István, a matyhidi csárdás: bizony éhen veszünk. Pedig az ő kocsmájában is negyven katona tanyázott, Rózsa Sándorra várván. Mikor a katonák lefeküdtek, Szűcs uram kilopakodott hozzánk csónakon a szigetbe, és ellátott ennivalóval.

A jegyző: No, majd ezt a gazembert is elküldöm egy darab időre a pokolba, ha elérem kerül. Nehéz életű ember volt?

Sándor: Nem az; csak nem állhatta az Ábrahám úrhatnám viselkedését. Ha már kapcabettyár valaki, ne adja az úrfit. A tizenegyedik napon, mikor göthősek voltunk Kis Bácsival a Tiszavíztől, jön Szűcs uram nagy örömmel: a környéken van Bessen. Elvezetett a szőlőjébe, ott én elbújtam egy nagy diófa mellé, Kis Bácsi a présházba. Szűcs uram meg a diófához csalogatta Fodort. Akkor is olyan hányiveti, gavalléros volt, hogy előntött az epe. Vagy úr legyen valaki, vagy betyár. A diófához ért Ábrahám, s akkor előugrottam. Megfogtam, és megcsavartam a nyakán a kráglit, Kis Bácsi meg hátulról teperte le. Mikor a földön volt, szőlőkaróval kapott annyit a fejére, amennyi elég volt neki. A holttestét aztán feltűnő helyen, egy árok partján helyeztük el.

A jegyző: Bizony ezért kötél jár, Sándor, a büntető törvénykönyv 134., 135. és 136. paragrafusa szerint.

Sándor: Igen ám, ha vállaltam volna. Kis Bácsival elbújtunk a bokrok közé, és vártuk, hogy ki leli meg a holt betyárt. Elsőbb a közeli bojtárok vették észre. Odagyülekeztek, nézegették a bevett koponyát. Egyszer csak szekézőrgés hallatszik, jön Szécsi Mihály tanyakapitány Horgos felől Szegedre. „Ez az Ábrahám Andris! - mondja a tanyakapitány. - Hívjátok a feleségét!” Elhívják az asszonyt, az sír-rí, mint már ilyenkor szokás. Mi meg csendesen továbbálltunk Kis Bácsival. Darab időre csend lett. Nem kergették Rózsa Sándort. Visszavonták a csapatokat.

A jegyző: Hát az ötvenhatodiki kemény, kutya telet hol töltötte kend?

Sándor: Ürményházán, Csíz Mihály dohányosnál.

A jegyző: Dohányos? Mind rovott múltú ember már az én időmben is.

Sándor: Nem tagadom, a cimborának is volt egy kis vaj a fején. Három keresztneve volt: Mihály, Jakab és Ádám. Azt vette fel, amelyik könnyebb volt. Egy ajtót vágott a falba, az ajtó elé kukoricaboglyát rakott. A boglyában volt az én szobám. Hat láb magas, hat láb széles. Még a felesége se tudta, hogy a házuknál rejtőzöm. Azért ne is bántsák a szegény asszonyt. Kis Bácsi, akit ezen a vidéken nem ismernek, faragómunkával foglalkozott. Én meg szokásom szerint aludtam, pihentem, gondolkozgattam.

A jegyző: Tétlenkedett kend.

Sándor: Olyan nagy tél volt, hogy a kutyaért is kár volt a kertben. A varjú megdermedt, ha le szállott a kútágásra. Alszik ilyenkor a becsületes ember. Aludtam én is három királyok napjáig. Akkor estefelé rám jött Huszka János, az ürményházi bíró. De nem egyedül jött ökelme, hozott magával két zsandárt meg lábra, kézre való vasat. Ezt már nem szenvedhettem.

A jegyző: Se a vasat, se a zsandárt.

Sándor: Se a bírót. Az öklével döngetni kezdte az ajtót, mint valami zshivány. „Mit akartok, rablók?” - ordítottam, de a bíró csak tovább kopogott. Elővettem a dupla puskámat. A konyha ajtón volt egy kerek lyuk, amelyen Csízné a csirkéit szokta figyelni. A kerek lyukon kidugtam a puskacsövet, kettőt lőttem, és a bíró elterült az udvaron. A zsandárok eszük nélkül mentek, amerre a két szemük vitte őket. Kis Bácsival, Csízzel szánkára kaptunk, és a Tisza felé hajtottunk. A sűrű éjszakában a folyóparti nádasokban húztuk meg magunkat, mert a zsandárok a szánka nyomát követték. Egy hétig bujdosunk a téli nádasokban, mint a farkasok.

A jegyző: Ott nem lehet éhen halni, terem elég csík.

Sándor: Ez volt a mi gondolatunk is. Léket vágunk a nádas jegén, aztán zsúpba kötöttük a nádat, és virágos fejével leeresztettük a vízbe. A csík szalad a lék felé, és teleragadt a zsúp akár könyöknagyságú csíkokkal is. Kis Bácsi még ócska bundával is halászott. Egy hét múlva nyomot veszítettek az üldözők. Deszkákon mentünk át az alig befagyott Tiszán. Másnap már Katona Pál tanyáján voltunk Szeged alatt. Itt Csíz Mihály beállott béresnek a gazdához, Kis Bácsi búcsút vett, nem szerette a tétlen életet. Fel is akasztották Szegeden, mikor megfogdosták.

A jegyző: Pofon ütötte a cigányhóhért, mielőtt az hozzáérhetett volna.

Sándor: De nekem nagyon jót tett a nyugodalmas élet, habár Katonáné nagyot változott azóta, mióta nem láttam. Nem hallgatott már a Jusztin névre, Ágnesnek kellett őt szólítanom, ha azt akartam, hogy odafigyeljen. Katona koma is sűrű szemöldöke alól nézegetett rám. Az a tízezer pengő, amely a fejemre volt tűzve: az nem engedte békében aludni a komát meg a komá-asszonyt, így aztán, mikor tavaszodni kezdett, az időmet többnyire a szabadban töltöttem. A kukoricagóréban, a halom tetején, ahonnan messzi vidékre beláthattam a vidéket, vagy pedig a szalmakazalban, ahová a csípős éjszakák elől behúzódtam. Májusban aztán, amikor már elfekhettem a vetés között, egy nyúl okozta a vesztemet.

A jegyző: A nyúl, amely keresztben fut az országúton, már sok utasemberre hozott szerencsétlenséget.

Sándor: Ez másféle nyúl volt, nem szaladt se keresztbe, se hátrafelé, hanem egyenesen nekem futott, amint ott heverésznék a derékig járó rozsvetésben. Két szegedi vadász, két pusztai kerülő kergette a nyulat. Az egyik volt Szeyff Károly volt zsandár, a másik Müller Károly volt katona: - cserepár kutyák, akik Szeged város cselédei lettek. Jól megjegyeztem a napot, 1857. május 9-én úgy délutáni időben jött rám a két vadász.

A jegyző: Tán nem védekezett kend?

Sándor: Dehogyanem. Egy-egy karabély mindegyik kezemben, a vállamon dupla puska, amint álmomból felriasztottak. Talán éppen az álmoságom okozta, hogy nem talált a két lövésem, amit a nyulászókra küldtem. Szeyff és Müller kocsira ugrottak, és lóhalálban hajtottak Király György tanyája felé. Én pedig bosszúságomban azt gondoltam, hogy Katona komám küldte rám a két vadászt, tehát egyenesen az ő tanyájára siettem. Katona komám érezte, hogy baj van: vasvillával várt, birokra kelt velem. Véletlenül elsült az egyik karabélyom, amely a földre gyűrt Katona Pált kezén-lábán találta. A lövésre egy nagy fejszével előjött Ágnes, és hátulról nyakszirtén sújtott. Elesett, holt ember lettem. Mire magamhoz tértem, már megkötöztek a szomszédok, akikért Malatinszky Erzsébet nevű, tizennégy éves leányt futtatta el Ágnes. Ott állottak felettem a szomszédok: Négyökri József tanyabirtokos, Katona Mihály, Király Mátyás, Katona József, Szepsi Péter. Mondtam nekik, jobb lesz, ha elengednek, mert ha fogságba visznek, elmondom, hogy Katona Pál hol ásta el a magyar Szent Koronát.

A jegyző: Elmondta ezt a kend eleget, de hiába ástak utána.

Sándor: Nem hallgattak rám. Éjfélkor négy kocsikísérővel, lovas emberekkel Szegedre kísérték. Ott másfél esztendeig ültem, most pedig itt vagyok a büntetésemért.

A jegyző: Menjen vissza kend a földre a cs. kir. budai országos törvényszék elé, annak van még kendeddel számolnivalója, mielőtt az égi bíróság elé kerülne.

Rózsa Sándor vállát a helytartósági börtönben megrázta a porkoláb.

- Keljen már kend! Várja a törvényszék kendet.

Búcsú a szabadságtól, a cimboráktól¹⁰

1859. február 15-én, egy keddi napon állították Rózsa bírái elé. A szegedi tanyákon, ahol vallásos nép lakik, tudják, hogy a kedd Szent Antal estéje. Vajon a haramjának is ez lesz-e estéje?

A cs. kir. budai országos törvényszék II. tanácsstermében gyűlt össze a bíróság. A hallgatóság már napokkal előbb megostromolta belépőjegyekért a törvényszék elnökét. A legelőkelőbb urak és hölgyek jöttek el megnézni a híres alföldi haramját.¹¹ Külön asztalt állítottak fel a teremben a cs. kir. hivatalos lap, a Budapesti Hírlap szerkesztőinek, Nádaskay Lajos és Kecskeméthy Aurél uraknak.

¹⁰ A cs. kir. budai országos törvényszék tárgyalásából

¹¹ A veres színű belépőjegyek a tárgyalás egész tartamára, míg a zöldek egyszeri ülésre voltak érvényben

Rózsa Sándort a terembe vezetik. „Elég izmos, de középtermetű, minden feltűnőség nélkül parasztember” - írják a szerkesztők asztalánál.

„A hangja feltűnően vékony” - jegyzi fel később a kihallgatás alatt Kecskeméthy Aurél.

(Talán ez a vékony hang okozta, hogy a hölgyek csakhamar unatkozni kezdtek, és alig figyeltek a tárgyalásra.)

„Arca tojásdad alakú, barna, de most kissé halovány, nagy, beszélő szemei inkább jóindulatot mutatnak, csak néha látszik meg bennük az ólálkodó szenvedély” - folytatja a hírlapíró.

Az elnök, Szekrényessy Endre, egy táblabíróvilágból való öregúr elfoglalja helyét. Limbacher György cs. kir. államügyész kibontja a vádlevelet. A három védő: Gozsdu Manó (későbbi kúriai tanácselnök), Balázs Aurél pesti és Kanócz János budai ügyvédek figyelőállásba helyezkednek. Nehéz dolog, de teher alatt nő a pálma - mondták az akkori ügyvédek.

Limbacher ügyész a Rózsa Sándor személyi adatainak kihallgatása után belefog felolvasásába. Ugyanazokat a vádakot hozza fel, amelyeket Rózsa Sándor álmában a peleskei nótáriusnak bevallott.

- Tagadom - felel éber állapotában a haramja.

És ugyanezt ismétli minden vádpont után.

Az ügyész felolvasása után az öreg Szekrényessy elnök veszi munkába a haramját:

- Rózsa Sándor! Hallá a cs. kir. államügyész úr vádjait?

- Tartalma e vádaknak ugyanaz, amely önnek a vádhatározat és a vádirat kihirdetése alkalmával tudomására hozott.

- Önnek híre csaknem húszéves. Neve felette rossz hangzással bír az országban.

- Ne remélje, hogy csak tagadnia kell a vakmerő bűntényeket, a tanúk százaival fogom szembesíteni.

- Itt az ideje, hogy bebizonyítsa, miszerint éppen olyan bátorsága van a bűntényeket bevallani, mint azokat elkövetni.

- Most üljön le, és figyeljen! A cs. kir. ügyész úré a szó.

A cs. kir. ügyész: Sorra kerül idősb Meszes Péter, idősb Meszes János, Ábrahám János, Csizmás József, Kerekes Lázár és Selymes Mihály ellen elkövetett súlyos testi sértés, amely a büntető törvénykönyv 154., 155. és 156. paragrafusaiba ütközik.

Rózsa Sándor a vádlottak padjáról a hallgatóságot figyeli a terjedelmes felolvasás alatt. Jobban tudja ő azt, mint az ügyész, hogyan történt a szegedi gazdák megkorbácsolása.

A vádlott háta mögött azt kérdi az egyik hölgy a szomszédjától:

- Mondd, kedves Elzám, megvettétek már a jegyet a ma esti álarcos lövészbálra a Nemzeti Színházba?

- Mi ma este a Carré-cirkuszba megyünk. Ma mutatkozik be a híres műlovarnó: Carré Katica - felel a szomszéd.

Egy oldalszakállas, tekintélyes úr így szól nem kevésbé tekintélyes külsejű barátjához Rózsa Sándor háta mögött:

- Mitterdorfer János Kishíd utcai boltjában tegnap óta valódi elbai halikrát és nantes-i ajókat árulnak. Bevásároltam.

- Magam is oda megyek, ha ennek az unalmas tárgyalásnak vége lesz.

Fekete kalapos öreg asszonyka sűgja a sarokban a szomszédnőjének:

- Figyelni kell a kislutrit, amelyik nap ezt a rablót felakasztják. Az akasztásnak külön szerencsés számai vannak Budán, Linzben és Triesztben.

Két delnő, akik lornyettjüket nem veszik le Rózsáról:

- A pesti városi színházban ma este a híres ötfelvonásos posse-t a Glück *Missbrauch* és *Rückkehr*-tet játsszák.

- Mi holnap a *Székelly leánya* című operához megyünk.

Piros arcú, nyugalmazott katonatiszt külsejű úriember a kék kabátos szomszédjához:

- Karl az Arany Palackhoz címzett sörházát már áthelyezte a Kishíd utcából a Váci utcába. Legjobb lesz ott vacsorázni.

- Hallom, hogy ifjabb Bosco, a bűvész is odajár, és mindenféle tréfákat követ el a vendégekkel.

Két gyanús „úriember” így susog a haramja tárgyalásán:

- Káposztázzál ebbe a spizibe, és gyertyázd magad körül, hogy stokol-e bent fejes, mert engem hipiselnék. Csak még ma almával bukjam. Holnap már lesz mótér, és plédizhetek.

- Adja isten, hogy a mai betiplizés öregen süljön ki.

- De pajtás, alma hadora annak a rajcsosnak, akit bent fogunk levírozni, különben elszliácsolják mázinkat. És a triplizésnél kapadonálunk. Akkor pedig tréfik lennénk, és a mázsákra menő kuasztot...

Erre már elmosolyodott Rózsa Sándor. Itt vannak tehát a teremben a pesti tolvajok is, akiknek nyelvét ő értette.

Az elnök: Van valami észrevétele, Rózsa Sándor?

Rózsa: Igen is, nem is. Idősebb Meszesek majd megmondják, én voltam-e az, aki őket a szegedi tanyákon bántalmazta. De azt már kikérem magamnak, hogy a bűnjelek közé ötven tötényt tegyenek, amikor nekem sohasem volt ötven tötényem!

Az elnök előszólítja Kirner pesti fölövész mestert, fegyverszakértőt.

Kirner kijelenti, hogy mind az ötven tötény a Rózsánál talált fegyverhez való.

Az elnök: Most megdorgálom önt, hogy a törvényszékről azt merte feltételezni, hogy hamis bizonyítékokat alkalmaz.

Rózsa: Nem a törvényszéket gyanúsítottam, hanem a parasztokat, akik a bűnjeleket beszolgáltatták. Ország-világ előtt kimondom: *csak egy rablást bizonyítsanak rám, én kész vagyok meghalni!*

Az elnök: Ezek után álljon elő idősebb Meszes János. Ráismer-e a vádlottra, aki 1857 Mária neve napján a Kónai-tanyán három fertályóráig korbácsolta?

Idősebb Meszes (Őszbe borult, flegmatikus, de ravaszdi magyar, nem bírja kiállani Rózsa fenyegető tekintetét. Szemlesütve feleli): Régen volt az, tekintetes törvényszék, mi már elfelejtettük.

Az elnök: Nem azt kérdeztem. Ez az ember volt, aki magát bántalmazta?

Idősebb Meszes: Valamivel kövérebb volt... Ez - nem volt.

Az elnök sorban előszólítja Meszes társait.

Ábrahám János: Szökébb volt.

Csizmás József: Pandúrruhában volt. Hogyan ismerném meg?

Ábrahámné: Csókos bajsza volt, nem mint ennek.

Az elnök: Tehát nem ismerik fel kendtek?

Fenyves Mihály (csendesesen): Még csak egy vidéken se születtek.

Rózsa Sándor lehunyja villámló szemét, és dacosan ismétli:

- Csak egy rablást...

Az elnök: Gyerünk tovább, ügyész úr.

A tárgyalóterem hallgatósága már nem tölti az időt haszontalan fecsegéssel; mindenki feszülten figyel a különös emberre, aki szeme villámaival, érces hangjával, vakmerő magatartásával hatalmába keríti nemcsak a szemközt álló tanúkat, hanem a közömbös hallgatóságot is.

A paraszti öltözetben, a gatyaszárban, kopott csizmában, a foltos kabátban egy eddig sohasem látott emberi lény jelenik meg a cs. kir. bíróság kisúrolt, gödrös pádimentumán.

Így állhatott szemközt Lucifer a Teremtővel, amikor a tagadást hirdette, mint ez az ember áll szemközt bíráival.

Mintha egy idegen jött volna időközben annak a helyére, akit fertályórával előbb megvasalva, meggörnyedten, jelentéktelenül a börtönőrök ide bevezettek.

Idegen ember - aki jött abból a tartományból, ahol a félelmet nem ismerik.

Termete kiegyenesedik, amint összefont karral áll bírái előtt. Vélnéd ijesztő kútágas ő az alföldi őszi éjszakában, vagy pedig megtermett akácfa, amely alatt a halál szokta megkötni lovát. A szeme úgy forog végig a termen, mint az ördögszekér a pusztán. Vihar van a hangjában, karikás ostor a nyaka hátraszegése, ördögösség az arcának játéka.

Ezt az embert boszorkányok dajkálták, gonosz pusztai kísértetek nevelték, ölyvek és kányák tanították beszélni, kormos nyakú bikák lépni, állani.

Erős és dacos volt, hogy minden szemnek rája kellett szegeződni, mint valami vőlegényre. Ez volt Rózsa Sándor legszebb napja!

Aztán jöttek sorban a beidézett tanúk.

Öreg juhászemberek, mintha a betlehemes játékból léptek volna ki.

Rakonczeni Ferenc, Kakar-Varga János, Mucsi Ferenc hódmezővásárhelyi illetőségű gulyások, akiktől Rózsa Sándor tizenhárom darab marhát elhajtott, csak a kolompókat hagyván vissza.

Hosszú hajú, őszülő, időmárt arcú emberek, akik odakünn a szabad életben nem félnek a garabonciástól sem - itt, a törvény előtt pedig tétovázva állanak.

- Ráismernek önök Rózsa Sándorra? - hangzik az elnök szava.

A gulyások között a legöregebb Kakar-Varga. Ő néz rá Rózsa azzal a napra néző két hegyes szemével, amely száz tulok közül is megismeri a magáét vagy a másét.

„Te voltál az, rabló!” - mondja a gulyás szeme.

De Rózsa oly félelmetesen néz vissza, mint az oroszlán.

- Megkövetem: régen volt az! - bizonytalankodik a gulyás. - Göndör volt még akkor a hajam, mint a réce farka.

- Nem az ön haját kérdeztem. Ez a Rózsa Sándor?

- Ilyenforma volt, de mintha görbébb lett volna a nyaka, a válla. Nem volt az, kérem, egyenes ember.

A gulyások láthatólag megkönnyebbülnek, amikor elkövetkezhetnek a cs. kir. törvényszék és ama villámló szemű vádlott elől.

Most Száryra, az egykori katonára kerül a sor, aki golyót kapott Rózsa Sándortól, mikor társaival körülvette a Tari-tanyán.

A katona nem tud, csak lengyelül. Előhívatik Goliembovszki cs. kir. hivatalnok, lengyel tolmács. A tolmács stuccer férfiú, ki élvezi a közszereplést, epedő pillantásokat vet a hallgatóság hölgyei felé, fontoskodik, okoskodik - még huszonöt év múlva is erről a napjáról fog beszélni az Arany Palack asztaltársaságának. Végül az elnök türelmetlenkedik:

- Mit akar a katona?

- Háromszáz pengő forint fájdalomdíjat - jelenti Goliembovszki. - És hajlandó letenni az esküt. De előbb a pénzt kéri.

Napok óta tart a tárgyalás.

Rózsa napról napra egyenesebb tartással áll bírái előtt. Kezd a dolgában biztos lenni. Nemigen kaphat ő itt nagyobb büntetést, mint néhány évi börtönt. Azután pedig jaj lesz azoknak, akik őt elárulták.

A harmadik napon egy úriasszony, aki hajfestés céljából délelőtt tizenegy órára volt odarendelve a Kishíd utcai fodrász boltjába, elejti a törvényház kapujánál a veres színű belépőjegyét. Nem nyúl utána. A hajfestés órákig tart. Úgysem jöhet vissza a tárgyalásra.

A törvényház kapujában napok óta ácsorog egy Szűz Mária-képű, paraszti viseletű asszony. Ez észreveszi az elejtett jegyet. Utánakap, mintha valami kincset talált volna. Azután lélekszakadva futamodik felfelé a lépcsőkön a második emeleti tárgyalóteremig. A jegy felmutatására megnyílik az ajtó... Veszelka Juliska odabent van a teremben, ahol Rózsa Sándor sorsa felett döntenek.

A bírák előtt éppen Katona Pálné áll.

Fekete ruhás, szikár, sötét képű nő, akinek arcáról elhervadt nemcsak a tavasz mosolygó virága, de nem nyílt ki azon az őszidő jóságos kikericse sem. A pergamenné fonnyadt ajkak közül végzetesen, keményen kopognak a szavak, mint a harkály a téli erdőben.

Rózsa Sándor lesüti oroszlánszemét a rideg szobor előtt, mintha végzetét látná maga előtt. A sovány, kiaszott asszony pedig a bosszúállás kegyetlen hangján felelget az öreg elnök kérdéseire.

- Ön özvegy?

- Igen. Ez az ember tett özvegygé. Az ő golyója ölte meg Katona Pált.

- Ön juttatta a hatóság kezére?

- Igen. De előbb arcul ütöttem.

- Még előbb?

- Fejszével tarkón vágtam.

- És még előbb nem volt önök között barátság?

- Ezzel? A nyomorulttal? - mondá végtelen megvetéssel, gyűlölettel Katonáné.

Az elnök öregurasan, csendeskésen beszél:

- Nézze, Ágnes fiam, mi ennek az embernek az egész múlt életét keressük itt a törvényszék előtt. Azért kell tudnunk, hogy nem volt-e valami barátság valamikor maguk között.

Az asszony szemrebbenés nélkül felel:

- Igaz, hogy nálunk lakott, de én mindig utáltam. Utáltam akkor is, amikor ajándékot hozott, akkor is, mikor megcsókoltam. Olyan volt ő a házunknál, mint valami csúnya beteg, akinek jobb lenne már a föld alatt. Most pedig azt akarom, hogy megbűnhődjék, mert az uramat a másvilágra küldte.

- Nincs valami megjegyzése, Rózsa Sándor? - fordul most az elnök a vádlott felé.

Az fel sem emeli a fejét.

- Nincs megjegyzésem.

Ettől a szótól aztán előnti az indulat azt a szoborkemény asszonyt. Felvijjog, mint a vércse. A két karját a levegőbe emeli. A szeme karikába forog.

- Kendnek nincs megjegyzése? Kendnek, akinek enni adtam, akit a szoknyám alatt rejtettem? Most nincs megjegyzése?

Rózsa földre szegett fejjel áll.

- Feleljen, Sándor bácsi! - sivalkodik fel most egy asszonyhang a hallgatóság felől, mint valami kétségbeesett könyörgés.

A fejek hátrafordulnak, az elnök csendet parancsol. Zavar, izgatottság.

- Ki volt az?! - harsogja az elnök.

A porkolóbok, börtönőrök céltalanul ingadoznak a helyükön. Egyik a másiktól várja, hogy a tettetést előteremtse.

De Rózsa Sándor megismerte azt a hangot: a Veszélka Juliskáét. Lassan, mintha óriási erőfeszítésbe kerülne, leemeli válláról azt a mázsás terhet, amit az asszonnyal való szembesítés nyomott rá. Kiegyenesedik, mintha bilincsek hullanának róla. Fejét felfelé emeli, és mikor az egy vonalnyira ér az átokáradat vízszintjével - amely áradatban odáig elmerült -, fejét Katonáné felé fordítja.

- Cudar voltál, Jusztin, az is maradsz - mondja mély férfiúi megbántással. Aztán hátat fordít annak a megvadult nőnek, aki a tíz körmével akar rárohanni ott a bíróság előtt, hogy a katonák alig bírják megfékezni.

Még átkozódik akkor is, midőn kifelé vezetik az ajtón.

A hallgatóság között valaki csendesen zokog. De ezért nem szoktak kizavarni senkit.

Egy pápaszemes, nőkben örökre csalódott vénemberke kajánul mondja a hallgatók között a szomszédjának:

- Ez még érdekesebb volt, mint Ubrik Borbála, a krakkói apáca története. Mert ezt legalább láttuk.

A következő, keddi napon hirdette ki a cs. kir. bíróság az ítéletét.

Rózsa Sándort rablógyilkosságért, gyilkosságért, rablásért *kötél általi halálra ítéli* a törvény.

Az öreg elnök úr pápaszemén át keresgéli az írás betűit, dióként kopognak a paragrafusok szájából, lengedezik nagy Haynau-bajsza, amint lélegzetet vesz a folytatáshoz - Rózsa Sándor arcmozdulás nélkül, karba font kézzel, rideg, figyelő tekintettel áll helyén. Úgy hallgatja az ítélet indokolását, mint aki már nem is ért emberi szavakat, csak azokat a másvilágias jeladásokat, amelyeket a bútorokban percegő szű szokott mondani a haldoklónak. Az ő szúja egy bitófában percegett. De nem kellett magán erőt vennie, hogy keménynek, elszántnak, határozottnak mutassa magát. Csak az igazi természetét, a hajlíthatatlant, a kegyetlent kellett elővennie.

Tizenkét órát harangoztak a budai tornyokban. A harangok a mai, keddi ebédekről: füstölt húsos lencséről, a kolbászos káposztákról és a farsangi fánkokról hoztak híradást a jó magaviseletű polgároknak - mert éppen február 22-ik napját írták 1859-ben, amikor a polgárok még rendet tartottak, és harangszóra ültek az asztalhoz.

De ugyanazok a csicseri borsórol, vadlencséről énekelgető harangok Rózsa Sándornak a halálos ítéletét hirdették. Hirdették fásultan, egykedvűen, közömbösen, mint a világ fennállása óta a bűnösöknek.

Senki se fog kisebb étvággal ebédelni a városban, mert Rózsa Sándort kötéltre ítélték.

Csak az országos törvényszék kapujából nem mozdul három fekete ruhás, paraszti külsejű asszony még akkor sem, amikor a hallgatóság már leözönlött a teremből. A dámák arcai felhevültek, mintha színházi előadásról jöttek volna, az urak kritizálják az elnököt, a vádlottat, a védőket.

- Vajon húznak-e a budai kislutriban azon a napon, amikor Rózsa Sándort akasztják? - mondja a cvikkeres öregasszonyka a barátnőjének.

A fekete ruhás asszonyok közül az egyik, Bobó Katalin, azt mondja a társnőinek:

- Hazamegyek, és elmondom a fiaimnak, hogy éppen olyan kemény emberek legyenek, mint amilyen az apjuk volt. Betyár gyereke nem lehet más, mint betyár.

A másik asszony, Katona Pálné ezt sziszegi:

- Én pedig megkeresem azt a dombot, ahová az akasztófát állítják. És nem mozdulok onnan, amíg Rózsa Sándort függve nem látom.

Veszélka Juliska, a harmadik asszony ezt mondja:

- Én az ölembe veszem a kislányomat, és megkeresem, hol a legmélyebb a Tisza.

És elindultak három különböző irányba. Vajon ki fog közülük leghamarabb célhoz élni?

Rózsa Sándor estéje

- Azt írják meg Ferenc Józsefnek, hogy én voltam az, aki legényeimmel Szeged és Félegyháza között a kocsiját kísértem! - ezzel a szóval búcsúzott Rózsa Sándor három védőügyvédjétől.

Gozdsu Manó hazament Szegedre, ahol évekig kapta a szemrehányásokat titokzatos emberektől Rózsa Sándor elítéltetése miatt, hogy a paprikás hal szálkája is csaknem a torkán akadt a jeles ügyvédnek. Nem is maradt sokáig Szegeden, Pestre kíváncszott.

Balázsy ügyvéd úr, mint afféle megcsontosodott agglegény, esernyőjével átkormányozta magát a Lánchídon, és mérgében összeveszett Carl egész korcsmájával. Végül kijelentette, hogy nem jön többé ebédelni az Arany Palackba, mert ott örökös a léghuzam.

De Kanócz János, a fiatal budai fiskális, annál inkább szívére vette Rózsa Sándor figyelmeztetését. Szép kaligrafikus betűkkel megírta a kegyelmi kérvényt a császárhoz, beadta azt a budai helytartóságához, és aztán is mindennap feljárt tudakozódni a Várba: vajon nem érkezett-e válasz az instanciára?

Egy reggel aztán nagy kiáltozással fogadta Antal Sándor, a helytartósági skriba:

- Staféta jött Bécsből. Kegyelem Rózsa Sándornak!

Ferenc József nem felejtette el az alföldi utazást!

Hogyha a halálraítéltnek vannak álmatlan éjszakái: Rózsa Sándor nem ismerte az álmatlan éjszakát.

Azt mondják, hogy az elmebetegek kívánnak mindig aludni. Nem csoda, hogy valamely újabb kori pszichiáter kisütné Rózsa Sándorról, hogy tébolyodott elméjű volt. Nemcsak az éber állapotban elkövetett cselekedetei, de örökös alvása se volt normális. Óróra el lehetett mondani, hogy életének nagy részét átaludta. Aludt a budai börtönben a halálbüntetés álomriasztó gondja alatt. Alig tudta kidörzsölni az álmat a szeméből, mikor Kanócz ügyvéd úr megérkezett a kegyelem hírével.

Aludt Péterváradon, ahová Budáról szállították. De aludt Kufstein várában is, amely helyet, mint legjobban őrizettet, véglegesen kijelölték arra a célra, hogy benne Rózsa Sándor kitöltse életfogytiglan való börtönre átváltoztatott ítéletét.

A legnagyobb torony volt a kufsteini várban Rózsa Sándor börtöne.

Nem öltöztették rabruhába. Subájában, pusztai viseletében foglalta el helyét - csak éppen egy ötvenfontos golyót kovácsoltak a lábára. Ameddig annak a golyónak a lánc tartott, addig léphetett börtönében a rab. De nemsokára észrevették, hogy Rózsa Sándor oly könnyedén vonszolja magával az ötvenfontost, mint valami rossz patkót, amely a csizmájáról leszakadt. Akkor aztán lyukat fűrtak a sziklafalba, karikát erősítettek bele, és a karikát láncolták a haramja lábához. Azt a falat Rózsa Sándor se bírta elmozdítani a helyéről.

Hát leterítette a subáját, és ráfeküdt, mint a pásztorok ivadékához illik: feküdt csendesen, mozdulatlanul. Az égboltozat csodái helyett a pókok járását-kelését tanulmányozta.

S így múlt el kilenc esztendő.

Kilenc csillagot a Fiastyúkban, kilenc barmot a pusztán akármelyik bojtár megszámlálhat. De ahhoz Rózsa Sándor idegzete kellett, hogy kilenc esztendeig a másik oldalára se forduljon.

A kilencedik esztendőben aztán sétálgatni kezdett valaki a budai generálisok rétjén, amit ama Martinovics óta mondanak a Vér mezejének is, sétálgatott ez a valaki a királyi várból a város-majori nagy hársfáig, ahol a Kochmeister-féle villában megpihent a séta után: egyelőre még a magyar királyné szíve alatt volt a kis jövevény, aki kis kezével kegyelmet hozott annyi szegény magyar rabnak, közöttük a konok Rózsa Sándornak.

Mária Valériának hívták a leánykát, akinek világrajöveletekor Ferenc József kőkemény szíve megenyhült, és százszámra írogatta alá a kegyelmező iratokat, amelyeket Andrassy Gyula gróf miniszterelnök terjesztett elébe.

Rózsa Sándornak kufsteini szabadulása után első útja Budára volt: Andrassy Gyulához.

- Csak mondják meg a nagyúrnak, hogy Kufsteinből van itt Rózsa Sándor - mondta a görnyedt vállú, fakó arcú subás ember a miniszterelnökség nagy bajuszú portásának.

A kapus úgy megijedt e szóra, hogy csaknem a kapucsengőt húzta meg, pedig annak megkondulása csak a házigazda tiszteletére jár ki.

(Híres ember volt már akkor Rózsa Sándor. Könyvekben, füzetekben árulták a kalandosságait szerte Magyarországon.)

- Hát csak üljön kelmed itt a kapu alatt, mindjárt jön a kegyelmes úr.

A subás ember aztán figyelő, lesben álló szemeivel elnézegette azt a sok nagyurat, aki a palota lépcsőjén ki- és bejárkált. Ugyan micsoda keresnivalójuk lehet az ilyen nagyuraknak, akik ekvipázson érkeznek, fejét hajt előttük a szolgahad? Ő csak a legkisebb kéréssel jött ebbe a nagy vásárba. Vajon lesz-e fogantja kérelmének?

Meg aztán mindenki olyan furcsán, hosszant megbámulja őt, akinek a kapus csendesen a fülébe súgja, hogy ki is az a komoly subás ott a kapu alatt. (Borravaló járt ki ezért a kapusnak. A kapusoknak akkor is nyitva volt a markuk!) Rózsa Sándor csak tűrte a pillantásokat, mint az állatkertben valami ritka vadállat.

Dél is elmúlt már, amikor táncos léptekkel lejött a piros szőnyeges grádicson a cigányprímás képű Andrassy Gyula.

- Hallom, hogy itt van kelmed, Rózsa Sándor! Mi járatban van? - kérdezte a gróf ott a kapu alatt attól a görbe vállú embertől, akire a kapus rámutatott.

Vajon megtiszteltetésnek vette Rózsa Sándor, hogy a miniszterelnök a kapu alá fáradt a kedvéért? Bizonyosan volt annyi esze, hogy kitalálja, a gróf nem akarja a szobájába beengedni, azért jött elé.

Rózsa Sándor katonás állásban, kalaplevéve állott a gróf előtt.

- Először is eljöttem megköszönni az irántam való jószágát. Továbbá megkérni, hogy tartson meg ezután is pártfogásában. Tegyen meg zsandárnak a szegedi földeken, kegyelmes uram.

- Hja, pandúrok maholnap nem lesznek - felelt Andrassy. - De majd csak gondolok kendre, ha jól viseli magát.

- Bárány vagyok én már, kegyelmes főuram! - felelt megtörtén az egykori haramja.

Nagyurak ígérete nem mindig zsidó pénz! - tartja a régi mondás. Tapasztalta ezt csakhamar Rózsa Sándor is, amikor a dorozsmai bírónál csaknem hetenként bekopogtatott azzal a nessel, hogy nem jött-e valami Budáról.

- Miféle levelet vár kend? - kérdezte egyszer a bíró.

- Andrásy levelét várom. Hivatalt ígért.

- Afelől alhatik kend.

Az öreg Rózsa Sándornak villant egyet a szeme.

- No, akkor meg is veszem azt a két lovat meg szekeret, amelyre alkudoztam!

Megértette a bíró, hogy mit jelent az, ha Rózsa Sándor szekeret meg lovat vásárol.

Azt hitték az emberek, hogy lejárt már az ideje a megszürkült fejű, elnyűtt haramjának. Pedig akkor készülődött élete egyik legnagyobb stiklijére.

Csak előbb meg kellett erősíteni a szívét a törvénnyel való új csatához, mint a pálinkaivó gyűjti magában a bátorságot.

Elsősorban Bodó Katalint kereste fel szekeren a szegedi tanyákon.

Öreg volt az egykori menyecske, mint a téli nap.

- Mi lett a gyerekekből, Kati?

- Elmentek tőlem. Lehet, hogy jó úton járnak, lehet hogy a Mácsvánszky bandájába ugrottak.

Rózsa Sándor nagyot gondolkozott.

Útba vette a régi Katona-tanyát, ahol valamikor annyi esztendőt eltöltött életéből.

A tanya helyén kormos falakat talált. Kóbor ebek kapartak a szemétdombon. A szomszédok mondták el, hogy valaki bosszúból rágyújtotta özvegy Katonánéra a ház fedelét, de olyankor, amikor az asszony is benne volt. Az ajtót pedig kívülről bekötözték.

- Jó szerencse, hogy börtönben voltam akkor - dörmögte Rózsa.

- Maradt itt kendnek elég cimborája, akik tovább folytatták a mesterséget - felelt Négyökri szomszéd a foga közül.

A legnehezebb útja a keceli csárdához volt. Fáradtak voltak a lovak, a kerékabroncs is leválni készült. Pókhálós arcú vén banya a csárda hamujában.

- Veszélka Juliskát keresem - kezdé Rózsa Sándor bizonytalanul.

A vén banya kimászott a hamuból, és arrafelé mutatott, amerre éppen a nap volt lebukóban.

- Addig menjen kend, amíg a Tiszáig ér. Ott megmondja a szél is, hová lett Juliska meg a kislánya.

Erre csak felhördült Rózsa Sándor. Sok volt ez egy napra még az ő szívének is. A vénasszony varjúkárogása elkísérte útjában.

Otthon a dorozsmai bíró vette elő:

- Miért vett kend szekeret, lovat?

- Ki vesz fel engem a szekere? - felelt nagy elbúsultában az egykori haramja, aki azelőtt nemigen kérdezett ilyent.

Az utolsó stikli: a vonatrablás

- Maradt itt kendnek elég cimborája - mondta Négyökri szomszéd.

Hát az igaz is volt, hogy Rózsa Sándor rövidesen belebotlott régi cimboráiba.

Honnan jöttek elő megsárgulva, mint az őszi falevél; behavazva, mint a titkokat rejtő sírhalmok? Egyszerre csak itt voltak!

Jöttek sugdolózva, mint az őszi eső, amely meg-megáll, mintha lopakodó útjában akadályra bukkanna. Jöttek, mint a félénk vadgalambok, amelyek Szent Mihály napja után csapatosan mennek az élelmük után. Jöttek, mint a kísértetek a kémény háta mögül, az álmoskönyvből, az ótemetőből. Leverte őket a szél a fatetőkről, ahová már régen felhurkolták magukat. Füst kesernyés szagát hozták a szavukban, régi betyárok zsírját a csizmájukon, lekonyult árvalányhaját a kalapjuk mellett...

Összeállott még egyszer a régi összeszokott banda. De vajon nem remeg-e a kezükben a vonó? Van-e még ereje a rozsdás fokosnak? Tigriskarma a szívnek?

Sándor bácsi volt már valójában Rózsa Sándor, nemcsak a nép nyelvén, hanem testileg-lelkileg megöregedett. Csak a szeme volt még a régi, amint a kivénült betyárok felett szemlét tartott.

Még egyszer lóra szállott az öreg betyár - holott azokból a csikókból, amelyek valaha ő alatta tanultak mórest: már kulacsok meg csizmák lettek.

Lóra szállott a puszták fejedelme, hogy megütközzön azzal a fekete, kormos ellenséggel, amely azóta tolakodott be a szabadságos pusztára, amíg a börtönben sínylődött. A vonatot akkor építették fel Szeged környékén, amíg Rózsa Sándor Kufsteinban ült.

Az indiánok a Vadnyugaton haragusznak így az ő mezőiken száguldó vasútra, mint Rózsa Sándor gyűlölte a vonatot, amely egyszerre véget vet annak a szépséges, korlátozatlan, szélvészgyors betyáréletnek, amelyben ő felnevelkedett. S ezzel (öregségére tán annyira megjavult!) nem is a saját kezére akart dolgozni, amikor a vonatrablást kifundálta, hanem bosszút akart állni a vasparipán az egész betyárság nevében, amelynek végét a vonat okozta.

A vonat gyorsabb, mint a betyárok lova. A vonat átmegy a Tiszán, ha vashidat építenek alája; benyomul a kipusztított nádasok vidékére, és a legmesszibb tanyaházakban is hallani félelmetes füttyét a sötét éjszakában. A vonat félelmetes szörnyeteg, amely a szabad legelőkről elkergeti a szűz méneseket, megvadítja a barmokat, öltre megy, és legyőzi a szilaj kivert bikát, kiforgatja az egyszerű pásztorembert a maga valóságából, kormot és füstöt visz oda, ahol eddig a pásztortüzek halkán lobogtak a csillagok alatt az Úristen tiszteletére és a bujdosó betyárok útmutatójául.

A hajdani pogányság végét a kereszt jelentette. A magyar betyárvilágnak befejezését az a vasúti hálózat, amellyel a mérnökök elárasztották az országot. Tönkrement bele a nyergesújfalusi fuvaros, a „gyors-paraszt”, belepusztult Rózsa Sándor az Alföldön minden legénységével.

Tehát a vonatot kell eltenni az útból.

Az öreg vezér már nem akart embervért ontani; gyilkosság nélkül kell a vakmerő tettet elkövetni. Ötvenöt gyűrű volt már az életfájában...

Luteránus arccal bejárta a vasúti vonalat ott Szeged és Kistelek között. Bejárta nyári napokon, bejárta a beálló ősszel, amikor végre kiszemelte azt a helyet, ahol a vonatot megtámadja.

Egy földbevágás van Kistelek alatt a vasúti pályán: két homokfal között robog tova a vonat. Domb volt itt, amelyben a mérnökök utat ástak, ahelyett, hogy megkerülték volna a dombot. Elhagyott hely, nem jár erre más, mint a 4-es számú őrház baktere, akinek kötelessége a vonat elhaladása előtt bejárni a síneket.

November 18-ika volt 1868-ban, amikor Rózsa Sándor tervével készen volt.

A Szeged felől jövő személyvonat fél tizenkét órakor éjszaka szokott erre a helyre érkezni. Rózsa Sándor hetedmagával lóra ült, amint az éjszaka leereszkedett, és még egyszer végignyargalt a pálya mellett. A sűrű őszi éjszakában csendes volt az egész vidék, csak a bakterházból szüremlett valami világosság.

A betyárok csendben várakoztak egy nádasban, és az időt figyelték. Az pedig múltott végzetesen, mint a homokórában hulldogál a porszem.

Valamivel tizenegy óra előtt felnyílt a bakterház ajtaja. Az őr, egy kiszolgált katona, kézilámpással, vasvégű bottal indult el az egyik sínre lépve, hogy majd a másik sínen jöjjön vissza.

Alig ért százlépésnyire az őrháztól, Rózsaék lóháton a kézilámpás után nyargaltak. Két legény leugrott a nyeregből. Eloltotta a lámpást, összekötözte az ört, és az árokba dobta.

Ezután a kiszemelt helyre vágtattak.

No, most elő Csonka Peti cigány, aki a békés kovácsmesterséget űzte, amíg Rózsa Sándor a börtönben üldögélt. Lovat patkolt, szekeret javított, de most itt a sűrű éjszakában olyan szerzőkkel dolgozik, amilyent azelőtt sohasem láttak a kezében. Úgynevezett franciakulccsal húzogatta ki a talpfákból a sántartó szegeket. Nyilván nem először dolgozott franciakulccsal a cigánykovács, mert gyorsan ment a munka.

A sín párnák csak az egyik felén emeltek el a helyéről egy tízméteres sínt, mikor a távolban felhangzott a vonat dübörgése.

A haramják leugráltak lovaikról, és sorban felálltak azon a helyen, ahol a vonatnak ki kell siklani.

A mozdony lámpása messzire megvilágította a sín párt. A személykocsikban többnyire le voltak függönyözve a lámpák, aludtak az utasok. Jó vásárról, otthon hagyott szeretteikről álmodtak.

A haramják lövésére készen tartották fegyvereiket, amikor a zuhogó mozdony robogásán át, mint az istennyila, felhangzott a vész síp. Az éber mozdonyvezető észrevette a sínek hiányosságát. Habozás nélkül fékezett, de már késő volt. A mozdony lefutott a sínről, és a homokfalnak rohant, ahol kéménye eltörött, kazánjából kicsapott a gőz és láng.

A mozdony mögött következő kocsik földrengés robajával torlódtak egymásra. Három kocsit a homokfalnak dőlt, két kocsit a levegőbe emelkedett. Olyan ordítás hangzott fel a vonatból, mint a bibliai özönvízkor lehetett.

De a halálordítást is túldörögték Rózsa Sándorék fegyverei, akik a kisiklás percében kettős sortüzet adtak a vonatra.

- A postakocsihoz! - ordította Rózsa Sándor.

A postakocsi a mozdony után következő első kocsit szokott lenni. Jól megfigyelte ezt Rózsa Sándor, amíg a pusztán a vonatokat nézegette.

A postakocsi is féloldalra volt billenve, de a postások, akik a kocsi belsejében hivatalos dolgukat végezték, a rémület percében sem feledkeztek meg a szabályzatról. Nem nyitották fel a kocsi ajtaját, hogy az életüket futamodással mentse.

Csonka Peti szerszámaival hiába feszegette a belülről zárt ajtót. A feszítővasak elgörbültek, Rózsa éktelen káromkodása hiábavaló volt. Egyik perc múlt a másik után. A rémület kezdett csillapodni. A férfiak befogták a sikoltozó nők száját, a legnagyobb lármát is túlharsogta egy fiatal huszár ezredes vezénylő hangja, aki kigombolt atillában ugrott ki egy első osztályú fülkéből.

A fiatal József főherceg volt, aki előtte való nap Szegeden járt a cigány nyelvjárást tanulmányozni.

- Mindenki maradjon a helyén! - vezényelte József főherceg.

Ő maga kivont karddal rohant a postakocsi felé.

De ugyanakkor más segítség is érkezett. Vadászkatonák négyes őrzárata vonult végig a tanyákon. Ezek a sötét éjszakában meghallották a vonatvezető vészjelét, látták a vonat hirtelen eltűnését a kanyarulatnál, és nem látták többé előkigyózni a síkságon a kivilágított kocsikat.

Az őrzárat futólépésben sietett a szerencsétlenség helyére.

De legváratlanabb volt az a segítség, amely a mozdony felől érkezett a szorongatott postakocsihoz.

Bogyó János mozdonyvezető a katasztrófa alatt csak egy percre veszítette el eszméletét. A következő percben már rájött, hogy mi történt vonatjával.

A mozdony tüzéből kihúzta azt az ölnyi hosszú vasrudat, amely a tűz piszkálásához szükséges. A vasrúd most fehér és vörös volt az izzástól. Ezzel a pokolbeli fegyverrel rohant a postakocsi támadóinak. Ilyen fegyverrel még Rózsa Sándor betyárjai sem harcoltak.

- Lóra! - ordította a vezér.

Kilőtték fegyvereiket, azután elfutamodtak a bokrok mögé, ahol a lovaik várták őket.

A helyszínre érkezett vadászok utánuk küldött golyói mint a darazsak dongták körül a menekülő betyárcsapatot.

Megjegyzendő, hogy a vonatrablás idején úgy Rózsa Sándor, mint társai tarisznyadarabból, rongyból való álarccokat viseltek.

Elnyargaltak a betyárok az őszi éjszakában, de a szél kifecsegte a titkukat.

Ráday Gedeon gróf, aki mint betyár-komisszárius nemsokára a vakmerő vonattámadás után átvette a parancsolást a szegedi várban, elsősorban az után érdeklődött:

- Ugyan, hol lehet most az öreg Rózsa Sándor?

- Miért keresi a gróf úr a megjavult haramját? - kérdezték a szegediek.

- Csendbiztosnak akarom kinevezni magam mellé. A betyárból lesz a legjobb pandúr - felelt Ráday Gedeon.

Szállt a hír Rózsa Sándor dicsőségéről. Eljutott az a szegedi tanyák közé is. Rózsa Sándor felugrott a subájáról. Élete álma teljesült!

Nyomban szekérre ült, és Szegedre hajtott. Korán reggel, alighogy kinyitották a szegedi erősség kapuit, beállított Rózsa Sándor a várba.

- Itt vagyok! Szolgálatára a gróf úrnak.

Abban a másodpercben becsapódott mögötte a kapu, pokrócokat dobtak a fejére. Megkötözték, elfogták. Soha többé nem látta meg a szabad napvilágot.

A szamosújvári börtönben a látogatóknak vagy egy évtizedig mutogattak egy pápaszemes, jámbor képű susztert, aki reggeltől estig szorgalmasan talpalt. Ez volt Rózsa Sándor, az alföldi betyárvilág fejedelme.

Azóta minden csendes a Tisza mellett.

-&-